

**Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav románských studií**

Filologie – Románské jazyky – španělský jazyk

Disertační práce

**Teoretické aspekty variantnosti slovní zásoby
v americké španělštině
Diachronie a synchronie**

**Theoretical aspects of vocabulary variability in American
Spanish
Diachrony and synchrony**

Anna Mištinová

Vedoucí práce – Prof. PhDr. Bohumil Zavadil, CSc.

2012

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Anna Mištinová

V Praze dne 28. ledna 2012

Velmi ráda bych poděkovala svým dlouholetým učitelům prof. PhDr. Bohumilu Zavadilovi, CSc. a doc. PhDr. Hedvice Vydrové za laskavou celoživotní podporu a pomoc. Rovněž děkuji dr. Pilar García Moutonové (*Consejo Superior de Investigaciones Científicas*, Španělsko), která mne do problematiky výzkumu amerických variant španělštiny začátkem devadesátých let uvedla.

Velký dík rovněž patří – *in memoriam* – prof. dr. Josefu Poliškenskému (FF UK), doc. PhDr. Oldřichu Tichému (FF UK) a prof. dr. Ofelii Kovacci (*Academia de la Lengua Española*, Argentina), dále pak prof. dr. Sergiovi Serrónovi (*Instituto de Investigaciones Lingüísticas y Literarias Andrés Bello*, Venezuela) a prof. dr. Beatriz Varelové (*Academia Norteamericana de la Lengua Española*, USA).

ABSTRAKT

Španělština, jako jazyk mnohonárodní a multikulturní, se vyznačuje i přes svoji jednotu velkým množstvím rozdílů ve všech jazykových rovinách. Předmětem disertační práce je analýza stěžejních teoretických otázek v souvislosti s variantností slovní zásoby americké španělštiny v diachronní a synchronní rovině, a to zejména v diatopickém vymezení se zaměřením na geograficko-lingvistické aspekty.

Na základě teorií variantnosti a dalších obecných teoretických aspektů se zkoumají difference a divergence lexika v hispanoamerických variantách, hlavní zdroje a příčiny změn ve srovnání s evropskou španělštinou, původ a charakteristika jazyka v počátečních fázích dobývání Nového světa a inovující vliv autochtonních substrátů a adstrátů.

Významné místo zaujímají v rozboru jazykové kontakty nejen v minulosti, ale i v přítomnosti, s důrazem na triangl španělština – nativní jazyky – angličtina, dále specifická přejímání slov v hispánské Americe, proces jejich adaptace a asimilace.

K nejednotně pojímaným teoretickým otázkám, o nichž disertace také pojednává, patří koncepce a definování pojmu „lexikální amerikanismus“, včetně stanovení rozhodujících kritérií, jakož i areální aspekty ve spojitosti s vymezením dialektálních oblastí. Závěrem je podán nástin hlavních vývojových tendencí ve výzkumu slovní zásoby hispanoamerických variant.

Klíčová slova: hispanoamerické varianty španělštiny, variantnost jazyka, diatopická a diastratická diferenciace, jazyky v kontaktu, lexikální amerikanismus, dialektální oblasti

ABSTRACT

As a multinational and multicultural language, the Spanish language offers, despite its unity, a large number of differences on all linguistic planes. This dissertation's subject consists of an examination of fundamental theoretical questions concerning the variation of American Spanish's vocabulary on a diachronous and synchronous level. A diatopic approach in particular is employed with a focus on geographic-linguistic aspects.

Based on theories of variation and other general theoretical aspects, an analysis is conducted on the differences and divergences of the lexicon in Hispano-American variations, on the main sources and causes of changes in comparison with European Spanish, on the origin and nature of the language in the early phases of the New World's conquering and the innovative influence of autochthonous substrates and adstrates.

Linguistic contacts made in both the past and present occupy a significant place in this examination, and an emphasis is placed on the Spanish – indigenous languages – English triangle. Another area of focus consists of loanwords in Hispanic America, the process of their adaptation and assimilation.

Also among the wide range of theoretical questions that this dissertation examines are the concepts and definitions of the term “lexical Americanism”, including a specification of determining criteria as well as areal features related to the demarcation of dialectical areas. An outline of the main developmental trends in researching the vocabulary of Hispano-American variations is given in the conclusion.

Key words: Hispano-American variations of Spanish, linguistic variation, diatopic and diastratic differentiation, languages in contact, lexical Americanism, dialectical areas

OBSAH

ÚVOD	6
------------	---

I. TEORETICKÉ ASPEKTY OBECNÉ

1. Jazyková jednota, fragmentace, diferenciacie španělského jazyka ..	14
1.1 Diachronie a synchronie problému	14
1.2 Faktory divergence a konvergence	22
1.3 Jednota a diferenciacie	26
2. Americká španělština	
- národní jazyky, národní varianty, dialekty, norma	29
2.1 Vymezení pojmu „americká španělština“	29
2.2 Národní jazyk, národní varianta, dialekt	
v hispanoamerickém kontextu	31
2.2.1 Diachronie	31
2.2.2 Národní jazyk, národní varianta	35
2.2.3 Dialekt	36
2.3 Norma a kodifikace	38
2.4 Jazyková politika RAE a Akademii španělského jazyka	41
3. Teorie variantnosti	43
3.1 Teorie indigenistická	43
3.2 Teorie andalusistická	45
3.2.1 Výzkum Boyd-Bowmana	48

II. TEORETICKÉ ASPEKTY LEXIKÁLNÍ

1. Zdroje a příčiny variantnosti slovní zásoby	54
1.1 Historicko-politické příčiny jazykové variantnosti	57
1.2 Původ přistěhovalců – diatopické a diastratické faktory	59
1.3 Inovující vliv nativních substrátů a adstrátů	60
1.3.1 Přizpůsobování slovní zásoby nové realitě	62
1.4. Konzervativní rysy lexika hispanoamerických variant	64
1.4.1. Úloha neutrálního lexika v americké španělštině	70
1.5 Slovo tvorba	71
2. Jazykové kontakty	73
2.1 Význam vzájemného ovlivňování jazyků a interkulturní přesah	73
2.1.1 Majoritní a minoritní jazyky, dominantnost a podřízenost	74
2.1.2 Sociolingvistické aspekty jazykových kontaktů	76
2.1.3 Prolínání lingvistických a kulturních faktorů	77

2.2 Vliv kontaktů uvnitř jazykového systému	79
2.2.1 Jazyková asimilace a hybridizace	80
2.2.2 Specifičnost přejímání slov v oblasti španělského jazyka	82
2.2.3 Druhy přejímek podle stupňů adaptace	83
2.2.4 Problémy při přejímání a asimilaci	85
2.3 Diachronie jazykových kontaktů	89
2.3.1 Španělština a indiánské jazyky	92
2.3.1.1 Vklad peninsulárních dialektů	94
2.3.1.2 Vklad autochtonních jazyků	95
2.3.1.3 Jazyková politika Koruny španělské	98
2.3.1.4 První spisy o nativních jazycích	108
2.3.2 Španělština a africké jazyky	110
2.4 Synchronie jazykových kontaktů	112
2.4.1 Španělština a indiánské jazyky	114
2.4.2 Španělština a angličtina	118
2.4.2.1. Spanglish	120
3. Lexikální amerikanismus	129
3.1 Nejednotnost v pojetí	129
3.1.1 První amerikanismus canoa v lexikografickém kontextu	131
3.2 Kritéria pro vymezení pojmu „lexikální amerikanismus“	135
3.3 Koncepce „amerikanismu“ v lexikografickém kontextu	138
3.4 Další příspěvky k problematice lexikálního amerikanismu	144
4. Areální aspekty	147
4.1 Jazykovězeměpisná metoda	147
4.2 Vymezení dialektálních oblastí	149
4.3 Koncepce jazykových atlasů	156
4.3.1 ALESUCH - Atlas Lingüístico-Etnográfico del Sur de Chile	160
4.3.2 ALEC - Atlas Lingüístico-Etnográfico de Colombia	162
4.3.3 ALM - Atlas Lingüístico de México	165
4.3.4 ALH - Atlas Lingüístico de Hispanoamérica	167
4.3.5 Další atlasy	172
5. Metodické otázky výzkumu a současné vývojové tendence	174
5.1 Diachronie	174
5.2 Panhispánské projekty	176
5.3 Současné vývojové tendence	178
ZÁVĚRY	182
RESUMEN	196
BIBLIOGRAFIE	204
PŘÍLOHY	217

"Juntos poseemos la lengua. Los pueblos de las dos bandas de la mar oceana. Y la poseemos todos, sin preeminencias y sin servidumbres, igualados en el uso... La lengua es el sutil instrumento que nos une y que se hace sensible más que cualquier otro, porque es –sólo– una parcela de algo que llamamos cultura. ... Para nosotros la unidad de la lengua y de cultura sigue siendo el vínculo que nos enlaza."

Manuel Alvar. *El español de las dos orillas*. Madrid: Mapfre.1993, p. 20.

"Ha dicho Bernard Shaw que Inglaterra y los Estados Unidos están separados por la lengua común. Yo no sé si puede afirmarse lo mismo de España e Hispanoamérica."

Ángel Rosenblat. *Estudios sobre el español de América. El castellano de España y el castellano de América. Unidad y diferenciación*. Caracas: Biblioteca A. Rosenblat, tomo III, 1990, p. 225.

"Es inconveniente referirse al español americano como a un todo, no es ningún bloque idiomático que como tal se opusiera al español peninsular, como si éste fuera asimismo una indivisa totalidad."

José G. Moreno de Alba. *El español en América*. México: Fondo de Cultura Económica, 1991, p. 11.

"...debido a la multiplicidad de normas, como realizaciones de prácticamente un mismo sistema, no todo lo que es culto en España lo es también en nuestra América, y viceversa, y todas ellas, cada una en su lugar, merecen igual consideración."

Ambrosio Rabanales. La corrección idiomática en el *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*. *Boletín informativo*, No. 233. Madrid: Fundación Juan March, 1993, p. 13.

ÚVOD

K výběru tématu disertace mne vedlo nejen dlouholeté profesní zaměření a specializace na americkou španělštinu a její varianty, ale především vědomí našeho jednostranného evropského pohledu, mnohdy velmi zúženého, na tak rozmanitou, mnohotvárnou a svým způsobem bezbřehou problematiku.

Ve výzkumu amerických variant španělského jazyka existuje řada teoretických otázek, které byly - a některé z nich stále jsou - předmětem diskusí a polemik řady předních lingvistů, počínaje Andrésem Bellem či Rufinem José Cuervem. K nejvýznamnějším patřila v minulosti problematika definice pojmu „americká španělština“, její vymezení vůči „evropské“, jednotnost a diferenciaci španělského jazyka, jeho divergence a konvergence, otázka nativního substrátu a adstrátu, původ a charakteristika jazyka v počátečních fázích dobývání Nového světa, spojené zejména s andalusistickou a indigenistickou teorií, vliv různých přistěhovaleckých vln, rozlišení pojmů *národní jazyk-národní varianta-dialekt*, norma a kodifikace jednotlivých variant, i řada dalších, které přetrvávají do dnešní doby a týkají se především vymezení nářečních oblastí, nejednotnosti a rozkolísanosti v pojímání termínu „amerikanismus“ v lexikologickém a lexikografickém kontextu, otázky polycentrické normy nebo kontaktních jazyků.

Cílem disertační práce je prozkoumat stěžejní teoretické otázky v souvislosti s vývojem a variantností slovní zásoby americké španělštiny v diachronní a synchronní rovině, a to zejména v diatopickém vymezení, se zaměřením na geograficko-lingvistické aspekty. Vzhledem k tomu, že slovní zásoba je částí jazykového systému, která velmi citlivě a rychle reaguje na změny vnějších podmínek, zaměříme se rovněž na aspekty

historicko-politické, obzvláště na ty, jež rozhodujícím způsobem ovlivnily vývoj španělštiny na americkém kontinentě.

Po vymezení obecných teoretických východisek a pojmů se soustředíme na analýzu otázek spojených s variantností hispanoamerického lexika z několika úhlů. Středem našeho zájmu bude andaluský dialekt, nativní substráty a jejich vliv na utváření a vývoj jazyka v Novém světě; zdroje a příčiny jazykových změn; kontakty španělštiny s dalšími jazyky a jejich důsledky; výpůjčky, jejich charakteristika, jazyková funkce, druhy, proces postupné adaptace a asimilace; vymezení pojmu „lexikální amerikanismus“ a areální aspekty ve spojitosti s hispanoamerickými variantami.

Ve vývoji slovní zásoby těchto variant má z diachronního hlediska velký význam první, tzv. antilské období, které položilo základy diferenciace, ať již v důsledku pojmenovávání nové reality, setkávání s autochtonními obyvateli a jejich jazyky, nutnosti se s nimi dorozumět. Dochází k prvním přejímkám a počátečním fázím asimilace. Celé 16. století je provázeno studiem nativních jazyků, jejich gramatiky a slovní zásoby, což bylo ovlivněno i jazykovou politikou. Zároveň se začínají utvářet základy nového jazykového povědomí, i když termín „americká španělština“, ve smyslu odlišení národních jazyků od peninsulární španělštiny, se začíná uplatňovat až v souvislosti se získáním nezávislosti v 19. stol.

V případě hypotézy považující za základ amerických variant andaluský dialekt, tzv. andalusistické teorie, věnujeme pozornost názorům jejich zastánců (Leopold Wagner, Peter Boyd-Bowman a dalších) i odpůrců (Pedro Henríquez Ureña, Amado Alonso), jakož i vlivu různých přistěhovaleckých vln na diferenciaci španělštiny, a to zejména v počátečním období formování jazyka v Novém světě, a jejich vkladu do hispanoamerické slovní zásoby.

Pojednáváme o vlivu jazykové politiky Koruny španělské na prosazování jazyka v souvislosti s pokřesťanštěním a pošpanělštěním domorodého obyvatelstva. Přes nesčetnou řadu královských nařízení a dalších dokumentů souvisejících se snahou o asimilaci domorodých obyvatel, k pošpanělštění nedošlo ani po uplynutí

téměř tři století, jak dosvědčují historické doklady. Skutečnost, že se nepodařilo domorodé jazyky vymýtit a donutit původní obyvatele mluvit pouze španělsky, dokazuje nejen životnost těchto jazyků, ale i to, že díky jejich koexistenci se španělštinou docházelo k interkulturnímu přesahu a neustálému vzájemnému ovlivňování, což se odráželo zejména ve slovní zásobě.

Variantností v souvislosti s problematikou kontaktních jazyků se zabýváme i v synchronní rovině, neopomíjíme ani vliv bilingvismu na proměny slovní zásoby. Jde o fundamentální otázky spojené s proměnlivostí lexikonu, nazírané již dříve z diachronního hlediska, avšak obohacené o nové prvky a aspekty dané současným vývojem, zejména pak emancipací nativních jazyků na straně jedné a globalizační expanzí angličtiny na straně druhé, jež se promítá v oblastech intenzivního kontaktu do hybridního jazykového útvaru *spanglish*, jehož základním diferenciačním rysem je proměna způsobená propojováním slovní zásoby obou jazyků. Budeme se rovněž zabývat nerovnováhou v jazykovém trojúhelníku „španělština – nativní jazyky – angličtina“. V souvislosti s přejímáním slovní zásoby se věnujeme vztahu podřízenosti a dominantnosti a rovněž úloze minoritních jazyků ve srovnání s angličtinou, považovanou za *lingua franca* dnešní doby.

Jedním z velmi diskutovaných problémů souvisejících s kodifikací slovní zásoby je pojetí lexikálního amerikanismu. Jeho definování je nejednotné; španělské a hispanoamerické lexikografické práce vykazují řadu rozdílů. Existuje řada různých koncepcí a kritérií, z nichž za nejdůležitější bývá považován rozdíl v používání lexému v Americe a ve Španělsku (z hlediska rozsahu a frekvence), odlišnost ve významu a původ slova. Pokusíme se najít odpovědi na otázky, zda lze za amerikanismus považovat všechna slova hispanoamerického původu nebo slova, která se používají pouze na americkém kontinentě. Jsou amerikanismem výrazy, jež se používají v celé hispánské Americe, v převážné většině zemí, nebo pouze v jedné zemi či některé oblasti? Jedná se pouze o slova hispanoamerického původu, která se používají jak v Evropě, tak v Americe, či je amerikanismem jen lexikální jednotka, která má určitý význam v hispanoamerických variantách, avšak jiný v evropské

španělštině? Je amerikanismem výraz se stejným významem jako v peninsulární španělštině, ale v Americe má kromě toho ještě další, odlišný? Významný v této souvislosti bude výběr kritérií týkajících se původu dané lexikální jednotky, jejího významu v diachronním a v synchronním pojetí, teritoriálního vymezení, rozsahu a frekvence používání.

Nejednotnost v těchto teoretických otázkách a ve stanovení určujících kritérií způsobuje i nevyváženost a rozpory v klasifikaci různých lexikálních jednotek v dílech, která plní kodifikační funkci. K nevyváženosti dochází i v zařazování hispanoamerického lexika. I když se situace ve srovnání s minulými lety zlepšila, absence řady amerikanismů je i v posledním vydání akademického slovníku *Diccionario de la Real Academia Española* stále zřetelná. Disproporce je patrná i v zastoupení hispanoamerické a španělské slovní zásoby v *Corpus de Referencia del Español Actual*.

Dosud nedořešenou otázkou je dělení území hispánské Ameriky na dialektální oblasti. Kromě odlišností v přístupu různých badatelů k tomuto problému se budeme zabývat i jazykovězeměpisnou metodou a jejím uplatněním ve výzkumu areálních aspektů hispanoamerických variant, a také jejími výsledky – jazykovými atlasy.

Závěrem se na základě předchozích analýz pokusíme postihnout současné vývojové tendence v oblasti výzkumu slovní zásoby. Budeme se zabývat posunem v orientaci zkoumání a přechodem od metodologické nejednotnosti, roztržitosti dílčích studií k velkým, syntetizujícím projektům, které na základě sjednocených, systematických metodických postupů zahrnují celý kontinent.

Disertace je rozvržena do dvou částí věnovaných teoretickým aspektům obecným a lexikálním. Jednotlivé kapitoly pak odpovídají tematicky otázkám vytyčeným v úvodu.

V první kapitole části I pojednáváme v obecném teoretickém rámci o stěžejních otázkách spojených s variantností španělského jazyka, o jazykové jednotě, fragmentaci a diferenciaci, diachronii a synchronii problému, faktorech divergence a konvergence. Následuje kapitola, v níž se zabýváme vymezením pojmu „americká španělština“, pojetím národního jazyka, národní varianty a dialektu v hispanoamerickém kontextu, normou, kodifikací a jazykovou politikou Královské akademie *RAE* a Akademií španělského jazyka. V poslední kapitole této části se zaměřujeme na teorie variantnosti, zejména na teorii andalusistickou a s ní spojený výzkum Petera Boyd-Bowmana.

Druhou, stěžejní část disertace otevíráme analýzou zdrojů a příčin variantnosti lexika hispanoamerických variant; kromě historicko-politických faktorů a původu přistěhovalců se soustředujeme na inovující vliv nativních substrátů a adstrátů, konzervativní rysy slovní zásoby hispanoamerických variant, úlohu neutrálního lexika a slovo tvorbu.

Obsáhlá druhá kapitola této části se nese ve znamení jazykových kontaktů. V ní podrobujeme rozboru s tím související sociolingvistické aspekty, dominantnost a podřízenost jazyků v kontaktu, prolínání lingvistických a kulturních aspektů. Hlavním tématem v této části je vliv kontaktů uvnitř jazykového systému, proces adaptace a hybridizace, specifická přejímání slov v oblasti španělského jazyka, druhy výpůjček podle stupňů přizpůsobení a problémy spojené s přejímáním a asimilací lexémů. Do této kapitoly jsme zahrnuli rovněž pojednání o diachronii a synchronii jazykových kontaktů, kde sehrál v minulosti významnou roli vklad autochtonních jazyků a peninsulárních dialektů, v současnosti pak angličtina a novodobý fenomén *spanglish*.

Dlouhodobě diskutovaným problémem je „lexikální amerikanismus“, jemuž věnujeme pozornost ve třetí kapitole. Podrobujeme zde rozboru různá pojetí, jež se vyznačovala nejednotností až rozporuplností, rozdílné

koncepce v lexikografickém kontextu a kritéria, jež jsou dle našeho soudu rozhodující pro definici tohoto pojmu.

Další otázkou, doposud nevyřešenou, je vymezení dialektálních oblastí, které je předmětem čtvrté kapitoly. Areálními aspekty se zabýváme i v oddíle o jazykových atlasech, které ve své době vytyčily ve výzkumu hispanoamerických variant španělštiny nový směr. K nejvýznamnějším, jež pomohly vyjasnit řadu lingvistických otázek, patří *Atlas Lingüístico-Etnográfico del Sur de Chile (ALESUCH)*, *Atlas Lingüístico-Etnográfico de Colombia (ALEC)* a *Atlas Lingüístico de México (ALM)*.

V poslední kapitole podáváme nástin současných tendencí ve výzkumu slovní zásoby hispanoamerických variant, na základě projektů starších i současných, jako je např. *Proyecto de estudio coordinado de la norma lingüística culta de las principales ciudades de Hispanoamérica*, *Atlas Lingüístico de Hispanoamérica (ALH)*, *Nuevo Diccionario de Americanismos (NDA)*, *Diccionario de Americanismos (DA)*, *Variación léxica del español en el mundo (VARILEX)*, *Proyecto panhispánico de léxico disponible (DISPOLEX Panhispánico)* aj.

Závěrem několik poznámek:

Disertaci jsme napsali záměrně v českém jazyce, i když by vzhledem ke zkoumané problematice a převaze pramenů ve španělském jazyce bylo případnější i snazší psát ji španělsky. Považujeme to za užitečné a přínosné z hlediska korelace obou jazyků i kvůli odborné terminologii, která není v českém kontextu běžně používána, a tudíž úzus není ustálen.

Český úhel pohledu je samozřejmě jiný než španělský. V peninsulární španělštině se pojmy *América*, *variedades americanas*, *americanismo* týkají hispánské Ameriky, hispanoamerických variant a hispanoamerikanismů. Jestliže bychom je doslovně převeďme do češtiny

Amerika, americké varianty, amerikanismus, získaly by jinou konotaci, vztahující se k USA.

Pokud jde např. o termín *Hispanoamérica*, v akademickém slovníku Josefa Dubského se vyskytuje jako ekvivalent „Španělská Amerika“, který se v českém kontextu prakticky nepoužívá, a navíc z historického hlediska už neodpovídá realitě - španělskou byla Amerika v 19. stol. Nejběžněji používaný výraz „Latinská Amerika“ zahrnuje kromě zemí, kde se mluví španělsky, i Brazílii. „Jižní Amerika“ nezahrnuje Mexiko a středoamerické země. V současné době se stále častěji vyskytuje termín „Iberoamerika“, vztahující se ovšem i na země Pyrenejského poloostrova. Z těchto důvodů se nám jeví jako nejvhodnější termín „hispánská Amerika“. Vymezuje americká teritoria, kde se hovoří španělsky, je neadekvátnější původnímu termínu *Hispanoamérica*, v češtině má odpovídající adjektivum hispanoamerický, na rozdíl od neexistujícího *španělskoamerický. Dalšími odbornými termíny a jejich nuancemi se zabýváme přímo v příslušných kapitolách.

Pokud jde o bibliografii, členíme ji na hlavní část s uvedením použitých pramenů, dále slovníky, atlasy a dokumenty. Původně jsme vzhledem k její obsáhlosti uvažovali o detailnější strukturaci, rozdělení na základní literaturu a prameny k jednotlivým kapitolám podle dané specifické tematiky. Avšak s přihlédnutím k tomu, že odkazy na řadu autorů se vyskytují ve více kapitolách, zvolili jsme přehlednější klasický způsob členění v jednom abecedně uspořádaném celku, který nabízí snazší orientaci a vyhledávání.

Odkazy k citacím uvádíme v závorce přímo v textu (Varela 1992: 56), odkazy s vysvětlivkami a doplněními jsou obsaženy v poznámkách pod čarou.

Příklady v textu - pokud není uveden pramen - pocházejí z vlastních excerpt, shromážděných během let, po která se této navýsost zajímavé problematice věnujeme.

I - TEORETICKÉ ASPEKTY OBECNÉ

1. Jazyková jednota, fragmentace, diferenciace španělského jazyka

1.1 Diachronie a synchronie

Jak již naznačují úvodní citáty z pera významných lingvistů Manuela Alvara, Ángela Rosenblata, José G. Morena de Alba, a Ambrosia Rabanalese, otázka jednoty, fragmentace a diferenciace španělského jazyka - donedávna stěžejní téma ve Španělsku a v hispánské Americe - zahrnuje řadu aspektů, jež nelze při výzkumu variantnosti španělského jazyka v Americe opominout.

Jde o komplexní soubor teoretických otázek lingvistické povahy, ale i aspekty mimojazykové, historicko-politické, zeměpisné a společensko-kulturní. V současnosti stále více nabývají na významu souvislosti ekonomického rázu a informační technologie, jak bylo zřetelně zaznamenáno už před deseti lety na kongresu španělského jazyka ve Valladolidu.¹

Z historického hlediska prošla otázka jazykové jednotnosti, spojená s šířením kastilštiny a jejím vývojem v Novém světě, řadou peripetií; intenzivně se jí lingvisté zabývali již od 19. století. Byla jednou z prvních a nejvýznamnějších, která se vynořila v souvislosti s válkami za nezávislost hispanoamerických zemí a národním uvědoměním, a výrazně přispěla k vymezování amerických variant španělského jazyka. Byla předmětem četných polemik, jednou z nejvýznamnějších byla diskuse dvou velkých osobností, Rufina José Cuerva a Juana Valery.² V polemikách se projevil

¹ Kromě lingvistické sekce, věnované jednotě a různorodosti španělského jazyka, pracovaly na kongresu (II Congreso de la Lengua Española, Valladolid, 2001) tematické sekce, v nichž se debatovalo o problému finančních prostředků, o hospodářském využití španělštiny jako cizího jazyka, o postavení jazyka v informační společnosti aj.

² Oba texty polemiky mezi R. J. Cuervem a J. Valerou byly poprvé společně uveřejněny v *El castellano en América* (Rufino J. Cuervo, Buenos Aires, ed. El Ateneo, 1947, s. 29-130).

rozdílné postoje, různorodá kriteria i rozmanité faktory, jež byly ovlivněny podmínkami daného období.

V době osvobozeneckých válek v Latinské Americe, jež s sebou nesly fragmentaci politickou, byl podle venezuelského lingvisty polského původu Ángela Rosenblata³ hispanoamerický duchovní život živěn prameny nikoliv španělskými. Vliv Španělska byl stále slabší, literární a lingvistické tradice upadaly a nebyly s to odolávat exotickým vlivům, komunikace mezi tak rozdílnými a vzdálenými národy byla zřídka, vůči mateřské zemi převládalo pohrdání, příliv přistěhovalců z ciziny byl nezadržitelný, úsilí puristů bylo obráceno vniveč, navíc neexistovala žádná regulující norma.⁴

La vida espiritual hispanoamericana se alimentaba en fuentes que no eran españolas; la influencia de la que había sido metrópoli iba debilitándose cada día; la tradición literaria y lingüística decaía, incapaz de resistir a las influencias exóticas; eran escasas las comunicaciones entre pueblos tan diversos y tan distantes; dominaba el desdén por la metrópoli; los puristas veían sus esfuerzos condenados a la impotencia; se infiltraba arrolladora la inmigración extranjera y no existía ninguna norma reguladora.

(Rosenblat 1971: 98)

Podle Andrése Bella nejvyšší záruka pro existenci nových států spočívala v rasové jednotě, kterou chápal mnohem více v kulturním než etnickém slova smyslu; tato jednota se měla udržovat prostřednictvím jazyka: „La garantía suprema, como última y más poderosa, para la vida de los nuevos Estados se encontraba en la conciencia de su unidad racial; y siendo ésta mucho más cultural que étnica, había de recordarse y

³ Ángel Rosenblat, *Nuestra lengua en ambos mundos*, Estella (Navarra), Salvat Editores, S. A.-Alianza Editorial, S. A., 1971.

⁴ Vzhledem k tomu, že jde o odbornou práci, určenou pro hispanisty, z citátů parafrázujeme v češtině jen hlavní myšlenky.

mantenerse a través del idioma, defensa de todos en la hora de la Independencia...” (Bello 1970: 9).⁵

Již v prvním vydání své *Gramatiky* v r. 1847 Bello prohlašoval, že příliv neologismů narušuje strukturu jazyka a má tendenci jej proměnit v množství nesourodých, rozvolněných, barbarských dialektů, zárodků budoucích jazyků „que durante una larga elaboración reproducirían en América lo que fue la Europa en el tenebroso período de la corrupción del latín“.⁶

K témuž názoru dospěl Rufino José Cuervo - ovšem až na sklonku života. Přes všechno úsilí udržet v Americe jednotu španělštiny, v méně či více vzdálené budoucnosti se uskuteční změny; v každé hispanoamerické zemi se bude mluvit rozdílným jazykem, jemuž ostatní nebudou rozumět. V americké španělštině dojde pod vlivem různých podmínek k nezvratnému štěpení, jež povede ke vzniku různých *národních* jazyků, podobně jako v případě latiny, když se transformovala do jazyků románských. V dopise z r. 1899,⁷ jehož příjemcem byl argentinský básník Francisco Soto y Calvo, se Cuervo zamýšlí nad tím, jak se vliv mateřské země oslabuje, chybí regulující prvek, který by zajistil dřívější jednotnost, stále více se prosazují a prohlubují rozdíly, mění se výrazy, formy a sufixy, jazyková a literární tradice upadá a podléhá cizím vlivům:⁸

La influencia de la que fué metrópoli va debilitándose cada día y fuera de cuatro o cinco autores cuyas obras leemos con gusto y provecho, nuestra vida intelectual se deriva de otras fuentes, y carecemos pues casi por completo de un regulador que garantice la antigua uniformidad. Cada cual se apropia lo extraño a su manera, sin consultar con nadie; las divergencias debidas al clima, al género de vida, a las vecindades y aun qué sé yo si a las razas autóctonas, se arraigan más y más y se desarrollan;

⁵ 1. vydání v r. 1847. Citace z 8. vyd. *Gramática de la Lengua Castellana*. Prólogo de Niceto Alcalá-Zamora y Torres. Notas de Rufino J. Cuervo. Buenos Aires, Editorial Sopena Argentina S. A., 1970.

⁶ Ibidem, s. 25.

⁷ Dopis „Carta a don Francisco Soto y Calvo“ byl poprvé publikován jako prolog k básni *Nastasio* Francisca Soto y Calvo, Chartres, Imprenta de Durand, 1899.

⁸ Citát je převzat z textu dopisu, který byl zveřejněn v souboru studií Rufina J. Cuerva *El castellano en América*, Buenos Aires, ed. El Ateneo, 1947.

ya en todas partes se nota que varían los términos comunes y favoritos, que ciertos sufijos o formaciones privan más acá que allá, que la tradición literaria y lingüística va descaeciendo y no resiste a las influencias exóticas. Hoy sin dificultad y con deleite leemos las obras de los escritores americanos..., pero en llegando a lo familiar o local, necesitamos glosarios. Estamos pues en vísperas (que en la vida de los pueblos pueden ser bien largas) de quedar separados, como lo quedaron las hijas del Imperio Romano.

(Cuervo 1947: 35, 36)

Ve studii *El castellano en América* z r. 1901⁹ Cuervo trvá opět na tom, že podobně jako latina, která byla původně v různých římských provinciích jediným jazykem, se nakonec rozdělila na řadu jazyků, tak podobně „nuestra lengua será distinta en cada país, por mucho que nos esforcemos en impedirlo“. Příčiny rozrůznění podle něj spočívaly v absenci společné normy, jež by platila pro všechny, poté co byl oslaben vliv Španělska, a dále v nedostatku propojení mezi novými hispanoamerickými republikami. Totéž znepokojení projevil v předmluvě ke svým *Apuntaciones críticas sobre el lenguaje bogotano*. Vývoj nebyl na všech územích stejný, mezi jednotlivými státy a Španělskem existují velké rozdíly, které se budou zvětšovat, a španělština bude následovat latinu. Otázkou je, kolik staletí to bude trvat... :¹⁰

La evolución no ha sido uniforme en todos los dominios de la lengua, de suerte que no es idéntica el habla de ningún estado americano a la de la que fué metrópoli; que entre estos mismos estados existen diferencias notables, que indudablemente irán acreciéndose gracias a la poca comunicación recíproca y a la influencia que tienen las capitales para constituir centros lingüísticos, uniformando los usos y fórmulas de su propio

⁹ Uveřejněna poprvé in *Bulletin Hispanique*, III, 1901, s. 35-62. Druhá část spatřila světlo světa v r. 1903, taktéž in *Bulletin Hispanique*, V, s. 58-77.

¹⁰ Jedná se o předmluvu připravenou Cuervem k 6. vydání *Apuntaciones críticas* (1. vyd., 1867)). Přesto v 6. vydání, které vyšlo až po jeho smrti v r. 1914, je reprodukována ještě předmluva z 5. vydání (1907). Nový text byl zveřejněn až v 7. vydání *Apuntaciones críticas* v r. 1939.

territorio; si es cierto que la lengua literaria es creación más o menos artificial que oculta las peculiaridades locales, y que el día en que difiera considerablemente de la lengua hablada, sería insuficiente para su objeto; si todo esto es cierto, ¿cabe en lo posible que corra el castellano la suerte del latín? Teóricamente, la respuesta debe ser afirmativa. Falta saber los siglos que serán necesarios para llegar a ese punto...
(Cuervo 1947: 249).

U Cuerva se jedná o radikální změnu názoru, jelikož ještě v osmdesátých letech 19. století myšlenku fragmentace vůbec nepřipouštěl. Dokonce ve 4. vydání *Apuntaciones críticas* z r. 1885 považoval obavu, že by kastilštinu čekal podobný osud jako latinu v různých provinciích, za nepodloženou a bezdůvodnou.

Proti možnosti štěpení se stavěl Juan Valera, který kastilštině nepřisuzoval stejný osud jako vulgární latině, i přes rozsáhlost území, kde se jí mluví. Podmínky podle něj byly zcela jiné než v Románii: „La corrupción del latín y el nacimiento y desarrollo ulterior de lenguas romances no puede ni debe servirnos de guía para pronosticar en América la corrupción del castellano y el nacimiento y desarrollo ulterior de nuevos idiomas. ... No hay motivo para recelar la desaparición en el nuevo continente de la lengua castellana...”¹¹

Podobný názor jako Juan Valera sdílel Miguel de Unamuno, podle něhož společný jazyk a kultura mohou přispět k udržení jednoty jazyka; již v r. 1903 upozorňoval, že přes jazykovou rozdílnost je tendence k integraci stále silnější:

...por mucho que se cumpla la diferenciación lingüística o dialectal de hoy en adelante, la integración irá de par. No están hoy los pueblos de lengua española tan apartados unos de otros, que quepa en alguno de ellos diferenciación lingüística que no

¹¹ Cf. Juan Valera, Sobre la duración del habla castellana, in *El Imparcial* (Madrid, 24. září 1900), článek je obsažen rovněž v *Superhombre y Otras Novedades* (Madrid, Librería de Fernando Fe, 1903, s. 209-221) a v *Crítica Literaria*, sv. XXX *Obras Completas* (Madrid, Imprenta Alemana, 1912, s. 177-189). Citace z 1. vyd. polemiky Valera-Cuervo v *El castellano en América*, Buenos Aires, ed. El Ateneo, 1947, s. 42.

refluya inmediatamente en los demás. Por fuerte que pueda llegar a ser la tendencia a la diferenciación, la tendencia a la integración será mayor. Siempre predominará el interés supremo: el de que nos entendamos todos.

(Unamuno 1958: 831, 832)¹²

Stejný optimismus lze zaznamenat u Ramóna Menéndeze Pidal, jenž v projevu „La unidad del idioma“¹³ s odstupem čtyřiceti let analyzuje polemiku mezi Cuervem a Valerou a dává za pravdu Juanu Valerovi. Argumentuje rozdíly v historickém procesu vývoje románských jazyků a americké španělštiny, uvádí odlišnosti mezi podmínkami v Románii a v Americe. Okolnosti, jež vedly k štěpení latiny, byly podle něj zcela rozdílné, a z tohoto důvodu lze očekávat, že španělština bude směřovat spíše k jednotě než k různorodosti:

...sucede no ya un letargo de la civilización antigua, sino una extinción o muerte y un profundísimo, un increíble aislamiento de las varias partes del Imperio Romano, que nada tiene que ver con lo que sucedió en América ni con lo que puede suceder. ...cuando la intercomunicación de las Repúblicas americanas llegue a hacerse tan difícil que para los negocios importantes se practique con intervalos de un año, cuando en ellas la producción literaria enmudezca por espacio de un siglo o más, entonces podremos entristecernos sobre una suerte de la lengua, semejante a la del latín, y pensar como Cuervo que la hora trágica de la fragmentación del idioma sobreviene inevitable. ... Pero estamos tan lejos de esto, que no es sensato el pensar en ello más que en el enfriamiento del sol y el apocamiento de la vitalidad en la especie humana.

(Menéndez Pidal 1955: 189)

¹² Cf. otevřený dopis Adolfu Casabalovi, in *Obras completas*, díl VI.

¹³ Zahajovací proslov na *Asamblea del Libro Español* (Madrid 31. května 1944), in *Castila, la tradición, el idioma*, Madrid, Espasa-Calpe, 1955; *Mis páginas preferidas. Estudios lingüísticos e históricos*, Madrid, Gredos, 1957.

Rovněž další lingvisté věnovali pozornost zásadním rozdílům ve vývoji latiny v Románii kastilštiny na americkém kontinentě. Rodolfo Lenz, Marcos A. Morínigo nebo Gastón Carrillo Herrera¹⁴ upozorňovali, že latina se dostala do římských provincií již ve vysokém vývojovém stupni, zatímco kastilština procházela zásadní etapou změn. V periodizaci vývoje španělštiny řadí Bohumil Zavadil (1998: 74) 16. století, rozhodující pro usazování kastilštiny v Novém světě, do období klasického (včetně nebrijovského předklasického období), v němž významnou roli sehrála první desetiletí, která se vyznačovala „úsilím o jazykové sjednocení Španělska a orientací spisovného jazyka na úzus andaluský“.

Pesimistický názor Rufina J. Cuerva sdílel částečně Dámaso Alonso. Na několika kongresech¹⁵ se zmiňoval o svých pochybnostech ohledně zachování jednoty španělštiny. Příčinu viděl v rozrůzněnosti jazyka, především na úrovni fonetické a lexikální. O nebezpečí fragmentace uvažoval Lubomír Bartoš (1996: 43, 73): „La realidad lingüística de los países hispanoamericanos demuestra que no respeta las opiniones y teorías que preconizan la unidad idiomática... La fragmentación que amenaza la frágil y relativa unidad del español americano se opera en todos los niveles“.

V otázce zachování jednoty jazyka a co největšího oddálení jeho rozpadu přisuzoval Dámaso Alonso velký význam úloze intelektuálů, učitelů a vědců. Budoucnost španělštiny bude v tomto smyslu záviset na systematickém vzdělávání, zvyšování kulturní úrovně, ale i na respektování jednotlivých národních variant.

Pro další významné lingvisty, jako byl Ángel Rosenblat, nepředstavovaly rozdílnosti v regionálním a národním kontextu žádnou jazykovou fragmentaci. Ve srovnání s Rufinem José Cuervem byl jeho postoj velmi optimistický. V projevu *El imperativo categórico no parece*

¹⁴ Viz Rodolfo Lenz, Para el conocimiento del español de América, in *El español en Chile*, Buenos Aires, Biblioteca de Dialectología Hispanoamericana, VI, 1946; Marcos A. Morínigo, El idioma español en América, in *Programa de Filología Hispánica*, Buenos Aires, 1959; Gastón Carrillo Herrera, Tendencias a la unificación idiomática hispanoamericana e hispánica, in *Presente y futuro de la lengua española*, II, *Actas de la Asamblea de Filología del I Congreso de Instituciones Hispánicas*, Madrid, 1964.

¹⁵ II. kongres Akademií jazyka (Madrid, 1956) a I. kongres hispánských institucí (Madrid, 1963). Jeden z projevů nesl příznačný název „Para evitar la diversificación de nuestra lengua“.

*hoy la pureza de la lengua sino la unidad*¹⁶ hovořil o nezbytnosti vytvořit *nadnárodní normu-norma supranacional* pro tzv. *makrojazyk-macrolengua*. Rovněž Juan Lope Blanch zdůrazňoval nutnost existence normy, která by zaručila do budoucnosti základní jednotu jazyka a snadnou komunikaci mezi španělsky mluvícími národy.¹⁷

Od dob Bella a Cuerva až do dneška se ohledně jednoty jazyka či jeho dělení objevila široká škála názorů.¹⁸ Většina moderních filologů se shoduje s názory Menéndeze Pidala a možnost rozštěpení španělštiny na další jazyky odmítla. V současné době je proklamována jednota jazyka s tím, že odlišnosti zejména na fonetické a lexikální úrovni jazyk oživují a obohacují. Podle Antonia Quilise (1992: 104) „hoy está asegurada la unidad de nuestra lengua. Las variantes, léxicas, o fónicas, sobre todo, son como lentejuelas que centellean y avivan nuestras hablas, evitando su monotonía.“

¹⁶ Projev byl pronesen u příležitosti přijetí Rosenblata za člena venezuelské Akademie věd 23. dubna 1974.

¹⁷ Cf. Předmluva k *Estudios sobre el español de América* Ángela Rosenblata, Caracas, Monte Ávila Editores, 1990.

¹⁸ Cf. Ramón Menéndez Pidal, La unidad del idioma, in *Castilla, la tradición, el idioma*. Madrid, Espasa-Calpe, 1955; Marcos A. Morínigo, El idioma español en América, in *Programa de Filología Hispánica*. Buenos Aires, 1959; Gastón Carrillo Herrera, Tendencias a la unificación idiomática hispanoamericana e hispánica, in *Presente y futuro de la lengua española, II. Actas de la Asamblea de Filología del I Congreso de Instituciones Hispánicas*, Madrid, Ofines, 1964; Ángel Rosenblat, *El castellano de España y el castellano de América, unidad y diferenciación*. Caracas, Instituto de Filología “Andrés Bello”, 1962; Ángel Rosenblat, *El imperativo categórico no parece hoy la pureza de la lengua sino la unidad*, projev u příležitosti přijetí za člena venezuelské Academia de Ciencias, Caracas, 23. 4.1974; José J. Montes Giraldo, *Dialectología General e Hispanoamericana*. Bogota, Instituto Caro y Cuervo, 1982; Antonio Quilis, *La lengua española en cuatro mundos*, Madrid, MAPFRE, 1992.

1.2 Faktory divergence a konvergence

Na diferenciaci jazyka působí řada faktorů, včetně mimojazykových. V hispanoamerickém kontextu se často uvádí faktor demografický a geografický, izolovanost či přístupnost různých oblastí, politická, společenská a kulturní situace v jednotlivých zemích v minulosti i současnosti.

Mezi hlavní lingvistické faktory, jež hrály stěžejní úlohu v procesu diferenciaci amerických variant španělštiny, patří jazykový základ, který se dostal do Nového světa prostřednictvím dobyvatelů a osadníků, vliv rozdílných dialektů Pyrenejského poloostrova, množství substrátů a adstrátů nativních jazyků, podíl dalších jazyků, rozdílný vývoj jazyka na rozsáhlém území a odlišnosti jazykových norem různých variant.

K některým uvedeným faktorům kolumbijský lingvista José Joaquín Montes Giraldo podotýká, že vliv nativních jazyků na evropskou španělštinu od dob objevení Ameriky už není žádný. V dalších zemích i v jednotlivých oblastech se tento vliv různí podle toho, s kterými jazyky je španělština v kontaktu. Národní normy stanovené oficiálními institucemi mají v rámci země charakter sjednocující, ve vztahu k dalším zemím jsou diferenciativní:

El influjo de lenguas amerindias en general no se da en España desde la época del descubrimiento en que penetraron varios indigenismos en el español peninsular. Por lo demás suele ser peculiar para cada país e incluso para diversas zonas de un mismo país en donde el español está en contacto con diferentes lenguas. ... Las normas nacionales que van imponiendo las instituciones oficiales de cultura de las ciudades, sobre todo de las capitales, si son unificadoras dentro de cada país, suelen ser diferenciadoras entre países.

(Montes Giraldo 1982: 128, 129)

Používání jazyka a jeho vývoj je neustálou polarizací mezi tradicí a inovací a je ovlivňováno jejich vzájemným působením. Mnohé z inovací v americké španělštině vznikaly díky setkávání s novou realitou, díky vlivu autochtonních jazyků, neustálému přílivu přistěhovalců rozmanitého původu a kulturní úrovně, kteří do Ameriky přinášeli po čtyři staletí mluvu z různých krajů Španělska, a to velmi různorodou z hlediska dimenze prostorové i časové. V této pestrosti spočívá podstata rozrůzněnosti jazyka v Novém světě. Juan Antonio Frago Gracia v *Historia del español de América* (1999: 8) hovoří o hře protikladů této různorodosti a jejich vyvažování v rámci jazykové jednoty: „...es el juego de contrapesos de esta diversidad, dentro de la unidad del idioma, principal fermento para el desarrollo del español americano...“

Pokud jde o srovnání odlišujících rysů mezi „las dos orillas“, řečeno oblíbeným souslovím Manuela Alvara, nabízejí se následující názory. Podle Miguela de Unamuna, nelze opomíjet skutečnost, že v prostoru mezi Mexikem a Chile lze nalézt více jazykových rozdílů než mezi kteroukoliv z hispanoamerických zemí a Španělskem,¹⁹ čímž je - poněkud paradoxně - zdůrazňována jazyková jednota španělštiny na obou kontinentech.

Opačný názor ohledně rozdílností v hispanoamerických variantách a ve španělských dialektech zastává Alonso Zamora Vicente (1960: 306). Rozdíly mezi dvěma oblastmi v Americe, byť sebevzdálenějšími, jsou menší než mezi dvěma údolími v Asturias: „Las diferencias dentro del enorme territorio americano son mínimas dentro de la estructura total del habla. Hay muchas menos diferencias entre dos regiones cualesquiera de la enorme América, por separadas que se encuentren, que entre dos valles vecinos de Asturias.“ Rovněž Rafael Lapesa (1997: 535) považuje hispanoamerické varianty španělštiny za méně rozdílné než peninsulární dialektismy. I když hispánská Amerika není jazykově jednotná, dojem všeobecné pospolitosti není neopodstatněný: „...aunque no exista uniformidad lingüística en Hispanoamérica, la impresión de comunidad general no está injustificada.“

¹⁹ Cf. dopis Pedru Corominasovi (1901), viz M. García Blanco, *La lengua española en la época de Carlos V*, Madrid, Escelicer, 1967, s. 114-119.

V postoji Manuela Alvara jako by se propojil názor Unamunův a Lapesův. Existuje mnoho variant, ale rozdíly jsou větší na téhle straně Atlantiku. Více odlišností je mezi Santanderem a Algeciras než mezi Španělskem a hispánskou Amerikou: „Es cierto que existen muchas variedades, pero las diferencias son mayores a este lado del mar que al otro ... existen más diferencias entre el castellano hablado en Santander y el hablado en Algeciras que entre las variantes dialectales de España e Hispanoamérica.“²⁰

Největší diferenciace mezi Španělskem a hispánskou Amerikou se týká slovní zásoby, především v sémaziologické a onomaziologické rovině; je ovlivněna zachováním a aktuálním používáním archaismů, a zároveň neologismů, indigenismů, anglicismů a jiných cizích výrazů, jejichž rozšíření a frekvence nejsou z geografického hlediska rovnoměrné.

Mezi sjednocujícími faktory je třeba uvést rozvoj moderních sdělovacích a komunikačních prostředků, zintenzivnění kontaktů na nejrůznější úrovni, ekonomickou, politickou a kulturní integraci, podporovanou z diachronního hlediska společnou minulostí bývalých kolonií a mateřské země, a globalizační procesy, v jejichž důsledku dochází k postupnému propojování a integraci, které s sebou nesou i jazykovou konvergenci.

V minulosti se velký význam připisoval nadnárodní a sjednocující úloze literárního jazyka a vědomí příslušnosti ke španělsky mluvícímu společenství: „Contra los factores de fragmentación se nota una intensa influencia unificadora y conservadora de la lengua literaria que jugó ante todo en el pasado un papel preponderante y decisivo, así como el sentimiento de pertenencia al grupo lingüístico castellano. Este último varía de intensidad según el lugar, la época y el medio social, pero en general se hace sentir, a veces más fuerte, otras veces más atenuado, en todos los hablantes, aun en el menos culto.“ (Rona 1958: 6). Rovněž zvýšení úrovně vzdělání a vliv psaného jazyka byly považovány za důležitý faktor v sjednocování jazykových tendencí.

²⁰ Cf. Zahajovací projev na kongresu španělského jazyka „El futuro del español, el español del futuro“ ve Valladolidu, listopad 1998.

Jeden z možných důvodů jazykové fragmentace, izolovanost některých území, je dnes vyjma velmi odlehlých a vysokohorských oblastí překonán díky současným technologickým možnostem propojení různých částí světa, čímž je vzájemné jazykové ovlivňování okamžité a všudypřítomné. Škála možností komunikace se neustále rozšiřuje rychlým tempem. Ještě v 19. století bylo lidstvo odkázáno pouze na tisk, následovaný objevem telefonu, rozhlasu, televize, satelitu, informačních technologií, internetu... Také letecká doprava a turistika, především ve druhé polovině minulého století, přispěly k potlačení dopadu některých faktorů působících ve prospěch diferenciací.

Přesto podle Garrida Domíngueze (1992: 37) není nedostatek kontaktů nebo propojení hlavním důvodem, který ohrožuje jednotu jazyka; snadnost jazykové komunikace není sama o sobě zárukou jazykové koheze. Sdílí obavy Dámase Alonsa - za ohrožující agens považuje stále frekventovanější používání cizích výrazů a především nezodpovědnost uživatelů jazyka v tomto směru.

Pokud jde o integrační úsilí na poli výzkumném, v posledních desetiletích, především u příležitosti 500. kolumbovského výročí, lze zaznamenat silné směřování k uplatňování společných kritérií. Argentinská badatelka María Beatriz Fontanella de Weinberg (1992: 117) konstatuje, že v posledních desetiletích byla snaha nabídnout globálnější pohled na americkou španělštinu, větší účinnosti však bránil nedostatek základních dílčích studií: „a lo largo de las últimas décadas se han sucedido los intentos de ofrecer enfoques globales del español de América, aunque la falta de estudios parciales de base sobre distintos puntos ha limitado necesariamente la eficacia de estos trabajos.“

Ve společném úsilí se pokračuje, odráží se v něm vědomí a potřeba užší spolupráce a koordinace jak Královské akademie ve Španělsku, tak Akademií španělského jazyka v hispanoamerických zemích, i dalších institucí v různých výzkumných projektech a společných vědeckých studiích.²¹

²¹ Rozhodujícím momentem ve sjednocovacím procesu lingvistického výzkumu byl *Proyecto de estudio coordinado del habla culta de las principales ciudades de Hispanoamérica*, jehož základy položil v r. 1964 Juan M. Lope Blanch na II. sympoziu

1.3 Jednota a diferenciace

Ze současného hlediska jsou podle našeho soudu překonány názory, které kladly otázku jednoty španělštiny do protikladu k její diferenciaci. Jelikož se jedná o rozrůznění a odlišnosti v rámci jednoho jazyka, nelze již hovořit o jednotě **nebo** diferenciací“, nýbrž o „jednotě **a** diferenciací“. Jazyková jednota je dnes považována za samozřejmou tezi, zcela slučitelnou i přes mnohé rozdílnosti existující v jednotlivých variantách.

Jazyk se proměňuje v čase, prostoru a společnosti. Španělština se kromě diachronního a diastratického rozměru vyvíjela z diatopického hlediska na rozsáhlém území, které se proměnilo v průběhu historického vývoje v jednotlivé národní celky.²²

Peruánský lingvista José Luis Rivarola (1990: 27) míní, že v evropském a americkém prostoru existuje kromě zeměpisné, sociální a stylistické variantnosti základní jazyková jednota ve spisovném jazyce, která je slučitelná s rozdíly ve všech plánech jazykových jednotek, i v pragmaticko-komunikačním kontextu: „Hay una fundamental unidad en los registros formales más altos, tanto en el nivel oral como en el escrito. Esta unidad fundamental es compatible con las diferencias comprobables en casi todos los planos de unidades lingüísticas y también en el ámbito pragmático-comunicativo.“

V diskusích ohledně jazykové jednoty a diferenciace ne vždy byly patřičně odlišovány různé teoretické aspekty, zejména aspekt diachronický a synchronický na jedné straně, diatopický a diastratický na straně druhé. Často docházelo k tomu, že se pojem jednoty aplikoval jednostranným a subjektivním způsobem. Docházelo k záměnám

PILEI (Programa Interamericano de Lingüística y Enseñanza de Idiomas). Projekt byl později rozšířen na koordinovaný výzkum spisovné normy v hlavních městech Iberoameriky a Pyrenejského poloostrova. Je třeba uvést rovněž spolupráci na přípravě různých jazykových atlasů a slovníků. Více v poslední kapitole č. 5, část II disertace.

²² V případě Ameriky se pojem „národ“ používá od konce 19. století. Španělsko bylo označováno jako „Patria“ nebo „Patria Vieja“ (König 2000).

spisovného jazyka, literárního a mluveného jazyka, dialektů, variet teritoriálních, sociálních nebo situačních. Ve výzkumech mnohdy záleželo na tom, z jaké jazykové úrovně analýza vycházela, zda se opírala o materiál morfologický, syntaktický, fonetický či lexikální, z nichž dva posledně jmenované odrážejí nejintenzivněji probíhající jazykové změny a patří zároveň k neprostudovanější oblasti v hispanoamerických variantách. Kritéria a argumentace, o něž se polemiky opíraly, byly přirozeně ovlivněny dobou, kdy se diskuse odehrávaly.

Ačkoliv otázka jednoty a diferenciací španělského jazyka přestala být středobodem ostrých diskusí, některé aspekty s ní spojené jsou stále na pořadu dne. Už v r. 1963, na I. kongresu hispánských institucí v Madridu byl v souvislosti s jednotou jazyka zaznamenán všeobecný optimismus. Bylo dosaženo konsensu, že jednota španělštiny, byť s přídomkem *esencial*, není vážně ohrožena fragmentací; lze hovořit o společném archetypickém jazyce, který má různé verze realizace. V tehdejší době byla pozorována „una tendencia general a la unificación del habla culta y existían las premisas para esperar que esa tendencia continuara y se afianzara cada vez más“ (Quilis 1963: 125).

Tato tendence byla v následujících desetiletích stále více posilována a později plně stvrzena na jednáních kongresů španělského jazyka ve Valladolidu v letech 1998 a 2001. Na kongresu v r. 1998, který se konal pod heslem *El futuro del español, el español del futuro* byla podpořena teze, že riziko rozpadu jazyka bylo již překonáno. Jak v úvodním projevu Manuela Alvara, tak i v dalších byla zdůrazňována skutečnost, že v hispánském světě existuje jazyková jednota a zároveň rozmanitost.

Na II. mezinárodním kongresu v r. 2001 byla velká pozornost věnována postavení španělského jazyka v globalizovaném světě a v oblasti nových technologií. Všech dvacet dva akademií odsouhlasilo vytvoření *Observatorio del Neologismo*,²³ jehož úkolem je zabránit invazi cizích výrazů z oblasti vědy, ekonomie, sportu a rozhodovat o jejich

²³ Již dlouho předtím Dámaso Alonso navrhoval vytvoření mezinárodní instituce, v níž by byli zástupci všech zemí španělského jazyka, jejichž úlohou by bylo zabývat se společnou slovní zásobou a zabránit její přílišné diversifikaci.

začlenění do akademického slovníku *RAE*. Carlos Fuentes ve svém závěrečném kongresovém vystoupení hovořil o kastilštině jako multikulturním fenoménu a nazval ji *lingua franca* indiánského společenství a *esperantem* Ameriky. Upřednostnil různorodost, která umožňuje se lépe pohybovat ve světě heterogenní, byť globální kultury.

Přes všechny formující a diferenční faktory, ať již jazykové či historicko-politické, geografické, etnické, sociální a ekonomické, jež ovlivňovaly a stále ovlivňují jazyk ve všech jeho rovinách, španělština udržuje jednotu. Změny, transformace, rozdíly neznamenaají její oslabení, rozvolnění nebo rozklad. Společný jazyk v sobě nese hodnoty osobitých rysů jednotlivých variant.

Podle názoru většiny odborníků proces divergence je postupně nahrazován konvergencí, která napomáhá jazykovému sjednocení i přes zachování specifických zvláštností. Již před sto lety to s výjimečnou prozíravostí předvídal Miguel de Unamuno (1958: 495): „El rápido intercambio que a la vida moderna distingue impedirá la partición del castellano en distintas lenguas, pues habrán de influirse mutuamente las distintas maneras nacionales, yendo la integración al paso mismo a que la diferenciación dialectal vaya.“²⁴

²⁴ Viz. článek „Sobre la lengua española“, in *Obras completas*, díl III..

2. Americká španělština - národní jazyky, národní varianty, dialekty, norma

2.1 Vymezení pojmu americká španělština

Termínu „americká španělština“ se běžně používá k odlišení jazyka, jímž se mluví na americkém kontinentě, od španělštiny "evropské". Vzhledem k tomu, že nejde o dva homogenní a kompaktní jazykové útvary, při používání tohoto termínu dochází k určité nivelizaci, při níž se vytrácí a stírá mnohotvárnost, rozmanitost a různorodost dialektických teritoriálních i sociálních variant.

V oblasti variantnosti jazyka nesmíme opominout skutečnost, že evropská optika, projevující se někdy egocentrismem, je často zjednodušená nebo zkreslena. Jako příklad můžeme uvést opozici *peninsulární španělština* versus *latinskoamerická španělština*, která se objevuje i v řadě jazykových učebnic, zejména španělské provenience, aniž by bylo vzato v úvahu množství variant a pluralita norem.

Velmi výstižně analyzuje otázku definice pojmu „americká španělština“ a její vymezení vůči španělštině „evropské“ José G. Moreno de Alba (1991: 11): „Es inconveniente referirse al español americano como a un todo, no es ningún bloque idiomático que como tal se opusiera al español peninsular, como si éste fuera asimismo una indivisa totalidad". Mexický lingvista zdůrazňuje, že se nejedná o žádný jazykový blok, který by byl v protikladu vůči „evropské španělštině“ jako jednolitý, nerozdílný celek.

Tento názor je velmi důležitou premisou týkající se aspektu diferenciací, jelikož ne vždy se dostatečně odlišují jednotlivé národní varianty španělštiny, jazyk spisovný, různé regionální variety, dialekty diatopické nebo diastratické.

V odborné literatuře se v rámci jistého zobecnění setkáváme nejčastěji s termíny *el español en América* nebo *el español de América*,

v nichž hraje roli významová nuance předložek *de*, *en*, (v češtině pak ekvivalenty „španělština v Americe“, „americká španělština“, nebo doslovně *španělština Ameriky). Moreno de Alba (1991), podobně jako Bartoš (1996), dává přednost pojmenování *el español en América*, považuje jej za nejvýstižnější. U Bartoše (1970, 1996) i u jiných autorů (Zamora Munné 1980, Moreno Fernández 1993) se setkáváme také s *el español americano*. Alternace *el español de América* se vyskytuje u většiny autorů: Rosenblat (1962), Lope Blanch (1989), Fontanella de Weinberg (1992), Garrido Domínguez (1992), Moreno Fernández (1993), Vaquero de Ramírez (1996) aj.²⁵

Podobně u jednotlivých zemí je rozšířená aplikace termínů „*el español de México*, *el español de Argentina*, *el español de Cuba*“ atd.; v češtině „mexická, argentinská, kubánská španělština“ atd., které se často používají ve smyslu národního jazyka či národních variant španělského jazyka. Vyznívá z nich určitá homogennost, avšak vzhledem k množství variet vyskytujících se v jejich v rámci, není takové označení z jazykového hlediska přesné. Např. mluva na pobřeží Ekvádoru a Kolumbie má mnohem více shodných jazykových rysů než mluva v horských oblastech obou zemí. Dalším příkladem může být „žeísmo“ v Argentině, kde neexistuje jednotnost v jeho používání, jak se mylně traduje.

²⁵ Do názvu disertace jsem zvolila termín *americká španělština*, jelikož jde o termín nejvíce frekventovaný a koncizní, byť v původní verzi jsem uvažovala o sousloví *americké varianty španělštiny*, které jsem považovala za přesnější. Vedly mne k tomu rovněž důvody stylistické – kromě zmíněné konciznosti i redundance základu ve slovech *variantnost* a *varianty*.

2.2 Národní jazyk, národní varianta, dialekt v hispanoamerickém kontextu

2.2.1 Diachronie

Vztah jazyk – národ je v kontextu hispanoamerických zemí velice důležitým aspektem; pokud jde o pojetí národního jazyka z lingvistického hlediska je otázkou dosti komplikovanou. Předmětem diskusí byl problém, zda jsou různé diatopické varianty španělštiny na americkém kontinentě dialekty, národními variantami či národními jazyky.

Španělština je společným kulturním dědictvím a zároveň znakem identity hispánského světa. Rosenblat ji označil za nadnárodní jazyk - *lengua supranacional*.²⁶ Je to jazyk společný pro mnoho zemí, který si od časů Rufina José Cuerva - jenž připustil možnost jeho fragmentace – udržuje jednotu. Má však řadu geolingvistických variant od evropské až po americké, jimiž se mluví na různých územích. Diferenciace jak diatopická, tak diastratická se odráží v jazykových rovinách.

Pokud vyjdeme z předpokladu, že jazyk je jedním z nejvýznamnějších nositelů národní identity, španělština má v tomto směru na rozdíl od většiny jazyků, které jsou spojeny s jedním národem, specifický rys – jedná se o jazyk s nímž se identifikuje a je spojeno mnoho národů.

Do jazyka národa, jeho charakteristických rysů a variet se promítá národní charakter. Orestes di Lullo (1992: 965) zdůrazňuje, že jazyk je odrazem formování národa a je ovlivňován ve své struktuře a funkci etnickými, historickými a geografickými aspekty: „Es sabido que la lengua es el reflejo de la formación de un pueblo. Hablamos como estamos

²⁶ Ve svém projevu z r. 1974 *El imperativo categórico no parece hoy la pureza de la lengua sino la unidad* Rosenblat hovoří mimo jiné o postavení španělštiny v Americe; zmiňuje se o některých národech v Africe a Asii, které získaly nezávislost, ale jazykově zůstaly roztříštěny, takže posléze musely přijmout jako prostředek komunikace jazyk svých kolonizátorů.

formados por las razas, la historia, la geografía, etc., las cuales tienen mayor o menor parte en la estructura y función de la lengua según la intensidad y medida en que intervienen...”

Z historického i lingvistického hlediska je významné, že se kastilština konsoliduje jako kulturní jazyk a prostředek komunikace. Od 15. století se začínají publikovat díla, která stanoví jazykovou normu.²⁷ Neméně důležitou skutečností je, že kastilština expanduje a stává se jazykem impéria.

V důsledku *reconquisty*, spojení království kastilského a aragonského, politického a územního sjednocení poloostrova, národního uvědomění, expanze do Nového světa a dalších teritorií, kdy se Španělsko stalo světovou mocností, se kastilština stává jazykem, který pokrývá rozsáhlá území, včetně celého kontinentu. Jako důsledek historicko-politických změn se od konce 16. století začala nazývat španělštinou, ačkoliv v Americe byla situace odlišná. Obecně se dávala a někdy stále ještě dává přednost použití výrazu *castellano*, jelikož toto pojmenování není spjata s jedinou zemí a se skutečností, že *español* je oficiálním jazykem Španělska, což někdy vyvolávalo jistou nedůvěru vůči bývalé mateřské zemi.

Pro posílení národního uvědomění v hispánské Americe nabývají na významu procesy probíhající v 19. století, které jsou spjaty se vznikem moderních národů. V jejich formování sehrály úlohu války za nezávislost. Podle Josefa Opatrného (2006) a dalších autorů byla „hybnou silou“ osvobozeneckých válek národnostní emancipace.²⁸

V Latinské Americe však neexistovaly národy v pojetí evropském, tedy dvě koncepce národa, ve smyslu *státním* a *kulturním*. Druhá z nich

²⁷ *Gramática de la lengua castellana* Antonia de Nebrija (1492); *Diálogo de la lengua* Juana de Valdés (1535); *Tesoro de la lengua castellana o española* Sebastián de Covarrubias (1611).

²⁸ Cf. Josef Opatrný, *Nación y cultura nacional en el Caribe hispano*, 1. vyd., 2006, Supplementum Ibero-Americana Pragensia, Praha, Karolinum; Josef Opatrný, Christopher Schmidt-Nowarra, *Conquest of History. Spanish Colonialism and National Histories in the Nineteenth Century*, in *Journal of Colonialism and Colonial History*. 2008, č. 2; Manfred Kossok, *Kolonialbürgertum und Revolution. Über den Charakter der hispanoamerikanischen Unaabhängigkeitsbewegung, 1810-1826. Wissencheftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität, VII, 1957. č. 8.*

byla charakterizována společným jazykem, náboženstvím a historickou minulostí.

Joachim König (2000) ve své studii *Nacionalismo y nación en la historia de Iberoamérica* uvádí, že se národy v hispánské Americe formovaly až v nových nezávislých státech. Tamější situaci proto nejlépe odpovídá pojem *Estado-nación* (stát-národ). Před konsolidací států, tedy před polovinou 19. století, zde národy v moderním slova smyslu, jako politické útvary s kulturními hranicemi, neexistovaly. Tímto byly opraveny dřívější názory, které uváděly, že příčinou revolucí a vzniku nových států bylo předchozí národnostní uvědomění, jež se zakládalo na kulturních a etnických aspektech:

...fueron los nuevos Estados independientes que construyeron las naciones. Se llegó así a la conclusión que las naciones modernas, como unidades políticas con fronteras culturales, no existieron antes de la consolidación de los Estados, es decir, no antes de mediados del siglo XIX o más tarde. Con esto se rectificaron opiniones anteriores que señalaban como una causa de las revoluciones de Independencia, de la formación de Estados, la previa toma de conciencia “nacional”, una conciencia, que se basaba en aspectos culturales y étnicos...

(König 2000: 61)

Osamostatnění bývalých španělských kolonií v 19. století se odráží také ve snahách na poli jazykovém.²⁹ Postoje vůči bývalé mateřské zemi vyústily např. v ortografické reformy. Je třeba ale zdůraznit, že známé chilské reformy Andrése Bella³⁰ a Dominga Faustina Sarmienta³¹ z dvacátých a čtyřicátých let 19. století byly vedeny nejen snahou

²⁹ Zajímavým příspěvkem k tomuto významnému období v dějinách Latinské Ameriky, spojeném s vědomím jazykové sounáležitosti, je monografie Juana Antonia Fraga *El español de América en la independencia*. Santiago de Chile, Taurus, 2010.

³⁰ Cf. Andrés Bello, Indicaciones sobre la conveniencia de simplificar i unificar la ortografía en América (spoluautor Juan García del Río), *Biblioteca Americana*, Londýn, 1826; Reforma ortográfica, *Revista de Santiago*, II, 9, 1849; Ángel Rosenblat, Las ideas ortográficas de Bello, in A. Bello, *Obras Completas V: Estudios gramaticales*, Caracas, Ministerio de Educación, 1951.

³¹ Cf. *Memoria sobre ortografía americana*, Santiago de Chile, Imprenta de la Opinión, 1843.

odmítnout vše „peninsulární“; byly zdůvodňovány rovněž potřebou přiblížit pravopis lidem, usnadnit osvojování písemné formy jazyka a zpřístupnit jim kulturu.

Snahy odpoutat se a odlišit se od metropole se odrazily i v názvu pro společný jazyk. *Castellano* bylo přijatelnější, protože výraz *español* příliš připomínal úzké sepětí a závislost na Španělsku. Andrés Bello a Rufino José Cuervo používali výlučně pojmenování *castellano*. Ve své *Gramatice* Andrés Bello (1970: 27) tento pojem charakterizuje následovně: „Se llama lengua *castellana* (y con menos propiedad *española*) la que se habla en Castilla y que con las armas y las leyes de los castellanos pasó a la América, y es hoy el idioma común de los Estados hispanoamericanos.“³²

Jak již bylo řečeno, v Latinské Americe byla dávána přednost používání *castellano*; *español* bylo pojmenování pro oficiální jazyk Španělska, což zejména v době válek za nezávislost v 19.století vzbuzovalo v zápale vlastenectví nevráživost. Kromě toho se *castellano* udržovalo silou po staletí vžitě tradice, zakořeněné v prvních období kolonizace.

Amado Alonso (1943: 133) tento jev vysvětluje následovně: „Español nació, perduró y vive en España como el nombre del idioma nacional; y lo que en España es fuerza positiva, en América lo es negativa: español puede fácilmente evocar una nacionalidad extranjera, y por eso se evita.“³³

³² Andrés Bello, *Gramática de la lengua castellana*, Buenos Aires, Sopena, 1970, s. 27.

³³ Amado Alonso, *op. cit.*, p. 133.

2.2.2 Národní jazyk, národní varianta

Komplex národního jazyka zahrnuje regionální, sociální a funkční podoby jazyka, jež slouží příslušníkům národa ke komunikaci, a to v pohledu synchronním i diachronním. Je tvořen spisovným jazykem, který má funkci národně reprezentativní.³⁴

Pro španělštinu v Americe se uplatňovaly nejčastěji pojmenování *lengua nacional* - národní jazyk, *variante/variedad nacional de la lengua* - národní jazyková varianta nebo *lengua supranacional* - nadnárodní jazyk,

Rosenblatův termín *lengua supranacional* (1964) je již překonán, i když ve své době velmi dobře vystihoval skutečnost, že se jedná o společný jednotný jazyk pro mnoho zemí a národů. *Lengua nacional* je pojmem, který v hispanoamerickém kontextu plně neodpovídá tradičnímu pojetí národního jazyka (jeden národ – jeden jazyk),³⁵ jelikož zde jde o více národů, které sdílí jeden společný jazyk. Ve významu *celostátní jazyk*, kterým mluví určitý národ žijící na určitém území ve smyslu státního celku, má své opodstatnění a v tomto smyslu se také používá.³⁶

Termín *variedad nacional de la lengua* uplatňoval Dámaso Alonso (1964: 261). V souvislosti s jazykovou jednotou a spisovnou normou volal po tom, aby byly plně respektovány „las variedades nacionales, tal como las usan los hablantes cultos“. Pojem *národní jazyková varianta*, který se používá k odlišení variant jednoho jazyka, jímž se mluví ve více zemích prosazoval rovněž Stepanov (1963). Montes Giraldo (1987) z bogotského Instituto Caro y Cuervo používal pro hispanoamerické varianty důsledně termín *la variante nacional*. Vztahoval ho především na psanou formu, již určují státní normativní instituce. Podle našeho názoru pojem *národní jazyková varianta* nebo *národní varianta* odpovídá nejlépe situaci v hispánské Americe.

³⁴ Karlík et al. *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha, Lidové noviny, 2002, s. 192, 193.

³⁵ Z českých autorů jej prosazuje Lubomír Bartoš (1971, 1996).

³⁶ V některých latinskoamerických zemích se používá i v ústavách pojem *Lengua de la Nación*.

2.2.3 Dialekt

Jazyk se proměňuje v čase, místě a v společenském rozvrstvení. Nářeční různosti na území jednotlivých jazyků jsou výsledkem minulých vývojových procesů, jejich studium vede k poznávání složitostí vývoje národního jazyka jako celku, a někdy i k odhalování příčin tohoto vývoje, a zároveň skýtá jistou oporu pro zjišťování směru vývoje jazyka do budoucnosti, vede k podrobnějšímu poznání struktury jazyka.

Už Rufino José Cuervo hovořil o zákonitosti dělení jazyka na dialekty v případě, že jím hovoří hodně lidí na větším území a není zde možnost častější komunikace z přírodních, sociálních nebo politických příčin. Diferenciace je tudíž závislá především na faktorech geografických, historicko-politických a ekonomických.

Z těchto hledisek se nářečí dělí na zeměpisná (geografická, teritoriální), zahrnující místní variety, a nářečí společenská (sociální, vrstevová), jejichž rozdíly jsou dané diastratickým rozčleněním, příslušností k určitým vrstvám nebo skupinám, profesním a jiným, nebo slangovým vyjadřováním. Diferenciace je především lexikální. Dnes je vlivem civilizačních kontaktů tendence ke stírání nářečí, vývoj směřuje k nářečím obecným – interdialektům.

Dialekt předpokládá fragmentaci živého nebo vymizelého jazyka: „Dialecto es un sistema de signos desgajado de una lengua común, viva o desaparecida; normalmente, con una concreta limitación geográfica, pero sin una fuerte diferenciación frente a otros de origen común. De modo secundario, pueden llamarse dialectos las estructuras lingüísticas, simultáneas a otras, que no alcanzan la categoría de lengua...” (Diez et al. 1980: 28) „Un *dialecto* es cualquier idioma que no alcanza el nivel de *lengua* como sistema plenifuncional normativizado y prestigioso.” (Montes: 1987: 50).

Velmi specifickou otázkou jsou rozdíly v pojmání dialektů v kontextu Španělska a hispánské Ameriky. Jedná se o protiklad jedné

země – Španělska, s klasickými dialekty španělštiny, a řady hispanoamerických zemí s vlastními národními variantami téhož jazyka a jejich dialekty, což se mnohdy – dle naší zkušenosti – v odborné literatuře nerozlišuje.

Ve Španělsku vznikly dialekty archaického typu (astursko-leónský, aragonésý - zvané též středověké), které vznikly přímo z latiny jako kastilština, a dialekty inovujícího typu, jež se vyvinuly z kastilštiny, tzv. jižní (extremadurský, andalusý, murcijský a kanárský). V Americe byly jednotlivé národní jazykové varianty původně označovány za dialekty. Španělský jazyk zde byl v minulosti popisován hlavně z hlediska dialektálního, tj. byla zkoumána především nespisovná mluva a rozdíly v ní na území těchto národních variant nebo jazykových skupin.

Pro hispanoamerické varianty španělštiny má význam dělení na dialektální oblasti, kde hraje velkou roli stanovení hranice rozmanitých nářečních rozdílů, což v hispánské Americe představuje velký problém. Do dnešní doby nebyla spolehlivě vyřešena otázka izoglos. Některá území nejsou zmapována vůbec, jinde se názory na ohraničení území, kde se vyskytuje určitý jazykový jev, liší.

U dialektu se vždy předpokládá, že je součástí většího celku. Někdy se používá termínu *dialekt*, i když se hovoří o jazykových systémech, jejichž struktura je naprosto odlišná od struktury jazyka, za jehož dialekt se považují. Např. obyvatelé Kolumbie, Peru nebo Ekvádoru označují menší domorodé jazyky jako *dialectos indígenas*, protože v jejich zemi existuje jeden nebo dva dominantní jazyky – *lenguas* (kečujština, aimarština) a ostatní jsou vzhledem k jejich omezenější komunikativní funkci považovány za *dialectos*. Z hlediska komunikativního jsou součástí jazykového systému používaného v zemi. Montes (1987: 61) je nazývá heterogenními, podřízenými dialekty.

Dialekt označuje mluvu na určitém území. Nemusí se nutně shodovat s hranicemi země, státního celku. Často naopak tyto hranice přesahuje a zasahuje do dvou území. Je to dáno i tím, že izoglosy diferenčních nářečních jevů, zejména těch starších, probíhaly obvykle ve shodě s různými mimojazykovými předěly (přírodními, historickými,

administrativními). Podle Běliče (1972) je zde také spojitost utváření nářečí s proměnlivými faktory sociálně ekonomickými.

V některých případech sousední dialekty dvou různých jazyků si mohou být bližší než vzdálené dialekty téhož jazyka. Rona ve své studii *El dialecto "fronterizo" del norte del Uruguay* (1965) dokázal, že tamější dialekt je portugalského původu, ale vzhledem k vývoji a jazykovému povědomí, patří do uruguayské španělštiny.

2.3 Norma a kodifikace

Velká variantnost španělského jazyka, na niž mají vliv početné aspekty včetně geolingvistických, sociolingvistických a extralingvistických, je příčinou významného polycentrického rozlišení, což s sebou nese důsledky i v normativním a kodifikačním procesu.

V oblasti normy je podle našeho názoru nutné vyjasnit otázky týkající se vztahu a rozdílů mezi spisovnou evropskou normou a spisovnými normami hispanoamerických variant, vztahu a rozdílů mezi normou spisovného jazyka těchto národních variant a jejich substandardními varietami. V minulosti byly tyto roviny leckdy směřovány nebo zaměňovány.

Problematika normy a kodifikace španělštiny je úzce spjata s existencí jejích národních variant i s otázkou jednoty nebo fragmentace jazyka. Montes (1987: 53-55) rozlišuje v normě jako souboru pravidel, v jejichž rámci určité společenství realizuje řečí svůj komunikativní jazykový systém, normu mezinárodní - panhispánskou, která zastřešuje normu národní, regionální, místní nebo skupinovou. Idea mezinárodní normy je přítomna v Latinské Americe už od 19. století.

Příznačný je v souvislosti s normou a její aplikací postoj řady latinskoamerických lingvistů. Jedním z mnoha byl Ambrosio Rabanales, řádný člen chilské Akademie jazyka, který nehodnotil přístup k normativnímu procesu ze strany *RAE* příznivě. Vzhledem k větší divergenci španělštiny v Americe podrobil např. ostré kritice *Esbozo*

de una nueva gramática de la lengua española a apeloval nato, aby byla respektována specifičnost různých národních variant, multiplicita norem, a peninsulární i americká španělština měly stejnou váhu (1993: 13).³⁷

Před Rabanalem již Ángel Rosenblat (1967: 24) ve studii, věnované jednotě a pluralitě jazykových norem ve Španělsku a v Americe, zdůrazňoval: „La realidad lingüística postula, para la lengua hablada culta, una pluralidad de normas“, ale zároveň hovořil o nadnárodní normě. José Pedro Rona, jenž analyzoval normu z hlediska národního, regionálního a lokálního, argumentoval, že žádný uživatel španělského jazyka nemůže akceptovat normu, která by protiřečila každodennímu úzu: „Ni españoles, ni argentinos, ni venezolanos pueden ni podrán aceptar una norma que contradiga su uso cotidiano“ (Rona 1973: 311). O nutnosti plurality norem se zmiňuje i Lope Blanch, ovšem rozebírá ji v souvislosti s potenciální fragmentací španělského jazyka, přesto věří, že se podaří nalézt ideální hispánskou normu, nebo přinejmenším její ideál: „una norma lingüística hispánica ideal o, al menos, un ideal de norma lingüística hispánica, que sería el paradigma ejemplar al que todos -o, siquiera, muchos- aspiramos cuando tratamos de “hablar bien“ (1993: 127).

Exaktní a výstižnou analýzu normy a kodifikace v hispanoamerických zemích podal také Bohumil Zavadil:

La especificidad de la situación lingüística hispanoamericana consiste en la existencia y la valoración social de la prestigiosa norma estándar peninsular, que siempre figura en el trasfondo como modelo y como elemento unificador, sobreponiéndose a las distintas normas cultas nacionales. Dentro de las lenguas nacionales hispanoamericanas, que ya de por sí funcionan como variantes diatópicas de la totalidad general del español, pueden distinguirse tres variantes internas nacionales: la *culta* (corresponde a la variante estándar), la *común* (de carácter relativamente unitario para todo el país, pero con existencia espontánea y extraoficial, que

³⁷ Viz úvodní citát „...debido a la multiplicidad de normas, como realizaciones de prácticamente un mismo sistema, no todo lo que es culto en España lo es también en nuestra América, y viceversa, y todas ellas, cada una en su lugar, merecen igual consideración.“

sirve como instrumento de comunicación cotidiana... y las *variantes regionales*. (Zavadil 1986: 298)

V koncepci Bohumila Zavadila národní jazyk v jednotlivých zemích funguje zároveň jako diatopická varianta španělštiny, která má tři vnitřní národní varianty: spisovnou, běžně mluvený jazyk a regionální variety. Prestižní peninsulární spisovná norma funguje jako vzor a sjednocující prvek různých národních spisovných norem.

Vzhledem k velké variantnosti španělského jazyka se jazyková norma váže také k otázce jednoty a fragmentace. Pro zachování jednoty je důležité, že kodifikace tím, že zaznamenává a uzákoňuje normu, napomáhá zároveň jejímu sjednocování a stabilizaci. Proto je v zájmu jazykové jednotnosti třeba ctít nejen normu panhispánskou, ale v jejím rámci i normy jednotlivých národních variant a jejich pluralitu.

Povaha španělského jazyka, jeho mnohonárodní a multikulturní charakter se odráží ve složitosti kodifikačního procesu. V souvislosti s rozsáhlou problematikou v tomto směru a nutností objektivitu a rovnováhy v normativních kodifikačních aktivitách se proto v poslední době prosazuje a zdůrazňuje *polycentrismus* nebo *pluricentrismus* normy nebo norem španělského jazyka. Polycentrický přístup se odrazil v přípravě a realizaci řady normativních děl zpracovaných plně panhispánskou optikou společně všemi akademii pod heslem „la unidad en la diversidad”.

2.4 Jazyková politika RAE a Akademií španělského jazyka

Rozhodující úlohu na poli kodifikačním plní od r. 1713 španělská Královská akademie RAE. Její činnost je zahájena vydáváním *Diccionarios de autoridades* (1726-1739, 6 svazků), *Orthographia* (1741) a *Gramática de la lengua castellana* (1771). Nelze opominout ani působení univerzit, např. chilskou univerzitu a její ortografickou reformu z první poloviny 19. století (1844)³⁸, spojenou s osobnostmi Bella a Sarmienta.

Ačkoliv většina akademií v Latinské Americe byla založena v 19. století nebo na začátku 20. století, teprve až koncem minulého století dochází k systematičtější spolupráci zainteresovaných institucí v oblasti jazykové politiky a zejména na poli normativním a kodifikačním, jakož i ke sjednocování kritérií a postupů metodické povahy.

Podíl na změně postojů v tomto směru měly i četné polemiky, diskuse a kritiky „monopolu“ RAE, zejména v pojetí akademického slovníku kvůli absenci běžných amerikanismů.³⁹ Dominantní vliv RAE na jazykovou politiku byl dán i řadou mimojazykových, zejména historických faktorů. Nadále už nebylo udržitelné, aby jediná instituce určovala a řídila vše spojené s kodifikací normy jazyka, jímž mluví přes 450 miliónů lidí v desítkách zemí.⁴⁰

Složitost kodifikace panhispánské normy se odrážela mimo jiné i v dlouhých, více než čtyřicetiletých obdobích ve vydávání normativních kompendií, např. RAE: *Gramática de la lengua española* byla vydána v r. 1931; *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española* v r. 1973; *Nuevas normas de prosodia y ortografía* v letech 1952 a 1959; *Ortografía de la lengua española* v r. 1999.

³⁸ Důsledky chilského schizmatu lze zaznamenat až do dnešní doby, např. v používání grafému *j* místo *g*. Ve *Velkém španělsko-českém slovníku* (Josef Dubský, 1977) jsou ještě zastoupeny ortografické dublety typu *gira-jira*.

³⁹ Australský autor Brian Steel v příloze k *Diccionario de americanismos* (1990) uvádí přes 1200 výrazů a významů, které nebyly začleněny do 20. vydání DRAE (1984).

⁴⁰ Viz příloha č. 1.

V souvislosti s integračními tendencemi se stále více zintenzivňuje spolupráce Královské akademie, která v oblasti kodifikace i nadále zůstává hlavní instancí, s Akademiemi španělského jazyka v Americe. V posledním desetiletí všechny akademie vyvinuly značné úsilí a vydaly společně významná normativní díla *Ortografía de la lengua española* (1999, 2010), 22. vydání *Diccionario de la lengua española* (2001), *Gramática de la lengua española* (2009), *Diccionario Panhispánico de Dudas* (2005), *Diccionario de Americanismos* (2010) a další.

Vzájemná spolupráce na nové *Ortografii* spočívala v revizi a pročištění pravopisu, aktualizaci příkladů, odrážejících v mnohem větší míře normu hispanoamerických variant. Jedná se o první ortografii vpravdě panhispánskou.⁴¹ Je příznačné, že první prezentace nové *Ortografie*, která vyplnila čtyřicet let přetrvávající bílé místo na tomto poli, se v r. 1999 uskutečnila v Santiagu de Chile, kolébce prvních hispanoamerických pravopisných reforem.

V oblasti slovní zásoby je velmi důležitá kooperace všech akademií ve vydávání akademického slovníku, podobně jako v případě dalších normativních děl. Od 22. vydání obsahuje *DRAE* tisíce nových výrazů a významů, jež se *de facto* týkají ve většině amerikanismů, čímž se korektněji odráží polycentrická jednota hispánského lexika.

Je pozitivní, že v akademických normativních dílech se pluricentrický rozměr španělské normy, který byl v minulosti na kodifikační úrovni často opomíjen, prosazuje stále účinněji, podobně jako rovnováha v zastoupení peninsulární španělštiny a hispanoamerických variant.

⁴¹ Např. *seseo* a *yeísmo* už nejsou prezentovány jako výslovnostní realizace zvláštního dialektálního, diatopického či diastratického rázu.

3. Teorie variantnosti

Při výzkumu americké španělštiny vzniklo několik teorií, které považujeme za důležité pro analýzu její variantnosti. Jejich předmětem byly stěžejní otázky, zda ke změnám došlo v důsledku rozdílnosti vývoje jazyka v Novém světě, nebo už byla tato diferenciací zakotvena v mluvě španělských dobyvatelů a osadníků, nebo zda naopak došlo v Americe k nivelizaci jazykových rozdílů. Dalším předmětem zkoumání byl původ a charakteristika jazyka v počátečních fázích dobývání Nového světa a určení jazykového základu, který se dostal v prvních etapách *conquisty* do Nového světa.

Mezi nejdiskutovanější patřila teorie indigenistická a andalusistická, jimž budeme věnovat pozornost, jakož i výzkumu Petera Boyd-Bowmana, jenž na rozdíl od mnoha jiných lingvistů obsáhlým systematickým bádáním na základě autentických dokumentů došel k výsledkům potvrzujícím andalusistickou teorii.⁴²

3.1 Teorie indigenistická

Autorem indigenistické teorie byl Rodolfo Lenz, který s ní v letech 1892 a 1993 seznámil odbornou veřejnost ve studii *Chilenische Studien*. V r. 1940 byla přeložena do španělštiny a publikována pod názvem *El español de Chile*.⁴³

Podstatou této teorie byl vliv nativního substrátu nebo adstrátu. Kromě aspektů geolingvistických, společenských a psycholingvistických, které jsou rovněž považovány za vnější příčiny jazykových změn, sehrály v oblasti variantnosti velkou roli jazyky, s

⁴² Výzkumem Boyd-Bowmana jsme měli příležitost se zabývat v devadesátých letech na vědecké stáži v *Consejo Superior de Investigaciones Científicas* v Madridu a v *Archivo de Indias* v Seville.

⁴³ Biblioteca de Dialectología Hispanoamericana, sv. IV, Buenos Aires.

nimiž přišel španělský jazyk v Novém světě do kontaktu. V Chile to byl araukánský adstrát, jemuž Lenz přisuzoval velký vliv na výslovnost. Jeho základní teze by se dala shrnout, že mluvená španělština v Chile je *de facto* španělština s araukánskými zvuky.

Už jen výčet jazyků, spjatých s nejvyspělejšími předkolumbovskými civilizacemi španělské Ameriky, stačí k tomu, abychom si uvědomili šíři celého problému: v mexické a guatemalské oblasti nahuatl, v Peru, Ekvádoru a Bolívii kečujština, případně aymarština, v Paraguayi guaraní, v Chile araukánština.

V literatuře je uváděn vysoký počet nativních jazyků - v době příchodu Španělů do Nového světa existovalo přes 2000 jazyků a dialektů, které tvořily 173 velkých jazykových skupin (Antonio Tovar 1984).⁴⁴ ⁴⁵ Hodně substrátových jazyků v Novém světě přežilo, začaly plnit funkci adstrátu a některé z nich se staly dokonce oficiálními jazyky (kečujština, guaraní).

Kritici indigenistické teorie Amado Alonso⁴⁶ a Bertil Malmberg⁴⁷ redukovali vliv domorodých substrátů a adstrátů na minimum; zdůvodňovali to tím, že všechny osobité rysy a zvláštnosti ve fonologicko-fonetickém plánu lze vysvětlit vnitřními zákonitostmi, tj. tendencemi a jevy uvnitř jazykového systému. Jedním z hlavních argumentů byla skutečnost, že k identickým nebo obdobným změnám docházelo i v těch částech Ameriky, kde žádný domorodý substrát nebo adstrát neexistoval.

Při studiu vlivu nativních jazyků je třeba mít také na zřeteli, že lze indigenistický přístup uplatňovat pouze místně, tj. jen v určitých oblastech, kde obě etnika žijí v užším sepětí, tedy tam, kde je patřičné etnické složení obyvatelstva. Proto nelze proti indigenistické teorii

⁴⁴ Kromě katalogu jazyků *Catálogo de las lenguas de América del Sur* (Madrid, 1984; 1. vyd. Buenos Aires, 1961) Tovar publikoval *Bosquejo de un mapa tipológico de las lenguas de América del Sur*, separata de Thesaurus. *Boletín del Instituto Caro y Cuervo*, XVI, 1961; Español, lenguas generales, lenguas tribales en América del Sur, *Studia Philologica. Homenaje a Dámaso Alonso*, III, Madrid, 1963, s. 509-525; Genealogía, léxico-estadística y tipología en la comparación de lenguas americanas, *Actas XXXVI Congreso Internacional de Americanistas*, Sevilla, 1966, s. 229-238.

⁴⁵ Viz přílohy č. 6-8.

⁴⁶ Cf. Examen de la teoría indigenista de Rodolfo Lenz, *Revista de filología Hispánica*, sv. 1, Buenos Aires, 1939.

⁴⁷ Cf. *L'espagnol dans le nouveau monde*, Lund, 1948.

argumentovat tím, že změny nejsou stejné nebo jednotné pro celé hispanoamerické území; domorodé substráty se nevyskytují všude, a pokud ano, nejsou stejné.

Indigenistická teorie je dnes překonaná. Nutno však dodat následující: jelikož zastánci i odpůrci této teorie se omezili převážně jen na fonetické jevy, je nesporné, že v lexikální oblasti, která je co do variantnosti přinejmenším srovnatelná s fonetickou, by kritici nemohli uspět. Vliv domorodých substrátů a adstrátů je ve slovní zásobě španělštiny evidentní.⁴⁸

3.2 Teorie andalusistická

Tato teorie figuruje mezi nejvýznamnějšími, jež se snažily vysvětlit specifické rysy variant americké španělštiny a objasnit jejich původ na jazykovém základě, který se dostal do Nového světa. Teorie dává přednost hypotéze, že hlavní bází amerických variant je andaluský dialekt.

Už v r. 1688 se Lucas Fernández de Piedrahita, pozdější biskup na Santa Martě, zmiňuje v *Historia general de las conquistas del Nuevo Reino de Granada* o nedisciplinovanosti ve výslovnosti: „mal disciplinados en la pureza del idioma español, lo pronuncian generalmente con aquellos resabios que siempre participan de la gente de las costas de Andalucía.“ (*libro III, cap. III*).⁴⁹

Tendence k jazykové identifikaci hispánské Ameriky s Andalusí je odedávna velmi silná, a to vlivem předpokládané převahy Andalusanů při dobývání a kolonizaci Nového světa.

Východiskem k teorii byla především podobnost některých rysů výslovnosti v Andalusii a v Americe (*seseo*, aspirace -s, aspirace -h,

⁴⁸ Viz kapitola 1.3, 2.3 v II. části disertace.

⁴⁹ Citát převzat od A. Rosenblata, *El debatido andalucismo del español de América*, dedicado a Pedro Henríquez Ureña, in *PILEI, Simposio de México. Actas, informes y comunicaciones*, México, UNAM, 1969.

Menéndez Pidal se domníval, že v letech kolem 1666 už byl zformován pobřežní dialekt *costeño*, vyznačující se mimo jiné aspirací -s na konci slabiky nebo slova, aspirací -j- (*tiheras, deho hiho*) a oslabením intervokálního -d-. Sevilla frente a Madrid. Algunas precisiones sobre el español de América, in *III. Miscelánea Homenaje a André Marinet*. Diego Catalán (ed.). Universidad de la Laguna, 1957, s. 99-165.

yeísmo, neutralizace -r a -l atd.) a ve slovní zásobě (používání andalusismů, archaizujících výrazů andaluského původu, např. z námořní terminologie, *amarrar*, *rumbear*, *abra* aj.).

V této souvislosti koncem 19. století upozorňoval Rodolfo Lenz (1893), že zatím nikdo nedokázal, že by soudobá andaluská výslovnost měla být ztotožňována s výslovností 16. století. Považoval za vysoce nepravděpodobné, že by tomu tak bylo. Volal po seriózním historickém výzkumu, zda mezi Španěly přišedšími do Ameriky převažovali opravdu Andalusané: „Se necesitarían serias investigaciones históricas para comprobar si entre los españoles venidos a América fueron realmente los del sur los que prevalecieron, y, además, no está demostrado aún que la pronunciación andaluza actual deba ser identificada con la del siglo XVI. Sumamente verosímil es que no ocurra así“ (Lenz 1940: 213, 214).

V případě Chile byla podle Lenze v prvním období kolonizace velmi silná imigrace ze severu Španělska, což je prokázáno početnými baskickými příjmeními. Předpokládal, že jednotlivé kraje byly mezi osadníky proporčně zastoupeny, což podle něj mělo za následek jazykovou nivelizaci.

Prvním badatelem, kdo se do hloubky touto problematikou zabýval, byl Max Leopold Wagner, který v článku *El español de América y el latín vulgar*⁵⁰ píše o převládajícím andalusském vlivu (včetně extremadurského) během *conquisty* a kolonizace Ameriky. Všimá si, že typické výslovnostní rysy se vyskytují především v pobřežních oblastech (Antily, Mexiko, Venezuela, Argentina a Chile), které byly osídlovány nejdříve: „Observando con atención se advierte que los países y regiones que acusan sello sudespañol son precisamente los que más temprana y duraderamente viéronse poblados“ (1924: 55).

Ohledně teorie byla vedena celá řada sporů. Proti ní vystupovali především hispanoameričtí lingvisté Pedro Henríquez Ureña a Amado Alonso. Jejimi zastánci naopak byli španělští vědci Rafael Lapesa (1984) a Menéndez Pidal (1957), kteří přisuzovali andaluskému dialektu v prvních

⁵⁰ Publikován poprvé v němčině - Americanisch-Spanisch und Vulgärlatein, *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 1920. Španělská verze „El español de América y el latín vulgar“ vyšla poprvé v r. 1924. *Cuadernos del Instituto de Filología I*, Buenos Aires, 1924, 45-110.

desetiletích 16. století významnou úlohu.

Pedro Henríquez Ureña, aniž by Wagnerovu práci znal, uveřejňuje v r 1921 článek *Observaciones sobre el español de América*, v němž píše o různých faktorech ovlivňujících vývoj jazyka (rozdílné obyvatelstvo, autochtonní jazyky, kulturní úroveň, klima, izolovanost či dostupnost území apod.). Z této rozmanitosti vlivů vyvozuje, že není možné všechny jazykové jevy přisuzovat vlivu jižním dialektům Španělska; lze je považovat za paralelní vývoj na obou územích: „Ante tanta diversidad fracasa una de las generalizaciones más frecuentes: el *andalucismo* de América; tal andalucismo, donde existe – es sobre todo en las tierras bajas – puede estimarse como desarrollo paralelo y no necesariamente como influencia del Sur de España“ (1921: 357-358).

V následujících letech došlo mezi oběma lingvisty k polemice v několika studiích, zejména v *El supuesto andalucismo de América* (Henríquez Ureña 1925), *El supuesto andalucismo de América y la teoría climatológica* (Wagner 1927) a v druhé části *Observaciones sobre el español de América* (Henríquez Ureña 1930)⁵¹, jež byla tehdy ukončena ve prospěch Henríqueze Ureña, který svůj názor podepřel ještě demografickými argumenty; zjišťoval původ Španělů, kteří vycestovali do Ameriky, a došel k závěru, že mezi nimi nepřevažovali Andalusané.

Demografické argumenty Henríqueze Ureña byly po určité době vyvráceny. Jeho statistické výzkumy procentního zastoupení nevedly k objektivním výsledkům. Soubor, s nímž pracoval, byl příliš malý, a tudíž ho dovedl k mylnému závěru, že početní zastoupení Andalusanů při dobývání a osídlování bylo nízké.

Pozdější statistiky, vycházející z několikanásobně většího souboru a procentního zastoupení v průběhu různých časových období, Henríquezovy výsledky korigovaly. Andalusistická teorie byla potvrzena výzkumem Petera Boyd-Bowmana, jehož výsledky byly publikovány v letech 1964-1985. Paradoxem je, že se v padesátých letech Boyd-Bowmann začal zabývat touto otázkou na popud Amada Alonsa, jenž patřil do tábora „antiandalusistů“. Je však známo, že Alonso na sklonku

⁵¹ Vydány byly v *Cuadernos del Instituto de Filología II*, Buenos Aires a v časopise *Revista de Filología Española XIV*, Madrid.

života tento svůj postoj zmírnil: „ ... si Andalucía dió alguna vez predominio de conquistadores y colonizadores, eso tuvo que ser en los primeros tiempos, y justamente la América de los primeros treinta años se redujo al Caribe, y más concretamente, a las islas" (1953: 327).

3.2.1 Výzkum Boyd-Bowmana

Pro výzkum Boyd-Bowmana byly podkladem historické dokumenty z 16. století uchovávané v *Archivo General de Indias* v Seville, především registrace lidí ze sekce *Contratación*, jimž bylo povoleno vycestovat do Nového světa.

Výsledkem byl *Índice geobiográfico de 40.000 pobladores españoles de América en el siglo XVI* (1964).⁵² Ve vydání z r. 1985 už vzorek přesáhl počet padesát tisíc (*Índice geobiográfico de más de 56 mil pobladores de la América Hispánica*).⁵³ Dokumenty Boyd-Bowman zpracoval v několika svazcích, které zahrnují období let 1493-1519 (sv. I), 1520-1539 (sv. II), 1540-1559 (sv. III), 1560-1579 (sv. IV) a 1580-1599 (sv. V).

Ještě před Boyd-Bowmanem se objevila v *Revista de Indias* významná, byť nepřiliš rozsáhlá studie Juana Frieda *Algunas observaciones sobre la realidad de la emigración española a América en la primera mitad del siglo XVI* (1952: 467-496), jež svým způsobem předjímal další důkladné bádání v tomto směru. Zdrojem byly rovněž dokumenty, které obsahují povolení udělené k cestě do Indií.

Už v r. 1917 se na základě několika svazků Luis Rubio y Moreno pokusil sestavit katalog lidí cestujících do Nového světa - *Catálogo Metodológico de Pasajeros*, což byl i jeden z pramenů, z nichž čerpal Henríquez Ureña.

Problémem, na nějž upozornil Friede (1952: 469) bylo, že do katalogu nebyli zahrnuti cestující z jiných přístavů, pouze ze Seville; ani ilegální emigrace, která byla podle indicí dosti značná; v některých

⁵² ICC, Bogota, 1964.

⁵³ UNAM, Fondo de Cultura Económica, Mexiko, 1985.

ročnících bylo registrováno málo licencí; některé svazky chyběly.⁵⁴ Pokud by do Nového světa vycestovalo před r. 1550 jen 12 000 lidí, jak se uvádí v *Catálogo de pasajeros*, nebylo by podle Frieda možné vysvětlit kolonizaci, osídlení, zavedení správy na rozsáhlých územích.⁵⁵

Od r. 1504 do r. 1550 bylo v *Casa de Contratación* zaznamenáno 2550 plaveb různých lodí do Ameriky (v r. 1504 jen tři lodě). Avšak v *Catálogo* je zachycena jen jedna třetina cestujících. Podle registrace bylo na každé lodi kromě posádky v průměru 17 až 20 lidí, což by znamenalo, že v tomto období mohlo být přepraveno kolem 45.000 lidí, zatímco v *Catálogo* je jich zaznamenáno jen 12.764.

Zajímavostí je, že zpátečních cest bylo zaregistrováno jen 1.725, což znamená, že 825 zpátečních cest se neuskutečnilo. Některé lodě se prodávaly, další sloužily k plavbám po Antilách.

Ve výzkumu Boyd-Bowmana bylo z hlediska andalusistické teorie nejdůležitější první období, kdy přes dvě třetiny osob, které vypluly do Nového světa, byly z Andalusie. Do r. 1508 Španělé cestující do Ameriky byli převážně z Andalusie, z nich bylo 78 % z pouhých dvou provincií, Sevilly a Huelvy: „En la época primitiva o antillana, el grupo más numeroso en cada año, y en todas las expediciones, fueron con mucho los andaluces, de los cuales más del 78 % procedían de las dos provincias de Sevilla (1259 – 58 %) y Huelva (439 – 20 %)“, (Boyd-Bowman (1964: IX). Mezi lety 1508 - 1519 bylo Andalusanů kolem 67 %.

Kastílie, León a Baskicko byly do r. 1508 zastoupeny pouhými 6 %. Postupně počet lidí z Kastílie vzrůstal, zejména po r. 1529, kdy bylo královským výnosem z 15. ledna povoleno vyplouvat do Nového světa i z jiných přístavů, aniž se musely registrovat v Seville v *Casa de Contratación*. Zvyšuje se tak počet cestujících z jiných krajů Španělska, z přístavů La Coruña, Bayona, Avilés, Laredo, Bilbao, San Sebastián a dalších.

Avšak Andalusie si stále udržovala prvenství s 39,7 %. Každý pátý

⁵⁴ Nedochovaly se některé svazky z období 1518-1525, které se vztahují k dobytí a osídlení Mexika, dále z r. 1531 (kolonizace Peru).

⁵⁵ Cf. též Richard Konetzke. Las fuentes para la historia demográfica de Hispanoamérica durante la época colonial, in *Anuario de Estudios Americanos*. Sevilla, 1948.

člověk byl ze Sevilly, která přispěla větším počtem než dalších čtrnáct měst dohromady (Palos, Toledo, Salamanca, Córdoba, Burgos, Badajoz, Moguer, Madrid, Medina del Campo, Valladolid, Jérez de la Frontera, Segovia, Cáceres, Ávila, Belalcázar).

Pořadí provincií v osídlování bylo následující:

1. Andalusie 39,7 %
2. Stará Kastílie 14,1 %
3. Extremadura 14,1 %
4. Nová Kastílie 8,8 %
5. León 7,5 %
6. Baskicko 4,4 %
7. Galície 2,0 %

Do r. 1509 se většina kolonizátorů usídlovala na Santo Domingu, odtud se pak podniklo dobytí Portorika a Kuby. V antilském období v letech 1493 - 1519 Andalusané tvořili na Santo Domingu 43,5 % a na Portoriku 42,3 %.

První dobyvatelé Mexika byli naverbováni prakticky všichni na Kubě. Boyd-Bowman identifikoval třetinu druhů Cortése a Narváeze, z nichž opět nejvíce osob (30 %) pocházelo z Andalusie. V Cortésově výpravě bylo 54 lidí ze Sevilly, 40 z Huelvy a jen 31 z jeho rodné provincie Badajozu.

I když se podíl Andalusanů registrovaných před cestou do zámoří celkově snížil, až do r. 1580 se udržoval kolem 33 %.⁵⁶ Avšak téměř všechny ženy, které v té době vycestovaly do Nového světa, byly z Andalusie.

Ženy se stěhovaly na tehdejší nejcivilizovanější a nejjistější kolonii Santo Domingo. Pocházely většinou z velkých měst. V letech 1509-1519 (údaje před r. 1509 neměl Boyd-Bowman k dispozici) jich bylo 69 % z Andalusie.

V této souvislosti musíme vzít v úvahu úlohu žen v komunikační sféře, např. jejich velký vliv na jazykové schopnosti dětí, tedy dalších generací. Ve společenském ohledu byly modelem při šíření jazyka i pro

⁵⁶ Viz přílohy č. 2-5.

domorodé ženy. Jelikož jsou v jazykovém projevu konzervativnější, velkou měrou přispěly k přenosu andalusského dialektu do nového prostředí.

Významnou úlohu sehrála Sevilla, která až do 18. století měla s Cádizem monopol na obchod s koloniemi. Politický, ekonomický, obchodní, politický a kulturní vliv Sevilly, zejména v 16. stol., je nepopíratelný a sehrál důležitou roli i v expanzi jazyka. V rozhodujícím období, kdy docházelo k rychlým změnám ve výslovnosti na obou stranách Atlantiku, lidé byli v kontaktu s výslovností právě v těchto městech. Pod podobným vlivem byla také španělština na Kanárských ostrovech, které byly styčným bodem mezi Španělskem a Amerikou.

Sevilla však měla velký vliv sama o sobě. Řada badatelů jí přisuzovala velký význam. Alvar hovoří o tom, že spolu s lidmi na lodích do Nového světa emigrovala sevilská jazyková norma (1972: 11, 54): „...fue Sevilla quien vino a configurar al Nuevo Mundo que nacía“... fue ella la que a su imagen y semejanza creó todas las normas que nacían en las Islas o en el Nuevo Mundo.“ ... „La norma sevillana es la que emigra sobre las naves cuando empieza la gran expansión“.

Sevilla byla kosmopolitním městem, sídlem *Casa de contratación*, místem setkávání lidí, cizinců, bankéřů, obchodníků z Janova, Benátek, Florencie, Sicílie, Řecka nebo Portugalska. Jak píše Alvar, bylo zde možné potkat pestrrou směsici mulatů, černocho, indiánů, cikánů, vojáků a dobrodruhů z celého Španělska. Zatímco jedni odplouvali do Nového světa, přijížděli jiní, někteří zůstávali delší dobu, ženili se zde. Mnohdy se čekalo celé měsíce, někdy i roky na odplutí, takže vliv místní řeči byl nepopíratelný.

Podle Boyda-Bowmana se stal první jazykovou normou při dobývání a kolonizaci Nového světa jazyk z Andalusie, zejména ze Sevilly, nikoliv z Toleda nebo z Madridu. Přirozeně později s novými přistěhovaleckými vlnami docházelo k obohacení mluvy novými, zejména lexikálními prvky z dalších, dříve nezastoupených dialektů, zejména galicijsko-portugalského, asturského nebo leónského. Jazyk v Novém světě se tak dialektálně více diferencoval a rozvrstvil.

Boyd-Bowman vyvozuje závěr, že se během počátečního, antilského období vytvořil na právě objevených ostrovech první substrát

s andaluskými prvky, což bylo významné pro další vývoj jazyka. Ve druhé čtvrtině 16. stol. byl vzorem kultivovaného, spisovného jazyka úzus novokastilský, mluva aristokracie z Toleda. Podobnou úlohu sehrával posléze v Americe místokrálovský dvůr v Mexiku a v Limě. Avšak pro první období (1493-1519) platí, že to byla právě Sevilla a úzus andaluský; při dobývání a kolonizaci se těžko hovořilo salónním jazykem.

Taktéž právě dorazivší imigranti se přizpůsobovali novému prostředí, i jazykovému. Pokud byli za antilského období dvě třetiny kolonizátorů z Andalusie, lze vyvodit, jaký vliv a jazykový základ v počátcích dobývání Nového světa převládal a šířil se dál, z Antil do Mexika, a poté po celém kontinentě, včetně prvních indigenismů převzatých z tainštiny.

To už měl ale za sebou prvotní období přizpůsobování a dialektální nivelizace, a začal se zřetelněji projevovat jako americký dialekt španělštiny, i když samozřejmě podléhal dál vlivu mateřské země. Tento vliv však byl menší, protože noví přistěhovalci se během jedné nebo dvou generací plně přizpůsobovali jazykovému úzu, s nímž se setkali v Americe.

Ačkoliv téma andaluského vlivu na španělštinu v Americe vyvolávalo četné polemiky, na základě detailní analýzy Petera Boyd-Bowmana, podepřené důkladným výzkumem a podložené statistickými údaji, nelze podle našeho názoru andaluskou hypotézu, zejména v počátečním období, odmítnout.

II- TEORETICKÉ ASPEKTY LEXIKÁLNÍ

1. Zdroje a příčiny variantnosti slovní zásoby

Ačkoliv je hispánský svět spojen společným jazykem, v důsledku historického a jazykového vývoje v různých podmínkách došlo k lingvistické diferenciaci a variantnosti.

O proměnlivosti jazyka psal už Antonio de Nebrija v předmluvě k první gramatice kastilštiny: „Nuestra lengua “a recebido en pocos siglos muchas mudanças; por que si la queremos cotejar con la de oi a quinientos años, hallaremos tanta diferencia y diversidad cuanta puede ser maior entre dos lenguas.“⁵⁷ Šlo o pohled na variantnost diachronní perspektivě, v hispanoamerickém kontextu musíme vzít v úvahu i dimenzi prostorovou.

Ve vývoji kastilštiny na americkém kontinentě došlo během oněch pěti století, o nichž se zmiňuje Nebrija, k výrazným změnám, v nichž se odrážejí specifické rysy variantnosti, jazykové i kulturní, které charakterizují společenství uživatelů tohoto jazyka.

Ve formování hispanoamerické slovní zásoby mělo z diachronního hlediska velký význam první, tzv. antilské období, které položilo základy diferenciaci, ať již v důsledku pojmenovávání nové reality, setkávání s autochtonními obyvateli, s jejich jazyky a kulturou. Docházelo k prvním přejímkám a počátečním fázím asimilace. Celé 16. století je provázeno studiem nativních jazyků, jejich gramatiky a slovní zásoby, což bylo ovlivněno i jazykovou politikou. Zároveň se začínají utvářet základy nového jazykového povědomí.

Tomás Navarro Tomás (1962: 17, 18)⁵⁸ upozorňoval, že se variantnost projevuje zejména ve výslovnosti Hispanoameričanů, avšak ještě větší rozmanitost nacházel v oblasti lexikální, zejména v synonymii:

⁵⁷ Prólogo a la *Gramática de la Lengua Castellana*, 1492. Ed. Antonio Quilis, Madrid, Editorial Nacional, 1980.

⁵⁸ Úvod ke Canfieldově *La pronunciación del español en América. Ensayo histórico-descriptivo*. Bogota, ICC, 1962.

„Sorprende en efecto la abundancia de variedades fonéticas del habla hispanoamericana, considerada especialmente en el nivel popular. Mayor aún es la riqueza de sinónimos, relativos sobre todo a objetos de la vida rural y doméstica...“ Není od věci, že právě variantnost hispanoamerického lexikonu patří k nejvíce zkoumaným oblastem.

Řečeno lapidárně s Labovem (1991), variantnost jazyka je alternativní způsob, jak říci „stejnou věc“. A právě synonymie, jako sémantická relace mezi formálně odlišnými lexémy majícími shodný nebo velmi podobný význam, i její opak homonymie a polysémie jsou pro slovní zásobu hispanoamerických variant ve vztahu k peninsulární španělštině příznačné.

Španělština v Americe doznala variantnosti ve dvou zdánlivě protichůdných liniích. Vyznačuje se jak konzervativním, tak inovujícím charakterem, zejména ve slovní zásobě. Je to dáno příčinami, jejichž analýze se budeme v této části disertace věnovat.

Konzervativnost jazyka je dána mnoha faktory; jedním z nich je jeho přenesení“ do jiných podmínek. „Exportovaný“ jazyk obvykle mnohem intenzivněji zachovává v mluvené i písemné podobě více výrazů a forem v původní podobě i významu oproti zemi, odkud vzešel.⁵⁹ Jako by v dané fázi ustrnul, zastavil se; je příznakově vázán na starší stav jazyka a ze synchronního hlediska se *de facto* archaizoval.⁶⁰

Na druhé straně potřeba pojmenovávat nové, neznámé věci a jevy, přesně vystihnout jejich podstatu, nebo nahradit dosavadní výraz přesnějším, představuje jeden z významných faktorů onomasiologické povahy, které se vždy uplatňovaly a stále se uplatňují v měnícím se světě. Jak tvrdí Moreno de Alba (1992, 36), tuto funkci plní především podstatná jména: „Cualquier objeto o concepto nuevo requiere de inmediato ser

⁵⁹ Vzpomeňme např. na mluvu českých emigrantů ať již v Banátu, Volyni nebo v USA, kdy při setkání s nimi slovní zásoba, výslovnost, intonace evokuje dobu, kdy z rodné vlasti odešli.

⁶⁰ Je to i případ sefardštiny (*judeo español*), jež se rozšířila do řady zemí po vyhnání Židů ze Španělska v r. 1492 na základě dekretu Katolických králů, který dával alternativu buď se obrátit na křesťanskou víru, nebo opustit zemi. V důsledku této neblahé historicko-politické události se na izolovaných územích zachovaly četné rysy jazyka, jímž se v té době mluvilo, tudíž je mnohem podobnější kastilštině 15. století než současné.

Pokud jde o jeho perspektivu do budoucna, existuje určitý pesimismus. V dnešní době se vyskytuje v Izraeli, USA (hlavně v New Yorku), Rumunsku, Bulharsku, Turecku, Řecku a Maroku.

nombrado; son los nombres, los sustantivos *neológicos* los que cumplen, siempre a tiempo, esta función designadora.“

Pokud jde o faktory variantnosti lexika v americké španělštině, hispanoameričtí a španělští lingvisté se ve většině shodují na společensko-historických aspektech a vlivu jiných jazyků. Moreno de Alba (1992), Aleza a Enguita (2002) mezi ně řadí také preference uživatelů jazyka ve výběru lexémů a způsobu tvoření slov.

V našem rozboru se zaměříme na hlavní zdroje a příčiny variantnosti, na diatopické a diastratické aspekty, související s původem přistěhovalců, na historicko-politické příčiny, na vliv autochtonních substrátů a adstrátů, na adaptaci španělštiny na novou realitu, a na funkci archaismů a neologismů v hispanoamerických variantách a jejich bipolaritu.

1.1 Historicko-politické příčiny jazykové variantnosti

V souhře faktorů ovlivňujících jazykovou variantnost hrají často důležitou úlohu historické a politické příčiny. Jejich význam se mnohdy nedoceňuje, přitom bez jejich role „spouštěče“ by k jazykovým změnám nedošlo. Vybrali jsme několik různorodých příkladů, ilustrujících vztah „příčina a následek“ v dané tematice.

Nebýt Kolumbovy cesty do Indií a dobývání Ameriky, dnes bychom asi nehovořili o americké španělštině. Byla to historická událost a rozhodnutí Katolických králů po prvotním odmítnutí, kdy byli zaneprázdněni dobýváním Granady, bylo politickým činem. Při podpisu *Capitulaciones de Santa Fe* byli vedeni zájmem prorazit námořní blokádu Portugalců: „romper el cerco marítimo que Portugal les tenía impuesto a los castellanos“ (Diez et al. 1980: 117).

Jako příklad se nabízela už *reconquista*, která měla vliv na jazykový vývoj na Pyrenejském poloostrově. Dalším dokladem historických příčin, které měly důsledky v jazykové oblasti, může být dovoz afrických otroků na Antily, na pobřeží Karibského moře a Pacifiku od Panamy až na sever Ekvádoru, které začalo v 15. stol. z iniciativy Portugalců. Prostředkem dorozumívání byl zpočátku jazyk sestávající z prvků jak afrických, tak portugalských, které byly postupně doplňovány nebo nahrazovány španělskými.

Vezměme v úvahu např. ovládnutí Curaçaa a přilehlých ostrovů Holandskem v r. 1634 - i když s krátkým francouzským a anglickým intermezzem v letech 1795 a 1802, které mělo za následek vznik kreolského jazyka *papiamentu*. Jedná se o směs africko-portugalské kreolštiny s hojnými hispanismy a lexémy z holandštiny, jež byla po tři a půl století oficiálním jazykem ostrova. Tento jazyk se rozšířil do všech sociálních vrstev, používá se v tisku i v literatuře.

Kdyby nebyly v r. 1898 dobyty poslední španělské kolonie, jazyková situace na dvou z nich, Portoriku a Filipínách, by se vyvíjela jinak.

Na Portoriku, které se stalo přidruženým státem USA, nyní koexistují dvě kultury - severoamerická a portorická.

Na Filipínách se španělština udržela a spolu s tagalštinou, patřící ke skupině malajsko-polynéských jazyků, a angličtinou byla oficiálním jazykem do r.1973. Avšak od té doby, co připadla do sféry vlivu USA a vůči Španělsku se ocitla v jisté izolaci, její používání upadalo.⁶¹ V r. 1964 hovořilo španělsky pouze půl miliónu lidí z celkového počtu devatenácti miliónů obyvatel. Na druhé straně se španělské výrazy zachovaly v jazycích, jimiž se na ostrovech hovoří (Krupa 1983, Quilis 1992).

Dalším příkladem extralingvistického vlivu na jazykové změny může být fenomén emigrace. Od šedesátých let byla zaznamenána v USA vzrůstající imigrace ze Střední a Jižní Ameriky do USA, což mělo za následek vznik nového jazykového fenoménu *spanglish*. Na druhé straně byl vždy silný vliv angličtiny v Mexiku, na území středoamerických států, zejména v Panamě, a v Karibské oblasti.

⁶¹ Koneckonců příklady společensko-historických a politických příčin lze uvést i z bývalého Československa. Vzhledem k tomu, že za komunistického režimu neexistovaly diplomatické styky s frankistickým Španělskem, kontakty byly mizivé. Tato situace měla za následek, že celé generace českých a slovenských hispanistů byly ovlivněny americkou španělštinou, především kubánskou. Výsledkem bylo používání markantních znaků, jako je *seseo* ve výslovnosti, v pronominální sféře používání tvaru *Uds* místo *vosotros*, implikující tykání v množném čísle, americké lexémy atd.

1.2 Původ přistěhovalců – diatopické a diastratické faktory

S touto otázkou je variantnost slovní zásoby v hispánské Americe úzce spojována již od počátečních fází usazování kastilštiny v Novém světě. V první části disertace jsme se věnovali analýze výzkumu, jejž uskutečnil Peter Boyd Bowman na základě historické dokumentace a v němž došel k závěru, že v prvním období převažovali v cestách na nově objevený kontinent Andalusané. Tím dal za pravdu hypotéze, že jazykovým základem, který se vytvořil na Antilách, byl andaluský dialekt.

Původ a kulturní zázemí lidí, kteří šířili španělštinu na americkém kontinentě, se postupně rozrůžňoval, zejména od třicátých let 16.století. S přílivem nových obyvatelů docházelo na různých územích postupně k vršení a prolínání vlivů jednotlivých imigračních vln a ke kontaktu se stávajícím obyvatelstvem. Přistěhovalci přispívali různorodou výslovností, dialektismy.

Při zkoumání osobitých rysů hispanoamerických variant proto nelze opomíjet sociologické hledisko. Nejen geografický původ, ale i sociální složení skupin dobyvatelů a kolonizátorů předurčovalo úroveň mluvy, která pronikala do Nového světa. Zamořské dobrodružství lákalo výbojně povahy, námořníky a dobrodruhy, o čemž svědčí dokumenty ze sevilského archivu, např. stížnost licenciáta Armendárizze z poloviny čtyřicátých let 16. století na nekalé živly - *elementos indeseables*, které cestují do Nové Granady.⁶² Tomu odpovídala i úroveň vyjadřování. Manuel Alvar častokrát zdůrazňoval, že do Ameriky neputoval dvorský jazyk z Toleda nebo Madridu, nýbrž běžná mluva z andaluských končin.

Vliv sociálního prostředí není zanedbatelný. Je známo, že děti jsou jazykově ovlivňovány rodinou, školou, kamarády; v případě imigrantů se od raného věku přizpůsobují mluvě svého okolí a již v druhé generaci přejímají plně všechny charakteristické rysy místní řeči. K témuž docházelo zjevně i v Novém světě.

⁶² Archivo de Indias, dokumenty *Contratación* 5.103. Odpověď na stížnost z Casa de Contratación je datována 12. září r. 1545.

Ne nadarmo se při dialektologickém bádání, a zejména při uplatňování jazykovězeměpisné metody, již se rovněž v našem rozboru budeme věnovat, kladl velký důraz na původ a další sociolingvistická kritéria výběru informátorů, kteří by byli pod co nejmenším vlivem cizího prostředí, aby tak byla zachována autenticita jejich projevu, a tudíž i největší možná objektivita výzkumu.

1.3 Inovující vliv substrátů a adstrátů nativních jazyků

Jednou z významných příčin diferenciací španělské slovní zásoby je mnohojazyčnost a multietnicita Latinské Ameriky.

Bohatým zdrojem variantnosti americké španělštiny byly z diatopického hlediska substráty a adstráty nativních jazyků, zejména arawackých a karibských, nahuatl, mayštiny, kečujštiny, aimarštiny, tupí-guaraní, araukánštiny a jazyků chibchaských.

Vlivu těchto jazyků byla vždy přikládána v lingvistickém výzkumu velká důležitost, protože zanechaly ve španělštině nesmazatelné stopy. Bádání se vždy soustřeďovalo na jazyky hlavní – *lenguas generales* (nahuatl, kečujština, aimarština, guaraní, mayština),⁶³ a to z mnoha důvodů. Především to byly jazyky, s nimiž přicházela španělština nejčastěji do kontaktu, s některými od nejranějších období dobývání a kolonizace. Dále pak sehrály velkou roli v pošpanělšťování a pokřesťanšťování domorodého obyvatelstva.⁶⁴

K složitosti této otázky přispívá fakt, že kontinent byl jazykově velmi diferencován⁶⁵ a v tomto ohledu ne plně prozkoumán, i když dvě velké prehispanšské říše, aztécká a incká, vnuly podrobeným kmenům, které mluvily jinými jazyky, nahuatl a kečujštinu. V Americe existuje nekonečné množství kmenových jazyků,⁶⁶ jež nebyly a stále nejsou středem zájmu.

⁶³ Někdy uváděna ještě araukánština a jazyk chibcha.

⁶⁴ Podrobněji v kapitole 2, část II.

⁶⁵ Viz mapy v přílohách č. 6-8.

⁶⁶ Pouhý výčet jazyků Jižní a Střední Ameriky z prestižního archivu autochtonních jazyků Latinské Ameriky AILLA čítá 30 stran. Archiv AILLA (The Archive of the Indigenous Languages of Latin America) byl založen institucemi National Endowment for the

Lze to doložit na příkladu Kolumbie, jejíž domorodé jazyky a dialekty nebyly pro svou velkou roztrůstěnost předmětem soustředěného výzkumu, jako tomu bylo v případě jazyků na mexickém, peruánském, bolivijském nebo paraguayském území (Rico Ocampo 1985).

V rámci dané problematiky je třeba analyzovat především otázku substrátu a adstrátu.⁶⁷ Substrátovými vlivy se kromě jiných autorů zabýval podrobně Lapesa (1984: 539), který je definuje jako přežívání rysů a návyků zaniklého jazyka, jež skrytě a latentně působí po staletí na jazyk eliminující: „Se dan ... manifestaciones y problemas de substrato, influjo de una lengua eliminada sobre la lengua eliminadora mediante supervivencia de caracteres y hábitos que actúan de manera soterraña, a veces en estado latente durante siglos.“

Bylo tomu tak v případě taínštiny, která ovlivnila kastilštinu v její první fázi existence v Novém světě a přispěla prvními a významnými indigenismy, z nichž se mnohým dostalo univerzálního rozšíření.⁶⁸ Vysvětlením je, že setkání s novou realitou a postupné přizpůsobování se jí bylo velmi intenzivní, podobně jako expanze těchto lexémů z Antil v průběhu *conquisty* na další území, kde se v běžné mluvě udržely, byť taínština sehrála pouze substrátovou roli. Paradoxem je, že tato ostrovní varieta arawackých jazyků vymizela jako jedna z prvních.

Podobná situace jako u taínštiny a dalších nativních jazyků v karibské oblasti nastala v nejjižnějších končinách kontinentu, zejména ve středních oblastech Argentiny, kdy některé jazyky stačily vykonat pouze roli substrátu. A další, které přežily, postupně mizí. Např. v r. 1959 byl díky poslední žijící mluvčí zachycen popis jazyka *vilela* z oblasti Chaca (Balmori 1959).

Pokud naše reflexe směřuje k adstrátovým vlivům, musíme je

Humanities a National Science Foundation (University of Texas, Austin, Departments of Anthropology and Linguistics, Digital Library).

http://www.ailla.utexas.org/site/ma_lg_tbl.html,

http://www.ailla.utexas.org/site/sa_lg_tbl.html

⁶⁷ Při analýze různých pramenů ohledně vlivů mezi autochtonními jazyky a španělštinou jsme se nesetkali se superstrátem v intencích pojetí jako „jazyka vneseného na určité území, který po svém zániku zanechal stopy v pokračujícím jazyce původního obyvatelstva.“ (Bohumil Zavadil 1998: 22) V rámci vztahu mezi jednotlivými nativními jazyky, zejména kmenovými, tomu tak mohlo být.

⁶⁸ Viz kapitola 2.3.1, část II.

rozlišit z hlediska diachronního a synchronního. V obou případech je společným rysem jak ovlivňujícího jazyka, tak ovlivňovaného to, že se dochovaly do dnešní doby, což v případě substrátu nebo superstrátu neplatí. Zatímco z diachronního hlediska byly adstrátové vlivy domorodých jazyků na španělštinu velmi intenzivní, v moderní době tomu tak není. Svého času vedli na toto téma diskusi dva věhlasní lingvisté Lope Blanch a Rosenblat, jenž nepřipouštěl, že by byl vliv nativních jazyků celkově příliš velký, ani v minulosti, a hovořil o trvalém ústupu, s čímž Lope Blanch, zabývající se touto problematikou na mexickém území, zcela nesouhlasil. Je to logické, protože v Mexiku, zejména na jihu, se rozkládají velké bilingvní oblasti, kde je podobně jako v Guatemale, Hondurasu, Salvadoru vliv adstrátu silný.

I přes mnohojazyčnost kontinentu, většinovou adstrátovou funkci ve vztahu ke španělštině plní dnes v Americe především výše uvedené hlavní jazyky, i když k jejich rozhodujícímu vlivu došlo zejména v prvních obdobích dobývání a kolonizace.

1.3.1 Přizpůsobování lexika nové reality

Klademe si otázku: Nový svět – nový jazyk?

Jazyk nových obyvatel právě objeveného světa byl nucen se přizpůsobovat dosud nepoznané realitě. Ne nadarmo 500. výročí objevení Ameriky bylo z druhé strany oceánu častěji nazýváno „setkáním dvou světů a kultur“, někdy taktéž, zejména při protestních akcích, „střetem dvou světů a kultur“. *Jinakost* - to byl stěžejní rys, který prolínal veškerým životem v Novém světě - jiné prostředí, jiné životní podmínky, jiná příroda, jiní lidé, jiný způsob života, jiné zvyklosti. Bylo nutné pojmenovat realie nového světa, flóru, faunu, zvyky.

Přitom jazykový repertoár španělštiny na to nebyl připraven. Lexikon byl v tomto směru naprosto nedostačující, Španělé nesnadno nacházeli slova pro vyjádření nové reality. Těžkosti v tomto směru nespočívaly jen v nepřeborném množství neznámých věcí a jevů, ale také

v neschopnosti, a mnohdy nemožnosti jim porozumět, vstřebat je a pojmenovat. Důsledkem bylo výjimečné obohacení španělského lexika indigenismy. Přejímáním nových lexémů, včetně toponym, nabyl kastilský jazyk v Americe nových rysů.

Z lingvistického hlediska je tento onomaziologický proces svědectvím o životaschopnosti jazyka, o jeho aktivním přístupu k novým skutečnostem a k jejich pojmenování. Vzhledem k tomu, že lexikální rovina jazyka je otevřeným, neustále se obměňujícím systémem, vliv nativních jazyků je v ní nejpřehlednější.

Postup při zachycení nové reality se realizoval různými způsoby, zpočátku zejména prostřednictvím popisu (*la hoja del guayabo es cuasi como la del moral, sino que es menor*); definicí (*hamacas – redes de algodón*); identifikací (*el pan principal de ellos y le llaman cazabi; una recina que llaman caucho*); vysvětlováním (*las casas en que estos indios viven son de diversas maneras*); připodobněním, použitím termínu, který se používal pro označení podobného jevu v původní vlasti (*león pro pumu a tigre pro jaguára*); juxtapozicí indiánského a podobného španělského výrazu (*hamaca, que son las camas*) nebo překladem, v pozdější fázi pak používáním asimilovaného indigenismu.⁶⁹

Přizpůsobování se nové realitě bylo spontánním procesem, jehož podstatou bylo porovnávání reality v původní vlasti a v nově objeveném světě. Velmi výstižně tuto situaci charakterizoval kolumbijský lingvista Montes Giraldo. Pojmenovávání se dělo vždy na základě určitých zvyklostí, zaběhaných vzorů, vedených a podmíněných obecně jazykovou a duchovní tradicí daného prostředí a řadou konkrétních okolností:

La persona que ante una nueva realidad resuelve crear una denominación no lo hace *ex nihilo*, sino siempre dentro de una determinada tradición que impone ciertos moldes a su creación, claramente motivada o condicionada por la tradición lingüística y espiritual en general de su medio y por la serie de circunstancias concretas que determinan el acto creativo.

(Montes Giraldo 1983: 23)

⁶⁹ Cf. Fontanella de Weinberg, 1992, s. 96-105; Buesa Oliver–Enguita Utrilla, 1992: s. 153-165; Martinell Gifre, 1992, s. 101-120.

Slovní zásoba se obměňovala a vyvíjela v souvislosti se změnami společenských i přírodních podmínek, některé výrazy nebyly s to pojmenovat novou realitu, užívaly se méně, stávaly se zastaralými, byly nahrazovány dalšími novými, nebo se měnil jejich význam, objevily se nové konotace. Docházelo tak k procesu inovace, v lexiku se objevovaly nové prvky z potřeby vyplnit určité vakuum a pojmenovat nové jevy a věci.

1.4 Konzervativní rysy lexika hispanoamerických variant

K variantnosti španělštiny přispěly jako jeden z významných zdrojů lexikální archaismy. A to do takové míry, že se často hovoří o konzervativnosti slovní zásoby hispanoamerických geolingvistických variant. Zděděný jazykový základ, i přes neustálé navrstvování dalších a dalších nových prvků, se v některých aspektech zachoval a přetrval staletí. Příčinou je odloučenost některých oblastí a také preference uživatelů jazyka.

Celkově se dá konstatovat, že jazyky, které se rozšířily na jiná území, jsou obvykle více konzervativní. V Americe podle našeho názoru tento jev souvisí s velkou rozsáhlostí území a naopak izolovaností některých oblastí. V gramatické rovině je to např. případ archaického *vosea*. Na teritoriích blízkých místokrálovským dvorům v Mexiku a v Peru, jež měly užší a častější kontakt se Španělskem, a tudíž přejímaly mnohé z jeho aktuální mluvy, se začalo používat oslovení *Vuestra Merced*, *Usted*, zatímco v odlehlých končinách se udrželo zájmeno *vos*.

Především však musíme vyjasnit otázku spojenou s adekvátností používání termínu „archaismus“, protože určitá slova v americké španělštině jsou archaismy pouze z evropského úhlu pohledu. Z hispanoamerického hlediska se o archaismy nejedná, jsou to výrazy, jež se běžně dodnes používají a vůbec nejsou vnímány jako zastaralé.

Rozdíl podle našeho soudu spočívá v uplatňování diachronního nebo synchronního pohledu. Archaismus v nejširším pojetí je zastaralý

jazykový prvek, nepatřící do synchronního jazykového systému; zde je zřetelná paralela s pojetím v peninsulárním španělském kontextu.

Archaismus může být ale definován také jako jazykový prvek uchovaný z dřívějších období jazykového vývoje, přičemž se v současném jazyce jeho archaičnost nepociťuje (Karlík et al. 2002: 45). Toto pojetí odpovídá současnému používání archaismů v hispanoamerickém kontextu.

Tato skutečnost je hispanoamerickými lingvisty vnímána dosti silně. Např. v *Dialectología hispanoamericana* Zamora Munné a Guitart argumentují tím, že mnoho lexémů hispanoamerické slovní zásoby nelze označovat za archaismy jen proto, že se přestaly používat ve Španělsku. V případě americké španělštiny v nich není vůbec nic archaického, jelikož jsou živé a každodenně se používají, ať je jejich stav ve Španělsku jakýkoliv:

Un buen número de autores califica de arcaísmos a muchos componentes del léxico hispanoamericano, por haber dejado de usarse en España. La caracterización de estas voces carece de fundamento al discutirse la modalidad americana, en ella nada tienen de arcaicas puesto que están vivas y en uso diario, cualquiera que sea su estado en la Península.

(Zamora Munné - Guitart 1982: 146)

Ve španělské a hispanoamerické lingvistice se v definici archaismu uplatňuje více nuancí, pokud jde o diatopické rozlišení. Moreno de Alba se shoduje v tomto ohledu s Lapesou (1984) a Lernerem (1974) a specifikuje že, jde o slova, jež se ve Španělsku přestala používat, avšak v Americe jsou stále živá; dále jsou to výrazy, které se přestaly používat ve Španělsku i v Americe, ale v lidové a venkovské mluvě na americkém kontinentě přetrvaly; nebo už se nevyskytují v běžné španělštině ve Španělsku, ale lze je tam zaslechnout v některých oblastech jako dialektální formy, podobně jako ve venkovské mluvě v Americe.

El léxico general americano abunda en palabras y acepciones que en España pertenecen sólo al lenguaje literario o han desaparecido... Se trata de un extenso vocabulario que comprende palabras que

1 - han dejado de usarse en el castellano general de España y siguen vivas en la lengua general de América;

2 - han dejado de usarse en la lengua general de España y América, pero permanecen en el habla popular y rural de América;

3 - han dejado de usarse en el castellano general de España... hoy se oyen en algunas regiones de España como formas dialectales y en el habla rural americana.

(Moreno de Alba:1988, 196, 197)

Mezi často používanými lexikálními archaismy v Americe, jež se vztahují k prvnímu typu, lze uvést: *amarrar* (atar),⁷⁰ *botar* (arrojar, tirar), *bravo* (enojado, enfadado), *cuero* (piel de las personas), *chícharo* (guisante), *frijol* (judía, habichuela), *desvestirse* (desnudarse), *friolento* (friolero), *guindar* (colgar), *lindo* (bonito, guapo), *prieto* (moreno, negro), *temblor* (terremoto), *valija* (maleta), *vidriera* (escaparate) atd. Moreno de Alba (1988: 198) zdůrazňuje, že se používají na rozsáhlých územích, a to prakticky na všech sociálně-kulturních úrovních: „tienen vigencia en muy amplias regiones americanas y prácticamente en todos los niveles socioculturales, poco o nada se oyen hoy en España”. Řada z nich se běžně používala ve Španělsku ještě v 17. století, posléze zcela vymizela: *bravo* (irritado), *liviano* (ligero), *pollera* (falda), *escobilla* (cepillo) aj.

První a velmi rozšířené archaismy byly zachovány z andaluského dialektu. Uvedme několik příkladů: *agonizos* (molestias), *canso* (cansado), *escotero* (solitario), *gemiquear* (gemir), *limosnero* (mendigo), *montear* (cazar), *prometer* (asegurar), *mudada* (mudanza), *panteón* (cementerio) aj.

K nejrozšířenějším archaismům v rámci celého kontinentu patří *botar* (arrojar), *chicote* (látigo), *chivo* (macho cabrío), *desvestirse* (desnudarse), *enojarse* (enfadarse), *frijol* (judía, habichuela), *friolero*

⁷⁰ V závorce uveden výraz používaný v současné době ve Španělsku. Příklady - Moreno de Alba (1988: 190-211), Buesa Oliver-Enguita Utrilla (1992: 51-129, 179-183).

(friolento), *gritadera* (gritería), *hambreado* (hambriento), *postergar* (aplazar), *renco* (cojo), *temblor* (terremoto).

K málo frekventovaným archaismům lze zařadit ty, které se vyskytují jen v některých zemích. V Kolumbii, Mexiku a Venezuele můžeme zaslechnout *aburrición* (aburrimiento); na Kubě a v Mexiku *chícharo* (guisante); v Mexiku, Peru a Portoriku *droga* (deuda); v Mexiku, Portoriku a Venezuele *engorro* (fastidio); v Argentině, Chile, Guatemale a Mexiku *mercadería* (mercancía); v Argentině, Bolívii a Mexiku *nómina* (lista de nombres); v Argentine, Chile, Mexiku a Paraguayi *valija* (maleta) atd.

Ze sémantického hlediska obsáhlou archaizující oblastí je námořnický žargon, na což upozorňoval již Cuervo a po něm celá řada vědců. Hojnost těchto výrazů, ve Španělsku neznámých nebo velice málo používaných, lze vysvětlit historickými příčinami. Nejenže se veškeré spojení s Novým světem dělo po moři, námořníci tvořili drtivou většinu objevitelských a dobytelských výprav a byli mnohdy také prvními osadníky. Navíc lidé s nimi trávili dlouhou dobu v přístavech i během plavby a byli s nimi i nadále v kontaktu v pobřežních oblastech. Mezi námořními archaismy, jež se zachovaly v Americe, se často uvádějí *amarrar*, *arrancar*, *botar*, *derrotero*, *estadía*, *guindar*, *marearse*, *navegar*, *palo*, *pasajero*, *remontar*, *timón*.

Některé archaismy upadly v zapomnění a po určité době se vynořily v moderní sémantické transpozici. Jako příklad lze uvést archaismus *aeromoza*, s původním významem „služebná královny“, který se dnes používá ve významu „letuška“. Podobně je tomu u výrazu *trusa*, což byly kalhoty s balonovými nohavicemi do půli stehén. Uvedený lexém se přestal používat už v 17. století a teprve ve 20. století se objevuje na Kubě a částečně i v Mexiku ve významu „plavky“ (Zamora Munné – Guitart 1982: 146, 147).

Za archaizující reziduum lze v současné době v hispánské Americe považovat používání výrazu *castellano* místo *español*. I když se aplikují obě pojmenování, byla zaznamenána jistá preference pro *castellano* zejména mimo velká města. Z hispanoamerického pohledu jde *de facto* o archaismus ve smyslu jazykového prvku uchovaného z dřívějšího

období jazykového vývoje, přičemž se v současném jazyce jeho archaičnost nepociťuje.

V případě dichotomie *castellano-español* jsou rozhodující především historické, geografické, politické a sociolingvistické aspekty. Neologismus *español* vznikl jako důsledek nové reality, jež byla ve španělském kontextu ztělesňována sjednocením země, rozmachem španělského impéria a jeho světovou rolí, a novým vědomím národnosti. Jak uvádí Amado Alonso, díky těmto novým okolnostem se nový výraz ve slovní zásobě rozšířil a upřesnil lexikální obsah výrazu *castellano*. Slovo začalo označovat společný jazyk Španělska a dobytých území. Archaismus *castellano* se používal dál ze setrvačnosti, ačkoliv výstižnější neologismus *español* se začal aplikovat intenzivněji a častěji:

Después de la unificación española hubo muchos que empezaron a ver intencionadamente en el idioma una significación extrarregional y un contenido histórico-cultural más rico que el estrictamente castellano. Y junto al arcaísmo “castellano” empezó a cundir el nombre de “español”, ya usado algunas veces en la Edad Media, pero que ahora tenía la fuerza interior de un neologismo oportuno. Un arcaísmo no necesita más justificación que su propia continuidad y, sin duda, a esto debemos más que a nada la conservación secular de castellano -conviviendo con español- aun en las regiones españolas fuera de la antigua Castilla.“

(Alonso 1949: 15, 16)

Záležitost je dosti složitá, v postojích k volbě jednoho či druhého termínu je obsažena řada důvodů a nuancí. Častým argumentem proti používání výrazu *castellano* je skutečnost, že se týká pouze části Španělska, zatímco *español* je mnohem širším a obecnějším pojmenováním zahrnujícím celý hispánský svět. Z hispanoamerického úhlu pohledu má naopak pojmenování *español* jiné konotace, vztahuje se především ke Španělsku; v 19. století v době válek za nezávislost převládala zřetelná snaha se odpoutat od všeho španělského (Mištinová 2005). Tento fakt i sílu tradice dosvědčuje skutečnost, že výraz *castellano*

je v Americe používán od 16. století dodnes. Vyskytuje se i v názvech gramatických a lexikografických prací, které tam vznikly.⁷¹ Andrés Bello a Rufino José Cuervo používali výhradně výraz *castellano*. V *Gramatice* se Bello zmiňuje: „Se llama lengua *castellana* (y con menos propiedad *española*) la que se habla en Castilla y que con las armas y las leyes de los castellanos pasó a la América, y es hoy el idioma común de los Estados hispanoamericanos.”⁷²

Podle Fernanda Lázara Carretera (1953: 68-69, 131-132) hraje často roli jistá tradiční akademičnost, respekt k normám *RAE*,⁷³ konotace související s ryzím klasickým jazykem Kastilie, který byl a stále někdy je považován za ideál jazyka, a koneckonců i vlastenecké cítění. V Americe přetrvává historický, po staletí zakořeněný úzus, který svým způsobem dokazuje životnost slov, jež se dostala kdysi do Nového světa.

Pokud jde o používání termínu „archaismus“ v kontextu hispanoamerických variant, domníváme se, že ne vždy je používán odpovídajícím způsobem. V převážné většině odborných prací, zejména španělské provenience, tento termín převažuje, ačkoliv jde o jednostranný pohled z evropské strany, směřující či zaměřující navíc dvě roviny v diachronním a synchronním pohledu - původ a současné používání bez archaizující konotace. Z hispanoamerického hlediska se o archaismy

⁷¹ Většina lingvistických děl nese v názvu výraz *castellano*: *Aquí comienza un vocabulario en la lengua castellana y mexicana* Alonso de Molina (1555); *Vocabulario en lengua castellana y mexicana* téhož autora (1571); *Orthographia castellana* Matea Alemána (1609); *Vocabulario de la lengua tagala, primera y segunda parte. En la primera se pone primero el castellano, después el tagalo. Y en la segunda al contrario...* Dominga de los Santos (1635). Jedna z mála výjimek v použití slova *español* je *Vocabulario en la lengua general del Perú llamada quechua y en la lengua española*, Fray Juana Martíneze (1604).

Z 19. a 20. stol. lze uvést *Gramática de la lengua castellana* Andrése Bella (1847); *Sobre la duración del habla castellana* Rufina José Cuerva (1900); *Gramática castellana* Amada Alonso a Pedra Henríqueze Ureñi; *El castellano de España y el castellano de América* Ángela Rosenblata; *Riqueza de la lengua castellana. Provincialismos ecuatorianos* Alejandra Mateuse (1933); *El castellano de Venezuela* Julia Calcaña (1949); *La lengua castellana en Chile* Rodolfo Oroze (1966) atd.

⁷² Bello, Andrés: *Gramática de la lengua castellana*. Buenos Aires: Sopena, 1970, p. 27.

⁷³ První akademický slovník nese vzhledem k původu a prestiži jazyka název *Diccionario de la lengua castellana* (znám též jako *Diccionario de autoridades*), Madrid, 1726-1739; podobně tak první akademická *Gramática de la lengua castellana*, Madrid, 1771. V názvech akademických děl *castellano* přetrvává až do dvacátých let 20. století, kdy se poprvé v novém vydání v r. 1925 objevuje *Diccionario de la lengua española*. Skutečnost, že během dvou staletí akademie dávala přednost exkluzivně výrazu *castellano* jistě velmi ovlivnilo postoje uživatelů jazyka.

nejedná; tyto výrazy jsou součástí běžné slovní zásoby a nejsou vnímány jako zastaralé.

Dále jsme toho názoru, že i přes doklady archaičnosti a konzervativních rysů řady lexikálních prvků v hispanoamerických variantách nelze tvrdit, že je jejich slovní zásoba konzervativní. Zachovala si sice některé z těchto rysů, i když ne všude rovnoměrně, ale zároveň řadu jazykových prvků inovovala. Spíše doporučujeme hovořit o bipolaritě ve vztahu archaismů a inovujících prvků.

1.4.1 Úloha neutrálního lexika v americké španělštině

Bipolarita americké španělštiny – archaičnost a inovace – jako by našla rovnováhu v určité nivelizující tendenci, kterou lze zaznamenat u některých lexémů. Týká se to určité části lexikálních jednotek používaných v hispanoamerických variantách; v tomto případě se jedná o jejich neutrální použití z diatopického hlediska. Podobně tomu bývá v případě archaismů, kdy se používají jejich neutrální variantní nebo synonymní protějšky, nahrazující výrazy spjaté s dřívější etapou vývoje. Zde jde o neutralizaci v diachronické rovině.

Distinktivní rys těchto většinových lexémů, neutrálních z diatopického nebo diachronického hlediska, spočívá v tom, že Španělé používají jiné synonymické ekvivalenty. Je tomu tak např. u dvojic *jugo* – *zumo*,⁷⁴ *lindo* – *guapo*, *computadora* – *ordenador*, *elevador* – *ascensor*, *manejar* – *conducir*; *pararse* – *ponerse de pie*, *fósforos* – *cerrillas*, *crema* – *nata*, *liviano* – *ligero*, *bravo* – *irritado* apod.

Při používání neutrální slovní zásoby, která má význam v oblasti komunikace i při osvojování jazyka, dochází k určité simplifikaci a stírají se variantní rozdíly. Z tohoto důvodu je třeba mít na paměti, aby některé lexikální jednotky z jedné varianty (např. archaismy z evropského hlediska) nebyly považovány – z hlediska normy jiné varianty – za omyl, chybu, dialektismy, nebo v lepším případě za zvláštní, osobitý lexém.

⁷⁴ První lexém je používán většinově v hispánské Americe, druhý ve Španělsku.

Ze synchronního pohledu je proto nezbytné posilovat vědomí polycentrické normy a vytvořit široký rámec tolerance vůči jiným jazykovým variantám.

Neutrálním lexikem je zmírňována bipolarita používání archaismů a neologismů, ačkoliv i v případě neutrálních výrazů se může v hispanoamerickém kontextu jednat o původní archaismy.

1.5 Slovotvorba

Další zdrojem polycentrické variantnosti jsou slovotvorné postupy, zejména derivace a kompozice.

Derivace jako základní způsob tvoření slov, kdy na základě jednoho existujícího slova se tvoří pomocí slovotvorného formantu slovo odvozené, se uplatňuje v hojné míře. Např. lexikální amerikanismus *cholo* (míšenec bělocha a indiána) má následující deriváty, které vznikly v různých zemích přidáním sufixů k základu slova: *cholera* (služka, Guatemala), *cholero* (přítel míšenky, Guatemala), *cholería* (skupina Indiánů a míšenců, Peru), *cholada* (chování typické pro míšence, Ekvádor), *acholarse* (mít styky s míšenci, Argentina, Chile, Peru).⁷⁵

Pomocí kompozice, dalšího ze dvou hlavních slovotvorných způsobů, se v jednom slově spojují dva nebo více slovních základů. Do utvořeného slova vstupuje více než jedno autosémantické slovo, nejčastěji dvě. Vytvářejí se nová významově jednotná pojmenování ze dvou lexikálně samostatných celků: *friegaplatos* (keř, jehož plody používají venkované k mytí nádobí, Kolumbie), *mataojo* (strom, kouř z jeho dřeva dráždí zrak, Argentina, Uruguay), *sietecolores* (kolibřík s pestře zbarveným peřím, Argentina, Chile, Uruguay) aj.

Pokud jde o nejčastější odlišné sufixy v hispanoamerických variantách, musíme uvést *-ada*, *-ida* (*asustada* = susto, *atropellada* = atropello, *conversada* – conversación; *conseguida* - *consecución*, *logro*;

⁷⁵ Příklady v této kapitole viz Moreno de Alba (1988: 190-211), Buesa Oliver-Enguita Utrilla (1992: 237-247); Aleza Izquierdo – Enguita Utrilla 2002: 264-283).

mudada – mudanza);⁷⁶ tentýž sufix slouží i ke tvoření hromadných podstatných jmen (*caballada*, *paisanada*, *muchachada*). Dalšími frekventovanými sufixy jsou *-aje*, *-erío*, *-ería*, *-menta*, *-ero*, *-oso*, *-udo* (*pastaje* – pasto, *rancherío* – conjunto de ranchos, *chinería* – grupo de chinos asiáticos, *cañamenta* – conjunto de cañas, *nochero* – noherniego, *enfermoso* – enfermizo, *macanudo* – estupendo, admirable, excelente).

Velmi používaným sufixem u sloves je *-ear*, který se proměnil v *-iar* (*dijuntiar* - matar, *cueriar* - azotar, *carniar* - matar reses).

Sufixy *-illo*, *-ete*, *-ín* se obvykle nepoužívají v původním deminutivním významu *frutilla* (význam *fresa*); *volantín* - la cometa). Hojně se vyskytuje deminutivní sufix *-ito*, především v Kostarice, na Antilách, ve Venezuele, Ekvádoru a v Chile (*ahorita*, *ahoritita*, *toditito*, *toditico*, *toitico*). Augmentativní sufix *-azo* má význam expresivní, pochvalný (*amigazo*, *lindazo*). V Mexiku, Chile a laplatské oblasti supluje někdy superlativ absolutní (*veníá cansadazo*).

Pokud jde o uplatnění sufixů z nativních jazyků, uvádí se často slovesný sufix *-tía* z nahuatlu (nah. *mofirmatia* (podepsat); kečuánský posesivní morfém *-y* v postpozici (*viday* – mi vida); guaranijský sufix plurálu *-kuera* (vinieron sus *amigokuera*), deminutivní sufix *-í* (*patroní* – patroncito) a sufix vyjadřující minulost *-kué* (su *noviakué* – la que fue su novia); (Lapesa 1980: 552-554).⁷⁷

Ve slovotvorném procesu se zřetelně uplatňují také preference uživatelů jazyka, které jsou důležitým faktorem ve výběru lexémů, derivativních sufixů atd. Tyto alternace nejsou přímým důsledkem jazykových kontaktů, ani nevyplývají z potřeby pojmenovat novou realitu. Roli zde sehraávají psycholingvistické důvody, jež spolu se společenskými faktory a již zmíněným vlivem jiných jazyků patří k vnějším příčinám variantnosti.

⁷⁶ První výraz v závorce je amerikanismus, druhý jeho evropský ekvivalent.

⁷⁷ Více k této problematice v kapitole 2.2, 2.3, část II.

2. Jazykové kontakty

2.1 Význam vzájemného ovlivňování jazyků a interkulturní přesah

Americký kontinent jako multilingvní a multikulturní prostor patří spolu s indonéskými ostrovy, co se jazykové rozmanitosti týče, k územím s největším počtem jazyků a dialektů. Kromě převládající španělštiny se prameny zmiňují o tisících autochtonních jazyků a dialektů, z nichž většina nebyla doposud prozkoumána (Krupa et al. 1983: 273). V již zmíněném katalogu Antonia Tovara (1984), v němž jsou evidovány dva tisíce indiánských jazyků, je pouze pět set padesát doloženo jazykově. V důsledku této mnohosti, rozrůzněnosti a mnohdy izolovanosti četných původních jazyků se španělština stala nositelem jazykové a kulturní jednoty.

V oblasti jazykových kontaktů v Americe, v níž v současné době převažuje triangl „španělština – indiánské jazyky – angličtina“, se nabízí nepřeborná řada otázek, jež jsou významné nejen z lingvistického hlediska, ale i z hlediska kulturních přesahů, a to jak v historickém, tak v současném rozměru. Jedná se především o vztah majoritních a minoritních jazyků, dominantnost či podřízenost, různé používání jazyka z hlediska sociolingvistického, vliv kontaktů uvnitř jazykového systému, zejména na lexikální úrovni, otázky jazykové asimilace, adaptace a adaptability, hybridizace, pidžinizace, kreolizace, prolínání lingvistických a kulturních faktorů.

2.1.1 Majoritní a minoritní jazyky, dominantnost a podřízenost

Jednou z často diskutovaných otázek je většinovost a menšinovost kontaktních jazyků⁷⁸ a vzájemný vztah obou kategorií. Tato záležitost je mnohdy pojmána pouze kvantitativně, avšak dle našeho soudu je problém složitější, protože není bráno v úvahu postavení jazyka z hlediska dominantnosti nebo podřízenosti, kdy i menšinový jazyk může mít velký jazykový vliv na většinový.

Z demografického hlediska tvořili Španělé v Americe po staletí menšinu. Na začátku 19. století žilo v hispánské Americe asi devět miliónů Indiánů nemluvících španělsky a pouze tři miliony Španělů a kreolů. Přesto hispanizace kontinentu přinesla své plody, španělština se v 19. stol. stala většinovým jazykem a jedním z výsostných kulturních znaků osamostatňujících se národů hispánské Ameriky.

Jak již bylo řečeno, s otázkou majoritnosti a minoritnosti úzce souvisí dominantnost, podřízenost a receptivnost jednotlivých kontaktních jazyků. I zde jde o složité souvislosti, vztahy a rozdíly. Postavení španělštiny je v tomto ohledu ambivalentní. V americkém kontextu je zároveň jazykem dominantním i receptivním.

Ve vztahu k indiánským jazykům španělština zastává pozici dominantní, s výjimkou guaraní v Paraguayi, kde tímto jazykem, nebo jeho hybridní formou *jopará*, mluví 90% obyvatelstva a španělsky pouze 70% (Zajícová 2005).⁷⁹ Specifičnost guaraní a jeho vitalita jsou dány mnoha důvody, jedním z nejvýznamnějších bylo působení a vliv jezuitských misí na území dnešní Paraguaye.

⁷⁸ Termín „kontaktní jazyk“ pojmáme v kontextu kontaktové lingvistiky, jako „označení pro jazyk nebo dialekt, který v bilingvní nebo multilingvní jazykové situaci působí na jiný jazyk nebo dialekt a proměňuje jeho strukturu.“ (Karlík et al. 2002: 192).

⁷⁹ Lenka Zajícová uvádí v disertační práci *El bilingüismo paraguayo. Usos y actitudes hacia el guaraní y el castellano* (Olomouc, FF UP, 2005) údaje ze sčítání obyvatelstva v r. 2002 podle *Paraguay Total* (Asunción, 2002).

Ač španělská monarchie od počátků dobývání a osídlování Nového světa usilovala o pokřesťanštění, a s tím ruku v ruce jdoucí pošpanělštění původního obyvatelstva, nepodařilo se jí to ještě bezmála tři století od začátků *conquisty*; a lze dodat, že beze zbytku se to nezdařilo do dnešní doby. Svědčí o tom peripetie související s jazykovou politikou Španělska v Americe,⁸⁰ kdy je patrný střídavý příklon buď ke španělštině nebo k některému z hlavních indiánských jazyků *náhuatl*, *quechua*, *aimará*, *guaraní* a *maya*, které měly plnit v jazykové roztříštěnosti kontinentu dorozumívací úlohu. Tak tomu je v případě královského výnosu Filipa II z r. 1580 o zřizování kateder hlavních indiánských jazyků na univerzitách v Mexiku a v Limě poté, co se snaha o pokřesťanštění prostřednictvím španělského jazyka nesetkala s úspěchem (Solano 1991: 80, 81).⁸¹

Přestože Španělé vyvíjeli nesmírné úsilí, aby indiánské obyvatelstvo pošpanělštili, po další tři staletí se jejich snažení nesetkávalo s odezvou. Ještě v 18. století touha po jazykové hegemonii a dominantnosti nebyla zdaleka naplněna. O životaschopnosti původních jazyků svědčí četné dokumenty, např. královský výnos z Aranjuezu z r. 1770, v němž Karel III. přikazuje všem královským a církevním úřadům v Americe a na Filipínách, aby definitivně vymýtily různé jazyky, které se v těchto državách používají, a hovořilo se pouze kastilsky:

...Ordenamos a todas las autoridades reales y eclesiásticas de nuestros dominios de América y Filipinas que de una vez se llegue a conseguir el que se extingan los diferentes idiomas de que se usa en los mismos dominios, y sólo se hable el castellano.
(Solano 1991: 261-267)

V současné době se sice běžně hovoří o hispánské Americe, ale tento termín zcela nenaplnuje svůj obsah. I když je španělština

⁸⁰ Některé z dokumentů obsáhlé sbírky nacházející se v Archivu Indií v Seville jsme měli možnost analyzovat během vědecké stáže ve Španělsku.

⁸¹ Detailně se této problematice věnuji ve studii „El primer siglo del castellano en el Nuevo Mundo y la política lingüística”, in Romance Studies Today. Ghil, Eliza et. al. (ed.). New Orleans, University of New Orleans, Juan de la Cuesta, Newark, 2003, s. 65-76.

úředním a oficiálním jazykem, nejde o země jazykově zcela homogenní, řada obyvatel je bilingvních nebo umí jen svůj mateřský indiánský jazyk.

Na druhé straně španělština sehrává i receptivní roli, a to ve vztahu k angličtině. Její postavení se však v posledních letech mění v důsledku demografické expanze hispánského obyvatelstva v USA a přesahů španělštiny do veřejného života,⁸² ačkoliv v počátcích imigrace receptivní charakter španělštiny zcela převažoval; hlavním důvodem byla neznalost nebo nízká úroveň angličtiny většiny přistěhovalců.

2.1.2 Sociolingvistické aspekty jazykových kontaktů

V závislosti na pozici dominantnosti a podřízenosti jazyka lze ze sociolingvistického hlediska zaznamenat jeho různorodé používání. Indiánskými jazyky a španělštinou v podřízené pozici se hovoří hlavně v soukromí domova, ve volném čase, v původní komunitě. Španělština v Latinské Americe a angličtina v USA, v postavení dominantních jazyků, převládají ve veřejném životě, ve školství, v pracovní sféře a v administrativě, ve vztahu s úřady. Samozřejmě je nutné vzít v úvahu různé sociolingvistické faktory, jako je původ, věk a vzdělání, v případě imigrantů pak dobu pobytu, zda jde o první, druhou či další generaci přistěhovalců.

Ze sociolingvistického hlediska typ a množství výpůjček signalizuje stupeň sociálně-kulturní adaptace uživatele jazyka na společenský model spojený s prestižním jazykem. V případě podřízeného jazyka je počet přejímek z dominantního obvykle mnohem vyšší, než je tomu naopak.

⁸² V současné době žije v USA téměř čtyřicet pět milionů Hispánců, v r. 1990 to byla pouze polovina. V r. 1993 žilo v Latinské Americe cca 40 milionů indiánského obyvatelstva, tj. 10% celkové populace.

2.1.3 Prolínání lingvistických a kulturních faktorů

V Novém světě došlo v souvislosti s jazykovými kontakty k obrovským společenským a kulturním dopadům. V důsledku setkání více kultur, střetu s novou realitou, v důsledku snah o pokřesťanštění a pošpanělštění, tedy o asimilaci náboženskou i jazykovou, proběhla u obyvatelstva hluboká změna mentality a otevřela se otázka identity, jejího zachování či přeměny.

V průběhu jazykových kontaktů španělštiny a nativních jazyků bylo především nutné vyplnit určité vakuum, dané neexistencí jevu, a tudíž adekvátního výrazu v příslušném jazyce, v počátcích zejména v oblasti flory a fauny.

U kontaktu španělštiny a angličtiny v USA jde mnohem častěji o užší kulturní vazbu na prostředí, kde se komunikace odehrává, o jistou „dvojkulturnost“ vnějšího okolí, ovlivněnou dvojjazyčností. Z psycholingvistického hlediska pak o tendenci použít výraz, který se v případě potřeby bez problému vybaví. Na jedné straně převažuje vliv kulturních a jazykových modelů prostředí a dané společnosti, na druhé straně hrají roli psycholingvistické faktory, projevující se na úrovni lingvistického systému ve střídání jazykového kódu, kalkování, ve fonetické, morfologické a lexikální adaptaci, kdy dochází ke slovní i větné hybridizaci.

V této souvislosti se nabízí vysvětlení pro expanzi *spanglish* v USA. Tato hybridní jazyková forma umožňuje zachovat vědomí hispánské identity a zároveň udržet kontakt s prostředím, kde její uživatelé žijí. V současné době komunikace ve *spanglish* probíhá nejen v soukromé, ale rovněž v pracovní sféře, a to i mezi osobami, které ovládají perfektně oba jazyky. Jde o střední, dobře situované vrstvy, v několikáté generaci, jež nemá už nic společného s původními chudými přistěhovalci, mluvícími pouze mateřským jazykem.

O zachování identity se čím dál častěji hovoří i v hispanoamerických zemích v souvislosti s oživením, aktivizací a emancipací domorodých etnik a jejich jazyků. Dokladem toho je vznik středisek, která se věnují aktivitám ve prospěch autochtonních jazyků a původní indiánské kultury.

Není bez zajímavosti, že tolik kritizovaná globalizace může v oblasti jazykových kontaktů sehrávat pozitivní roli. Jazyky vstupují do kontaktu mnohem snáze než v minulosti, kdy k tomu docházelo především v hraničních nebo bilingvních oblastech. Globalizační procesy pomáhají překonávat dřívější izolovanost, jež byla v lingvistickém kontextu jednou z příčin fragmentace jazyků, díky novým informačním technologiím propojují svět, přispívají k vzájemnému poznávání, interkulturalitě, avšak na druhé straně mohou nivelizovat, stírat rozdíly v jazykové a kulturní oblasti, a přispívat tak k ztrátě rozmanitosti a uniformitě.

2.2 Vliv kontaktů uvnitř jazykového systému

Vzájemný vliv jazyků se projevuje kromě fonetického plánu především v rovině lexikální. Obzvláště slovní zásoba reaguje intenzivně na nové skutečnosti a kontakt s dalším jazykem, zejména dominantním, z něhož často výrazivo přejímá. Přispívá ke transkulturaci a je zároveň jejím projevem.

Není bez zajímavosti, že mnoho přejímek z taínštiny, která byl prvním indiánským jazykem, s nímž přišli Španělé v Novém světě do styku, se používá dodnes, a to i přesto, že taínština na rozdíl od jiných, dodnes existujících původních jazyků, sehrála jen roli substrátu a jako jeden z prvních autochtonních jazyků vymizela. Vysvětlením je intenzivní vliv prvního setkání či střetu dvou rozdílných světů a kultur, setrvačnost v pojmenovávání nové reality během třiceti let trvajících antilského období, a dále pak šíření taínismů z Antil na kontinent při dobývání dalších území

Některé z prvních výrazů přejatých do španělštiny z taínštiny (*canoa, cacique, hamaca, tabaco, huracán* atd.), nebo karibštiny (*caimán, caníbal*), zaznamenané Kolumbem v jeho deníku i v latinsko-španělském slovníku Elia Antonia de Nebrija,⁸³ byly převzaty coby jazykové obohacení celou řadou jazyků. Jako ukázka univerzálnosti mohou posloužit již zmiňované indigenismy *cacao, chocolate, tomate* z nahuatlu, nebo *pampa* a *cóndor* z kečuánštiny. Leckdy je pouť přejatých slov spleťtá. Příkladem může být *barbacoa*, pocházející sice z taínštiny, ale do dnešní španělské slovní zásoby doputovala přes anglické *barbecue*.

V sémantické rovině dochází někdy při přejímání slov k posunu významu. Pod vlivem anglického *paper* se např. ve španělštině v USA používá ekvivalent *papel* (papír) ve významu „noviny“. Výraz *high school* je kalkován jako *escuela alta* (vysoká škola), což v běžné španělštině navozuje konkrétní význam výšky školní budovy, nebo

⁸³ *Vocabulario español-latino, 1495.*

parade (přehlídka, průvod, defilé) jako *parada* (původní španělský význam „zastávka“).

Na lexikální úrovni musíme vzít v potaz rovněž tzv. bezekvivalentní slova: za všechny jmenujme španělskou *siestu*, podobně *fiesta*, *bar*, *pan*. Byť se dají přeložit (odpolední odpočinek, spánek, šlofik; svátek, slavnost, oslava, zábava, večírek, mejdan; bar, bufet, bistro, vinárna, kavárna, výčep; chleba, houska, rohlík, veka), vyžadují určité doplnění, vysvětlení, a přesto to „není ono“. Ztrácí se nejen přesnost, rovnocennost, nýbrž především pel původnosti a kulturní přesah. Na švu, v mezeře, v trhlině mezi dvěma jazyky zůstává vždy jistá prohlubeň, prázdno, které je nutno zaplnit. V situacích, kdy dochází k jazykovému kontaktu, se tak děje v podobě vzájemně vypůjčovaných a přejímaných slov, která do „trhliny“ spadají z obou jazykových břehů.

2.2.1 Jazyková asimilace a hybridizace

Vzájemné přejímání slov z jednoho jazyka do druhého představuje mnohohrstevnatý proces, v němž hraje prvořadou roli typologický charakter a pravidla receptivního jazyka. Z hlediska gramatických kategorií zde převažují substantivní přejímky, jež se při přizpůsobování rozdílných jazykových systémů nejsnáze začleňují do druhého jazyka.

Uvnitř jazykového systému se adaptace projevuje nejdříve ve výslovnosti, poté přechází na další úrovně – ortografickou a morfologickou. V případě morfologické asimilace se modifikace může projevit ve slovotvorné rovině, např. v přidání koncového sufixu z druhého jazyka. Ve *spanglish* se z anglických sloves přejímá kořen slova v původním lexikálním významu, ovšem s patřičnou výslovnostní a ortografickou adaptací, a k němu se přidává španělská slovesná koncovka (*to cool* + *-ar*), vzniká tak hybridní tvar *culear*, který se používá místo španělského *refrescar* (Varela 1991: 105).⁸⁴

⁸⁴ Podrobněji v kapitole 2.4.2.1 v II. části disertace.

K podobným procesům docházelo již při kontaktu španělštiny a indiánských jazyků (Lapesa 1984). Uvedme jako příklad připojování slovesného sufixu *-tia* z nahuatlů ke španělským substantivům:⁸⁵ šp. *firma* (podpis), nah. *mofirmatia* (podepsat); nebo spojení španělského slova *vida* (život) a kečuánského posesivního morfému (-y) v postpozici: *viday* (můj život – šp. *mi vida*). Guaraní takto přispělo sufixem plurálu -*kuera*, který se rovněž připojuje za španělský výraz, např. *amigokuera* (přátelé – šp. *amigos*); sufixem *-í* vyjadřujícím deminutivní význam: *patroní* (páníček, šéfík – šp. *patroncito*) nebo sufixem vyjadřujícím minulost *-kué*: *su novia kué* (jeho bývalá dívka, snoubenka – šp. *su ex-novia*).

Při jazykových kontaktech dochází velmi často k simplifikaci dané psycholingvistickými aspekty, snahou a nutností se rychle a snadno dorozumět, a s tím související hybridizací, pidžinizací a kreolizací jazyků. Dokladem toho je celá řada variant *lingua franca*. Není od věci, že nejstarší je *el sabir* - kreolský jazyk s románským základem okcitanštiny, italštiny a španělštiny, známý od 13. stol. a popsáný Schuchardtem⁸⁶.

V jazykovém komunikativním systému *pidžin*⁸⁷ se zjednodušení projevuje zejména ve výslovnosti, redukci gramatických kategorií, simplifikované morfologii, v bilaterálním nebo multilaterálním použití v mnohojazyčném kontextu, a to mezi lidmi patřícími k různým jazykovým a kulturním společenstvím. Většinou kombinuje slovní zásobu jednoho jazyka a mluvnicki druhého.

Kreolské jazyky se vyznačují složitějšími formami, rozšířeným použitím, stávají se mateřským jazykem určité skupiny obyvatelstva, často jsou hlavním nebo jediným jazykem určité stálé komunity (Valdman 1977), jako je tomu např. v případě *papiamenta* na Antilách v Curaçau, jehož základem je španělština a portugalština s holandskými a anglickým

⁸⁵ Z hlediska gramatických kategorií v asimilaci převažují substantivní přejímky, které se nejsnáze začleňují do druhého jazyka.

⁸⁶ Cf. Hugo Schuchardt, *Die Lingua Franca*, in *Zeitschrift für Romanische Philologie*, XXXIII. Halle, 1909, s. 441-461.

⁸⁷ František Čermák (2001: 61)) definuje *pidžin* jako „kontaktní jazyk pro omezený styk (obchodní, apod.), utvořený z prvků dvou vzdálených a nepřibuzných jazyků, který není mateřštinou uživatelů.

lexikálními prvky.⁸⁸ Z dalších uvedme alespoň *palenquero* v Kolumbii, španělský pidžin ve Venezuele, *língua geral* v Brazílii, vycházející z tupí-guaraníjských jazyků, kreolizovanou nahuatl-španělštinu ve Střední Americe, karibské kreolské jazyky atd. (Krupa et al. 1983).

2.2.2 Specifičnost přejímání slov ve španělském jazyce

Specifickým problémem v hispánském světě je rozrůzněnost při přejímání cizích výrazů v jednotlivých zemích. Musíme vzít v úvahu rozsáhlé území s více než 450 miliony obyvatel, rozdíly mezi evropskou a americkou španělštinou, i mezi různými americkými variantami a v neposlední řadě velkou variantnost jazykových kontaktů. V jednotlivých zemích španělského jazyka mohou být přejímány nejen jiné výrazy (*ordenador* – *computadora*, *móvil-celular*), ale mohou být přizpůsobovány či překládány jinou formou.

V přejímání slov se odráží velká různorodost španělského jazyka, rozdílné varianty americké španělštiny se chovají jiným způsobem. Ve Spojených státech lze zaznamenat v jednotlivých komunitách Hispánců odlišný druh přejímek, které se v druhé skupině nevyskytují. Pro Mexičany je např. typické *lonchar* (*to lunch*), jemuž v normativní španělštině odpovídá *almorzar*, nebo *puchar* (*to push*), španělsky *empujar*. V jiných hispánských menšinách se nevyskytuje pro Kubánce příznačné *cuitear* (*to quit* - šp. *dejar*) nebo výrazy *marqueta* (*market*, - šp. *mercado*), *furniture* (*furniture* - šp. *muebles*) používané Portoričany.

Tato skutečnost se odráží i v procesu asimilace, v preferenci jiných derivátů a sufixů.⁸⁹

⁸⁸ Cf. Rodolfo Lenz, *El Papiamento. La lengua criolla de Curazao*. Santiago de Chile, Universidad de Chile, 1928.

⁸⁹ Viz kapitola 1.5, II. část disertace.

2.2.3 Druhy přejímek podle stupňů adaptace

Jak již bylo řečeno, při přejímání lexikální jednotky z jednoho jazyka do druhého dochází k procesu adaptace. Toto přizpůsobování záleží na stupni přijetí a asimilace cizího výrazu, a to jak ve formální podobě, tak v sémantickém plánu. Roli hraje typologický charakter a pravidla receptivního jazyka. Faktory, které určují stupeň adaptace, závisí na geografickém rozšíření i jazykové produktivitě, schopnosti vytvářet další odvozená slova (Filipec, Čermák 1984: 120-127).

Asimilace se projevuje v různých rovinách – fonologické, morfologické, lexikální, syntaktické. Z hlediska stupňů přizpůsobování patří k základním typům přejímky⁹⁰ neasimilované, částečně asimilované a asimilované.

Proces přejímání od původní neasimilované podoby k podobě plně přizpůsobené normě receptivního jazyka lze ve zkratce ukázat na třech stupních adaptace následujících termínů:

spanglish - espanglish - espanglés

sponsor - esponsor - espónsor

marketing - márketing – márquetin

Neasimilované přejímky se vyskytují v původní pravopisné podobě výchozího jazyka (las entidades de *leasing*, las actividades de *marketing*). K začlenění do syntaktického kontextu věty receptivního jazyka - španělštiny napomáhá použití členu (*el dealer*, *las joint ventures*, *el catering*).

Částečně asimilované přejímky představují určitou přechodnou fázi. Jejich výslovnost a psaná podoba se postupně přizpůsobují pravidlům španělského jazyka. Často je to vyjádřeno použitím grafického přízvuku (*márketing*, *récord*) či dalšími jevy, např. předsunutím protetické

⁹⁰ V textu používáme jak tradiční termín „přejímka“, tak v současné době často používaný termín „výpůjčka“. *Encyklopedický slovník češtiny* (2002: 542) uvádí jako hlavní termín „výpůjčka“, v závorce pak alternativu „přejímka“.

hláska *e*-(*esponsor*). Patří sem i výrazy, jejichž adaptace není stejná ve všech variantách španělštiny (*ticket* x *tique*); u slova *record* - *récord*, který byl převzat v r. 1992, Akademie španělského jazyka v USA doporučuje kodifikovat jeho plně asimilovanou podobu *récor* bez koncové souhlásky, jako je tomu u dalších výrazů (*carnet* - *carné*).⁹¹

Asimilované přejímky jsou zcela přizpůsobené španělské normě (*eslogan*, *espónsor*, *lisin*, *cloche*). U sloves je charakteristický derivativní morfém -ar, -ear (*parquear*, *chechar-chequear*). U výpůjček substantivních probíhá asimilace i v rodě, např. ženský rod *yarda*, v analogii s výrazy *milla* a *legua*.

Při přejímání cizích výrazů dochází často ke kalkování:

public relations - *relaciones públicas*

tour operator - *operador turístico (operador de viajes)*

database - *base de datos*

public domain - *dominio público*

newsgroups - *grupos de noticias*.

Proces přejímání výrazů z cizích jazyků je v současné době velmi dynamický. V poslední době v souvislosti s rozvojem moderních technologií, informačních systémů, vznikem nových vědních disciplín a odvětví dochází k jeho velké akceleraci, zejména v oblasti odborné terminologie.

Přináší to s sebou řadu nesnází a napětí mezi původní normativní podobou ve výchozím jazyce a normou receptivního jazyka, a potažmo velkou rozkolísanost. U odborných termínů se mnohokrát setkáváme s problémem, jakou transkripci zvolit, na kterou slabiku umístit přízvuk, zda podle pravidel původního jazyka nebo podle španělské normy. Záleží právě na různých stupních adaptace.

Vzhledem k velké rychlosti a „nutnosti“ okamžitého používání termínu proces adaptace nestačí často náležitě proběhnout a přejatá slova se používají v neasimilované podobě. Někdy se v důsledku dalšího přílivu nových slov ani nestačí přizpůsobit, neprojdou ani nejnižšími stupni

⁹¹ Příklady - viz Varela 1992.

adaptace a vymizí. Některé výrazy se naopak plně přizpůsobí normě receptivního jazyka.

Bohužel vždy docházelo a stále dochází k překotnému a bezduchému přejímání, produkují se zkomoleniny - Gili y Gaya je výstižně nazýval „barbaridades“. Uvedu obecný příklad z češtiny. Ve vysílání Českého rozhlasu jsem kdysi zaslechla slovo *entertainer* ve větě: „V pardubickém programu vystoupili skvělí *entrtýnři*.“ Považuji to za ukázkou *par excellence* neústrojného začlenění cizího výrazu do české věty a její hybridizace z hlediska sémantického, morfosyntaktického, a v psané podobě i ortografického. Ovšem nutno podotknout, že takto před desetiletími jsem nebyla s to vstřebat novou českou podobu slova „víkend“, a dnes tento výraz používám naprosto běžně.

Příklad podobné zkomoleniny uvádí Moreno de Alba v jedné ze svých prací (1991: 99). Jedná se o odborný chemický termín *titrace*.⁹² Termín pochází z francouzského *titrer*, což znamená: 1. udělit titul, 2. titrovat. A právě při přejímání do španělštiny vzniklo nesprávně z prvního významu slova „udělit titul“ (ve španělštině *dar título*) substantivum *titulación*. V Latinské Americe se používá i další zkomolený výraz *titrimetría* nebo *trítrimetría*. Správný termín je *titración* (fr. *titrage*) nebo *valoración* (odhad).

2.2.4 Problémy při přejímání a asimilaci

Vzhledem ke složitosti a rozkolísanosti adaptace při přejímání cizích výrazů se uživatelé receptivního jazyka setkávají s širokou škálou rozmanitých problémů v uplatňování normy. Týkají se především výslovnosti, pravopisu a tvarosloví, s přihlédnutím k oblasti sémantické. Jednotlivé stupně adaptace výpůjček (neasimilovaných, částečně asimilovaných a asimilovaných) a kalkování s sebou nesou různé druhy

⁹² *Titrace* je „součást kvantitativní chemické analýzy, při které se vypočítává množství rozpuštěné látky z přesného množství činidla, potřebného k tomu, aby chemický děj proběhl až do konce.“ (Klimeš 1981: 733).

mezijazykové interference, zejména v rovině foneticko-fonologické, pravopisné a slovotvorné.

Ve foneticko-fonologické oblasti je to zejména kolísání mezi autentickou výslovností výchozího jazyka a adaptací na normu jazyka receptivního. Pokud jde např. o výslovnost hlásky *h*, slovo *holding* by se podle španělské normy mělo vyslovovat [óldin]. Ve snaze o zachování původní výslovnosti je vyslovováno často v protikladu ke španělské normě s aspirací [hóldin], nebo dokonce variantně [chóldin]. Prakticky automatickým jevem v procesu přizpůsobování se španělštině je vkládání protetického *e*, které se však promítá do pravopisu až na vyšších stupních adaptace: *stock* - *estoc*; *scanner* - *escáner*.

S řadou normativních problémů se setkáváme v přízvukování:

Ve slově *broker* se nabízí např. otázka, zda zachovat původní přízvuk z angličtiny [bróker] nebo zvolit přízvuk na poslední slabice podle španělské normy. Slovo končí na souhlásku, tedy [broker]. Podobný problém vyvstává u výrazu *holding*, zda vzhledem k původní anglické výslovnosti a ke koncovému *-n*, při nevysloveném *-g*, dát přízvuk na první slabiku [oldin], nebo vzhledem ke koncovému *-g* v písemné podobě vyslovit přízvuk na poslední slabice [oldín]? Podobně je tomu také u dublety *chofer* nebo *chófer*? To byl problém donedávna přímo akademický. Královská akademie *RAE* původně preferovala pouze *chófer* (přejímka z angličtiny), i když v hispánské Americe se většinou používal tvar původem z francouzštiny, s přízvukem na poslední slabice *chofer*.

U transkripce přejatých výrazů se vyskytují dva extrémy - přepis slov dle původní ortografie, či naopak přepis dle normy receptivního jazyka.

Např. bude se psát *broker* s původním *-k-*, nebo se přizpůsobí španělské normě a bude se psát s *-que-* *bróquer*? Španělština si tento anglicismus zatím přizpůsobila jen v přízvukování.⁹³ Avšak časem by v procesu asimilace mohl vzniknout řetězec *bróker-bróquer-bróquera*; v posledním stupni se objevuje dokonce neobvyklý tvar *femenina*.

⁹³ *Diccionario panhispánico de dudas* (2005) má začleněno heslo *bróker*. Moliner (1998) uvádí pouze tvar *broker* s upozorněním na správný přízvuk ve španělštině, *DRAE* (2001) tento anglicismus vůbec neobsahuje.

Někdy je nesnadné transkripci vycházející z normy receptivního jazyka dekodovat. Jsme si jisti, že v takto napsaných slovech *jaifai*, *jaigüey* objevíme *hi-fi* a *highway*? Ale to už jsme v oblasti hybridní varianty *spanglish*, či částečně asimilovaného *espanglish* nebo plně asimilovaného *espanglés*.⁹⁴

V textech je často porušována normativní zásada, že slovo v původní podobě a s původním pravopisem by mělo být napsáno v uvozovkách nebo v kurzívě. Častým interferenčním jevem je rovněž to, že neasimilované výrazy nebývají správně transkribovány, což je leckdy způsobeno neznalostí výchozího jazyka. Frekventovaná ortografická interference spočívá i v nadbytečném používání velkých písmen (*Factoring*, *Leasing*), v chybném používání spojovníku či psaní spřežek, což může mít také dopad významový (*compra-venta*, *compraventa* nebo *compra y venta*), dále pak v interpunkci (např. v psaní dat a závěrečných formulacích v obchodní korespondenci).

Obecná pravidla pro jednotlivé druhy přejímek zní: Výrazy neasimilované, nepošpanělštěné, které ještě nebyly kodifikovány, mají být uvedeny v kurzívě nebo uvozovkách. Píší se v původní podobě a nenesou žádný grafický přízvuk, který by nebyl v cizím jazyce (*catering*). Přejímky asimilované, přizpůsobené španělské výslovnosti a pravopisu se řídí plně pravidly španělské normy (*espónsor*). Např. slova přejatá, zakončená na -s, před nímž předchází souhláska, se píší s přízvukem (*cómics*). Dříve se připouštěla pouze forma *comics*, která neproběhla ještě procesem adaptace.

V morfologické rovině mezi nejčtenější problémy patří tvoření plurálu. Jaký úzus převládne v řadě *brokers* - *brókers* – *brókeres* - *brokeres* - *bróqueres* nebo *broqueres*? Za předpokladu, že tento lexém by měl plně odpovídat morfologickému systému receptivního jazyka, plurál substantiva *broker* by měl být *brokeres* nebo *broqueres*. Záleží již jen na stupni adaptace, v tomto případě ortografické. Ženský rod pak bude mít tvar la *broker*, *bróker*, *brókerá*, *brokerá*, *bróquera* nebo *broquera*?

⁹⁴ Viz kapitola 2.4.2.1 této části disertace.

U juxtapozice dvou substantiv (*póliza multirriesgo*) se nabízí otázka, které z nich dát do množného čísla. Podle normy by to mělo být první z nich. V případě, že bychom plurál vyjádřili u druhého, dostalo by nominální charakter a oslabila by se jeho adjektivní funkce.

Proces přejímání výrazů z cizích jazyků je velmi dynamický, složitý, a rozkolísaný. Jak bylo uvedeno výše, před deseti lety byla z iniciativy Akademií španělského jazyka vytvořena komise *Observatorio del Neologismo* pro přejímání cizích výrazů, která byla pověřena sjednocováním kritérií pro začleňování a transkripci cizích výrazů do normativních kompendií. I když byl zaznamenán značný pokrok v této záležitosti, stále se setkáváme s řadou případů, kdy rozkolísanost a nejednotnost v přejímání přetrvává.⁹⁵

⁹⁵ Cf. kapitola 2.4.2.1, II. část.

2.3 Diachronie jazykových kontaktů

Ačkoliv je globalizace považována za fenomén současné doby, v souvislosti s expanzí španělského jazyka do Nového světa jistý druh jazykové globalizace v rámci jednoho kontinentu se projevil již v 16. stol. a ve stoletích následujících.

V procesu „pošpanělšťování“ sehrálo významnou úlohu antilské období, kdy docházelo k prvním kontaktům s nativními jazyky arawackými a karibskými, k nimž se přidaly po dobytí Mexika v r. 1519 jazyky „mexické“ v čele s nahuatlem, a dále kečujština po ovládnutí říše Inků v r. 1536.

Pokud jde o příliv nových kolonistů do Nového světa, odrážela se v něm narůstající moc Kastilie, provázená prosperitou. V druhé polovině století dochází k dalšímu vrstvení různých peninsulárních dialektálních variant v souvislosti s intenzivnějším vystěhovalectvím i z dalších krajů Španělska, zejména ze severu, a k jejich kontaktu s domorodými substráty a adstráty.

Kastilština prochází postupně různými fázemi adaptace, začíná probíhat proces koinizace, kdy se postupně vyrovnávají některé nářeční rozdíly a jsou vytvořeny základy k vývoji charakteristických rysů mluvního jazyka. Zároveň se však pod neustávajícím vlivem nových přistěhovaleckých vln začínají utvářet různé jazykové varianty, podléhající vlivům nativních jazyků, a noví obyvatelé se během jedné či dvou generací přizpůsobují mluvě, s níž se setkávají ve své nové vlasti.

Na rozdíl od sefardštiny, která si v územní a kulturní izolaci zachovává původní archaické rysy, kastilština v Americe zůstává v kontaktu s metropolí, byť ne vždy a všude, a díky dalším a dalším přistěhovalcům vstřebává také změny, k nimž dochází v jejich mateřském jazyce v Evropě. K tomu přistupují velmi rozmanité a rozrůzněné jazykové vlivy substrátové a adstrátové.

Františkán Jerónimo de Mendieta, který strávil šestnáct let v Novém Španělsku (1554 - 1570), velmi výstižně charakterizuje jazykovou situaci ve svém díle *Historia eclesiástica indiana*, které psal v letech 1573 – 1597.⁹⁶ Stěžuje si na nesrozumitelnou mluvu indiánských a černošských obyvatel i na to, jak se každým dnem mluví hůř a hůř. Španělé mluví obvykle jako černoši nebo jiní cizinci, kteří neumějí pořádně španělsky. A Indiáni pak se tím způsobem řeči řídí a zapomínají na svůj vlastní jazyk, jímž hovořili jejich rodiče, prarodiče a předci.. A tak lze říci, že ze zvyklostí a jazyků, kterými hovoří lidé různých národů, vznikla směsice:

...el común hablar se va cada día corrompiendo. Porque los españoles comúnmente la hablamos como los negros y otros extranjeros bozales hablan la nuestra. Y de nuestro modo de hablar toman los mesmos indios, y olvidan el que usaron sus padres y abuelos y antepasados... Y así podemos decir, que de lenguas y costumbres y personas de diversas naciones, se ha hecho en esta tierra una mixtura.

(Mendieta, 1973: 119-120)

Významným příspěvkem k výzkumu slovní zásoby a jazykových kontaktů v Novém světě v diachronním kontextu je práce Boyd-Bowmana *Léxico hispanoamericano del siglo XVI* (1987)⁹⁷ Z pramenů, které jsme měli k dispozici, jsme ji vybrali pro její důkladnost, systematickosti a především autenticitu.

Na rozdíl od mnoha badatelů, kteří pracovali pouze s kronikami, jež byly svým způsobem stylisticky upravované, Boyd-Bowman vycházel, podobně jako v *Índices geobriográficos*, především z původních dokumentů neliterární povahy, převážně právních a obchodních, smluvních listin, závětí, dopisů, úředních zápisů, zpráv státních, církevních a inkvizičních institucí, jejichž jazyk je strohý, suchý, ba až nudný,

⁹⁶ Poprvé publikováno po třech stech letech v r. 1870.

⁹⁷ 1. vyd. v r. 1971 (Londýn: Tamesis Books Limited), 2. vyd. v r. 1987 (Madison, The Hispanic Seminary of Medieval Studies). Další svazky jsou věnovány slovní zásobě 17. a 19. století. *Léxico hispanoamericano del siglo XVII*, Madison, 1983; *Léxico hispanoamericano del siglo XIX*, Madison, 1984.

„de aburridas fórmulas jurídicas“. jak říká sám autor. V textech nebyla zaznamenána snaha vylepšovat styl, jsou spontánní, někdy je znát, že byly psány ve spěchu, často se v nich proto vyskytovaly hojné chyby. Odrážejí hovorový jazyk; v tomto spočívala podstatná odlišnost od textů literárních.

Boyd-Bowman pracoval s dokumenty pouze rukopisnými, originálními, aby se vyhnul možnosti zkreslení, které by vzniklo nějakým opisem. Kromě datace a určení místa jsou tyto dokumenty zároveň cenným dokladem, v čem spočívaly rozdílnosti tehdejší mluvy a kultivovaného psaného projevu.

Podle naší analýzy dalším významným rozdílem oproti jiným výzkumům byla skutečnost, že se Boyd-Bowman zabýval pouze dokumenty (celkem 50 000 stránek) psanými v Novém světě a s přesným časovým určením. První z nich je datován r. 1509, poslední r. 1600. Územně pokrývají celý kontinent – od Antil přes Mexiko, Střední Ameriku, Venezuelu, Kolumbii, Perú až po Chile.⁹⁸

Jelikož v prvním díle Boyd-Bowmanovy práce šlo o ranné etapy vývoje španělštiny na americkém kontinentě, kdy ještě nebyl patřičný časový odstup, aby se projevíly rozdíly mezi Evropou a Amerikou, nebo mezi jednotlivými územími na kontinentě, Boyd-Bowman je uspořádal chronologicky, nikoliv místně, jak učinil v dalších svazcích týkajících se pozdějších období, kdy už se regionální rozdíly projevovaly více.

⁹⁸ Stěžejními prameny pro Boyd-Bowmana byly *Colección de documentos inéditos para la historia de Colombia* (1509-1550), 10 dílů. Ed. Juan Friede, Archivo General de Indias de Sevilla, Bogotá, 1955-1960; *Libros del Cabildo de Lima*, I (1534-39), X (1583-88), Lima 1935; *Archivo de Protocolos Notariales de Puebla 1540-1556*; *Colección Gran Colombia* (rukopisy z Nové Granady z druhé poloviny 16. stol. nacházející se v knihovně Lockwood na Newyorské státní universitě); *Relación circunstanciada de Costa Rica hecha por Juan Dávila, natural de Albuquerque* (Archivo General de Indias, Documentos Patronato 21, No. 5, Ramo 2, 1566); stručná *Crónica peruana* z r. 1570, jejímž autorem je Pedro López z Leónu, který sloužil třicet let jako voják v Novém světě. Jako další prameny Boyd-Bowmanovi posloužily *Índice y Extractos de los Protocolos de México, D. F.* (16. stol.); *Las Actas Capitulares del Ayuntamiento de La Habana* (svazek III, 1552-1578); *Colección de Documentos para la Historia de Cuba* (Ed. Emilio Roig de Leuchsenring, Havana, 1946); *El Archivo de Protocolos de La Habana (1578-85)*; *Actas del Cabildo de Caracas* (16. stol.); *Diccionario autobiográfico de conquistadores de la Nueva España* (na základě originálů textů Francisca A. de Icaza, 2 díly, Madrid, 1923); *Acuerdos de la Real Audiencia de Santa Fe*; a *Colección de documentos inéditos para la historia de Nicaragua* (Colección Somoza, 17 sv., Madrid, 1954-1957); *Colección de documentos inéditos para la historia de Chile. Segunda Serie*. 30 sv. (Ed. José Toribio de Medina, Santiago de Chile, 1888-1902).

Chronologický vývoj lexika je zachycen slovníkovou formou s řazením podle slovních druhů ve dvacetiletých etapách.

Velkou lingvistickou hodnotu má z našeho úhlu pohledu variantnost sufixů (*certitud – certeza - certidumbre - certinidad; altor - altura - altitud*); absence přízvuků, majuskul a interpunkčních znamének; volné zaměňování grafémů *b* a *v*, které se formálně ještě nerozlišovaly (*bn, vn = un, vso = uso, Brueña = Ureña*) a celkově rozkolísaná ortografie, kdy v jednom textu lze u vlastních jmen nalézt více alternací, někdy i bez majuskul: *Hierónymo - Gerónimo – Jerónimo; Falcón - Halcón – Alcón; Hortiz - Ortiz – Urtiz; Fernández - Hernández - Ernandes – ferrandes; Díaz - Días – Díez; Caraicejo - Xaraicejo – Xarquicejo; Trujillo - trujillo; Gonzales - González; Lopes - López; Ginovés - Genovés; Ynojosa - Hinojosa; Ybarra - Ibarra*.

Cenným přínosem je původní hornická a námořní terminologie, způsob oslovování, zdrobněliny, eufemismy, tvoření slov, sémantické změny pod vlivem jazykových kontaktů s indiánskými jazyky, a zejména to, že nejde o pouhé výčty španělských lexémů, indigenismů apod., jako tomu někdy bývá u jiných autorů.

2.3.1 Španělština a indiánské jazyky

Španělština byla během svého vývoje v hispánské Americe v kontaktu s velkým množstvím typologicky odlišných jazykových systémů. Největší vliv indiánských jazyků se projevil, jak již bylo řečeno v lexikální rovině.

V jazykových kontaktech je nutné vzít v úvahu především diachronní a diatopické aspekty jak z hlediska peninsulárních dialektů, tak amerických nativních substrátů a adstrátů, a řadu dalších faktorů a příčin, jež jsme analyzovali v první kapitole věnované lexiku.

Při setkávání či střetech s indiánskými jazyky docházelo v ranném období při popisu nové reality zejména k různým sémantickým obměnám nebo posunům. Indigenismů se zatím nepoužívalo mnoho, kromě prvního

indigenismu *canoa*, který se dostal do Evropy, se z arawackých jazyků ujal např. *canalete* (pádlo); *cayo* (rovný ostrůvek), výraz dodnes používaný na Kubě a v Karibiku; *naborí* (indiánský sluha); *cotara*, *cutara*, *gutara* (sandál).⁹⁹

Španělé, přibývší na území Mexika, nazývali *pavo común* ekvivalenty *gallina de la tierra*, *gallina india*, *gallina de las de México*, *gallo de papada* (kohout s lalokem), na Yucatánu *pava*.¹⁰⁰ Lze to objasnit tím, že v té době nedošlo ještě k převzetí indigenismů z nahuatlu *guajolote*, *pípila*, *total* apod. Na Kubě zaznamenal Boyd-Bowman výraz *guanaxa*, *guanaxo* z taínštiny, v Peru *gallina de la tierra*, *pava* nebo *paují*.

Z Antil do Mexika a dále do Peru doputovala antilská slova *ají*, *maíz*, *canoa*, *cacique* aj., přestože v nahuatlu a kečujštině existovaly jiné odpovídající výrazy. To dokazuje, že pokud si dobyvatelé nebo osadníci osvojili v počáteční fázi na určitém území nějaká domorodá slova, tak je používali i nadále jinde a předávali dál.

V případě *ají* (*axí*) Španělé, kteří přišli z Antil a usadili se na mexickém území, dávali tomuto výrazu přednost po celou jednu generaci před *chilli* používaným mexickými Indiány. Podobně tomu bylo i s dalšími antilskými slovy *maíz*, *canoa*, *cacique*, přestože v nahuatlu existovaly jiné odpovídající ekvivalenty. Přitom už další nahuatlismy, *tomate*, *tamal* aj., běžně používali (*se da aquí algodón y axí y tomates...*). V pozdějším období, mezi lety 1531 – 1595, Boyd-Bowman dokumentuje v Mexiku lexém *naguatato* s dalšími alternativami *nahuatlato*, *naguatlato*, *nahuatato* nebo *navatato* s významem překladatel z nahuatlu.

Dokladem sociolingvistických souvztažností je obširná námořní terminologie obsažená v uvedené historické dokumentaci. Např. pro slovo *embarcación* bylo zaznamenáno přes třicet synonym (*balsa*, *bajel*, *barca*, *barco*, *barquete*, *batel*, *bergantín*, *bote*, *canoa*, *caravela*, *chalupa*, *fragata*, *fregata*, *fusta*, *galeaceta*, *galeaza*, *galeón*, *galeota*, *galera*, *galisabra*, *junco*, *lancha*, *nao*, *nave*, *navecilla*, *navío*, *paetra*, *patache*, *patax*, *piragua*, *urca*, *vaso*, *vela*, *zabra*, *sabra*). Vzhledem k frekvenci a potřebnosti

⁹⁹ Příklady převzaty z Boyd-Bowmana (1987).

¹⁰⁰ Zajímavostí je, že se v Novém Mexiku a Coloradu dodnes používá lexém *gallina de la tierra*, změněný lidovou etymologií na *gallina de la sierra*.

námořnického lexikonu, což odpovídalo významu námořní plavby, jsou někdy jeho významy metaforicky přenášeny i do jiných oblastí. Např. výraz *abra* (mořský přístav. viz též fr. *havre*) je používán pro označení průsmyků v horách. V synchronním kontextu např. sloveso *embarcarse* (nalodit se) znamená obecně „nastoupit“ (los viajeros se *embarcan* en el tren;) *playa* se používá ve významu rovné plochy, v laplatské oblasti označuje parkoviště automobilů.¹⁰¹

2.3.1.1 Vklad peninsulárních dialektů

Pokud jde o dialekty evropské španělštiny, v první části práce jsme konstatovali, že v první fázi dobývání a osídlování Nového světa sehrál roli andaluský dialekt. V široké škále andalusismů se velmi často uvádějí výrazy *amarrar* (atar),¹⁰² *calderetero* (calderero), *juma*, *jumera* (borrachera), *limosnero* (pordiosero), *panteón* (cementerio), které zdomácněly v karibské oblasti, podobně jako lexikální příspěvky z kanárského dialektu *atacarse* (sentirse afectado por un dolor o enfermedad), *cerrero* (tosco, inculto, retraído), *ensopar* (mojar, dejar hecho una sopa), *mordida* (mordisco), *parejero* (el que se toma confianzas indebidas) aj.

Nelze opominout ani lexikální příspěvek západních provincií Španělska, jejichž vliv byl značný, protože Extremaduřané byli až do r. 1579 spolu s Kastilci druhou nejpočetnější přistěhovaleckou skupinou, převyšovali množství Basků, Navařanů: *botar* (arrojar, lanzar, tirar), *buraco* (agujero), *fundo* (finca, propiedad rural), *pararse* (ponerse de pie), *soturno* (taciturno) aj.

Jak dokládají Buesa Oliver a Enguita Utrilla (1992), přes andaluský

¹⁰¹ Bez zajímavosti není ani obchodní terminologie. Boyd-Bowman uvádí seznamy zboží, hlavně textilního, které se v rozmezí let 1549 - 1567 dováželo do mexické Puebly.

¹⁰² Zvolili jsme pouze nejčastější lexémy, jež se vyskytují u více autorů. Příklady v této sekvenci převzaty z díla nestora španělských jazykovědců Rafaela Lapesy *Historia de la lengua española* (1965: 360-364). Cf. též Buesa Oliver a Enguita Utrilla (1992: 191-205); Frago Gracia (1999: 13-99). V závorce uvádíme pro porovnání odpovídající kastilský výraz.

a kanárský dialekt se dostalo do Nového světa hodně leonéských výrazů: *andancio* (enfermedad epidémica), *carozo* (hueso de algunos frutos), *fierro* (herramienta, marca de ganado), *chivar* (fastidiar), *furnia* (sima, concavidad subterránea), *lamber* (lamer), *rengo* (cojo) aj.

Z nejhojněji zastoupených galicismů a portugalcismů lze uvést *bosta* (estiercol de ganado), *cacho* (racimo de plátanos), *cardumen*, *cardume* (banco de peces), *fañoso* (que habla con una pronunciación nasal oscura), *íngrimo* (solo, *sin compañía*), *garúa* (lluvia menuda), *laja* (piedra plana y de poco grueso), *tacho* (vasija de metal empleada para diferentes usos) aj.

2.3.1.2 Vklad autochtonních jazyků

V oblasti indiánských substrátů a adstrátů indiánských se badatelé shodují v tom, že nejvíce indigenismů pochází z taínštiny, prvního kontaktního jazyka, s nímž se kastilština setkala, a dvou nejrozšířenějších jazyků, nahuatl a kečujština.

Nejstarší a nejvýznamnější soubor přejatých indiánských lexémů je původem z rodiny arawackých jazyků, rozšířených kdysi od Floridy až na paraguaysko-argentinskou hranici. Doloženo je přes padesát pět jazyků, z nichž jsou mnohé živé. Velkou roli sehrála z hlediska jazykového vlivu už zmíněná taínština, již byla označována skupina arawackých ostrovních jazyků z Velkých Antil. Mluvílo se jí na území dnešního Santo Dominga, Portorika a Kuby, kde docházelo k prvním setkáváním s právě objeveným světem a zároveň k intenzivním jazykovým kontaktům. Kromě již uvedených a notoricky známých taínských indigenismů můžeme uvést *bohío*, *carey*, *iguana*, *sabana* aj. Dodnes se řada těchto lexémů používá, většina z nich ve španělštině zdomácněla a některé jejím prostřednictvím přešly do dalších jazyků, např. *barbacoa*, *batata*, *cacique*, *ceiba*, *guayaba*, *hamaca*, *huracán*, *maíz*, *tabaco*, *yuca* atd.

Z karibštiny se ujaly výrazy *caimán*, *loro*, *piragua*, *butaca* aj. Jistou kuriozitu představuje slovo *canibal*, jelikož sami Karibové měli

u dobyvatelů pověst lidojedů – *antropófagos*, a jménem Karib byl označován každý Indián s nezkrotnou a odbojnou povahou: „todo indio indomable que se oponía a los conquistadores“. (Buesa Oliver–Enguita Utrilla 1992: 66).

Hlavní indiánský jazyk Mexika nahuatl přispěl podobně jako taínština dnes již dobře známými internacionalismy *aguacate*, *cacao*, *chicle*, *chile*, *chocolate*, *pulque*, *tomate* a dalšími lexémy *cacahuete*, *guajolote*, *jícara*, *petaca*, *petate*, *nopal*, *sinsonte*, *tiza* aj. Mayštině se přisuzuje lexém *cigarro*, *henequén* aj.

Z jazykové rodiny chibcha pocházejí výrazy *chicha* (kukuřičná kořalka), *cuba* (benjamínek, miláček rodiny), *zipa* (král, náčelník) atd.

Kečujština, jež pokrývá jih Kolumbie, Ekvádor, Peru, část Bolívie, severovýchod Argentiny, část severního Chile, obohatila španělštinu a další jazyky také o internacionalismy *alpaca*, *guano*, *coca*, *cóndor*, *llama*, *mate*, *pampa*, *puma* a o další indigenismy *papa*, *carpa*, *china*, *vicuña*, *choclo* aj.

Vzhledem k jisté jazykové blízkosti kečujštiny a aimarštiny, která však doposud nebyla plně prozkoumána, existuje v obou jazycích velký počet společných slov, tudíž i některé přejímky jsou stejné, např. *alpaca*, *coca*, *china*, *pampa* atd. Za čistě aimarské indigenismy lze považovat *cholo* a *chinchilla*.

Guaraní, jeden z nejvitálnějších indiánských jazyků, přispěl do španělštiny i jiných jazyků lexémy *ananás*, *bucanero*, *gaucho*, *jaguar*, *mandioca*, *maraca*, *ñandú*, *ombú*, *piraña*, *tapir*, *tucán* aj.

Z nejznámějších araukanismů, které se dostaly do peninsulární španělštiny, lze uvést *malón* (indiánský útok), *calamaco* (vlněná látka), další výrazy se používají v Chile a Argentině: *coila* (lež), *lauco* (holohlavý), *puđú* (malý jelen), oproti peninsulárním ekvivalentům *ataque de indios*, *tela de lana*, *mentira*, *calvo*, *ciervo pequeño* atd.

Přejaté indigenismy se ujaly nestejnou měrou. Mnohé z nich v diachronické linii zastaraly, mnohé jsou naopak stále aktuální. Některé se používají jak v evropské španělštině, tak v Americe, jiné v hispanoamerických variantách nebo pouze v některé z nich, popřípadě

na části jejich území. Řada z nich pronikla i do jiných jazyků a stala se univerzálními internacionalismy.

2.3.1.3 Jazyková politika Koruny španělské

16. století bylo rozhodujícím obdobím pro usazování a následné rozvíjení kastilského jazyka v Novém světě. Velká jazyková expanze na nový kontinent plně souzněla s dobou Karla V. a Filipa II. a velkým rozkvětem rozsáhlého španělského impéria. Španělsko se stalo první mocností Evropy, kastilština se nacházela v plném rozmachu. I když by se mohlo zdát, že je nový jazyk na dobytých územích etablován, skutečnost byla zcela odlišná.

Rozlehlost teritoriální, rozrůzněnost jazyková, odlišnosti kulturní a sociální, to vše mělo vliv na asimilační procesy. O tom, že situace ohledně etablování kastilštiny na dobytých územích byla složitá, svědčí peripetie související s jejím oficiálním prosazováním ze strany španělské monarchie. Ta přitom sledovala své politické zájmy s jediným cílem - urychlit asimilaci a pokřesťanštění domorodého obyvatelstva.

V první polovině 16. století byla zřetelná snaha domorodé obyvatelstvo pošpanělštit, v druhé polovině se pak od tohoto nepřiliš úspěšného postupu začalo ustupovat. Když zvážíme nepoměr mezi indiánským a španělským obyvatelstvem, které tvořilo přibližně jen pouhé jedno procento všech obyvatel,¹⁰³ jednalo se o úkol vpravdě nelehký a španělská správa musela po celé koloniální období vynakládat v tomto směru velké úsilí.

Je navýsost poučné sledovat genezi jazykové politiky Koruny španělské prostřednictvím královských výnosů, nařízení, dekretů, instrukcí, zpráv či jiných dokumentů, které odrážejí jednotlivé etapy španělské kolonizace a jsou výmluvným svědectvím o jazykovém dobývání Nového světa.¹⁰⁴

¹⁰³ V šedesátých letech 16. stol. se objevuje termín „criollo“. Nejčastěji je v tomto směru citován dopis biskupa F. Marroquina z Guatemaly z r. 1563.

¹⁰⁴ Cf. M. Cuevas, *Colección de documentos inéditos del siglo XVI para la historia de México*. Madrid, Real Academia de la Historia, 1886-7; A. Gimeno Gómez, La aculturación y el problema del idioma, in *Actas del 36 Congreso Internacional*

Po deseti letech od první Kolumbovy cesty je vydán Katolickými králi dekret (20. března 1503),¹⁰⁵ kterým se místodržiteli Indií přikazuje, aby v místech s rozptýleným domorodým obyvatelstvem byly zakládány vesnice a kostely, v nich kázána svatá katolická víra. U kostelů má být dům, v něm se mají všechny děti z osady dvakrát denně scházet a kněží je mají učit číst, psát a modlit se.

...y que en cada pueblo de los que se hicieren, haya iglesia y capellán que tenga cargo de los doctrinar y enseñar en nuestra Santa Fe Católica; ... y junto con las dichas iglesias una casa en que todos los niños que hubiere en cada una de las dichas poblaciones, se junten cada día dos veces, para que allí el dicho capellán los muestre a leer y escribir y santiguar y signar y la confesión y el Paternoster y el Avemaria y el Credo y Salve Regina.

(Solano 1991: 6, 7)¹⁰⁶

Vzdělávání dětí v kastilštině od útlého věku se věnovala velká pozornost. Cíl byl zcela jasný – co nejdřívější jazyková asimilace a obrácení na víru. Např. V Zákonech z Burgosu (1512/ se přikazuje, aby děti náčelníků na Portoriku se pod vedením františkánů učili po čtyři roky číst a psát kastilsky, sami pak mají učit ostatní:

de Americanistas, Sevilla, 1966; El Consejo de Indias y la difusión del castellano, in *El Consejo de Indias en el siglo XVI*. Valladolid, 1970; J. Paredes. *Recopilación de Leyes de los Reynos de las Indias. Mandadas imprimir y publicar por la Magestad Católica del Rey Don Carlos II, Nuestro Señor. Va dividida en quatro tomos, con el Índice general, y al principio de cada tomo el Índice especial de los títulos que contiene. En Madrid, por Iulián Paredes, año de 1681*. Faksimile rukopisu, Ediciones Cultura Hispánica. Předmluva Ramóna Menéndeze Pidala, Madrid, 1973; F. de Solano, *Documentos sobre política lingüística en Hispanoamérica (1492 - 1800)*. Madrid, CSIC, 1991.

¹⁰⁵ Nařízení má dvojí dataci, 20. březen 1503 v Alcalá de Henares a 29. březen 1503 v Zaragoze.

¹⁰⁶ Ačkoliv některé z dokumentů obsáhlé sbírky jsme měli možnost studovat v Archivu Indií v Seville, citace jsou kvůli přesnosti převzaty se sbírky dokumentů Francisca de Solano *Documentos sobre política lingüística en Hispanoamérica (1492 - 1800)*. Madrid, CSIC, 1991; dále z knihy Antonia Quilise, *La lengua española en cuatro mundos*. Madrid, Editorial MAPFRE, 1992; ze studie Any Gimeno, El Consejo de Indias y la difusión del castellano, in *El Consejo de Indias en el siglo XVI*. Valladolid, 1970; a od H. Triana y Antorveza. *Las lenguas indígenas en la historia social del Nuevo Reino de Granada*. Bogota, Instituto Caro y Cuervo, 1987.

Se ordena para que los hijos de los caciques en la isla de San Juan de Puerto Rico, hasta los trece años, sean enseñados durante cuatro años por franciscanos a leer y escribir, y que estos mismos indios sean maestros de los restantes.

(Solano 1991: 8)

17. listopadu r. 1526 Karel V. vydává nařízení, aby v každé výpravě byli tlumočníci, jejichž prostřednictvím by mělo být Indiánům vysvětlováno náboženské a politické poslání španělského tažení. V další pasáži se zdůrazňuje, aby Indiáni byli učeni dobrým mravům, odnaučovali neřestem, lidojedství...:

Otrosí, mandamos que la primera y principal cosa que después de salidos en tierra los dichos capitanes y nuestros oficiales, y otras cualesquier gentes hubieren de hacer sea procurar, por lenguas de intérpretes que entiendan los indios y moradores de la tal tierra o isla les digan y declaren cómo Nos les enviamos para los enseñar buenas costumbres y apartarlos de vicios y de comer carne humana y a instruirles en nuestra santa fe y predicársela y atraerlos a nuestro servicio...

(Solano 1991: 16)

Rovněž výnosy, zdánlivě s jazykem vůbec nesouvisející, měly dopad v jazykové oblasti. Např. již zmíněný královský výnos z 15. ledna 1529, kterým bylo povoleno odbavování lodí i z jiných přístavů, aniž se musely registrovat v Seville v *Casa de Contratación*,¹⁰⁷ měl vzhledem ke zvýšení počtu přistěhovalců z dalších oblastí Španělska za následek pokles procentního zastoupení Andalusanů, a tudíž větší dialektální rozrůzněnost mluvy v Novém světě.

Z teritoriálního hlediska je zastoupeno mnohem více provincií, ale podíl Andalusanů se stále udržuje na jedné třetině celkového počtu nových obyvatel, jak potvrdil výzkum Petera Boyd-Bowmana.

¹⁰⁷ Archivo de Indias, Sección de Contratación N° 5.217-5.535 y 5.536-5540. Kopie registre se však musela zaslat ve lhůtě tří měsíců.

Královský dekret z 15. ledna r. 1549 určoval, komu je cesta do Indií zakázána:

a los judíos y moros conversos; los reconciliados con la Iglesia; hijos y nietos de los quemados por herejía; aun con licencias de viajar, extranjeros nacidos fuera de los territorios del imperio español; esclavos, blancos y negros, sin licencias especiales.¹⁰⁸

Kromě Židů a Maurů obrácených na víru, potomků kacířů upálených na hranici nesměli za oceán vyplout ani cizinci narození mimo území španělské říše, byť měli povolení; otroci, bílí i černí, nesměli vycestovat bez zvláštního povolení.

7. června r. 1550 píše Karel V. místokráli Nového Španělska, že jednou z hlavních věcí, které si přeje pro dobro své země, je spasení domorodých obyvatel, jejich vzdělání a obrácení na svatou katolickou víru. Nejdůležitějším prostředkem, jak toho dosáhnout, je naučit tyto lidi kastilštině, protože pokud ji budou znát, mohou být snáze učeni v Písmu svatém. A dovětek? Snažte se všemožně učit Indiány kastilskému jazyku:

Como una de las principales cosas que Nos deseamos para el bien de esa tierra es la salvación e instrucción y conversión a nuestra Santa Fe Católica de los naturales della... y así tratando de los medios que para este fin se podrían tener, ha parecido que uno de ellos y el más principal sería dar orden como a esas gentes se les enseñase nuestra lengua castellana, porque sabida ésta, con más facilidad podrían ser doctrinados en las cosas del Santo Evangelio... Procuren por todas las vías que pudieren de enseñar a los dichos indios la dicha nuestra lengua castellana.

(Solano 1991: 47)

Měsíc před tímto příkazem, 4. května 1550, františkán Rodrigo de la Cruz poukazuje v dopise Karlu V. na to, že domorodí obyvatelé mají potíže s kastilštinou, Jak se ji mají naučit, když hovoří tak rozdílným

¹⁰⁸ Archivo de Indias, *Patronato* 275; *Ramo* 11.

jazykem, vždyť ani Portugalci po třiceti letech v Kastilii ji nejsou schopni zvládnout, a to hovoří jazykem velmi podobným. V zájmu věci by se všichni měli naučit jazyku mexickému, jelikož je málo Indiánů, kteří by jím nemluvili, nebo se ho snadno nenaučili. Je to jazyk elegantní, jako mnohé jiné, je s to vyjádřit jemnosti evangelia, má bohatý slovník a je v něm obsaženo mnoho věcí ze Svatého písma, mnoho modliteb. Mniši jej výborně ovládají a jsou vynikajícími překladateli.¹⁰⁹

Jamás la sabrán, sino fuere cual o cual mal sabida; porque vemos un portugués, que casi la lengua de Castilla y de Portugal es toda una, está en Castilla treinta años, y nunca la sabe. ¿Pues cómo la han de saber éstos, que su lengua es tan peregrina a la nuestra, y tiene manera de hablar exquisitas? A mí paréceme que Vuestra Magestad debe mandar que todos deprendan la lengua mexicana, porque ya no hay pueblo que no haya muchos indios que no la sepan, y la deprendan sin ningún trabajo... En beneficio de todos sería que todos aprendieran la mexicana que es capaz de expresar las finezas del Evangelio: Es elegantísima, tanto como cuantas hay en el mundo, y hay arte hecha y vocabulario y muchas cosas de la Sagrada Escritura vueltas en ella y muchos sermonarios y hay frailes muy grandes lenguas.

(Quilis 1992: 42)

Církev, jejímž cílem bylo šíření křesťanského učení, tak přispívala k zachování domorodých jazyků. Svědčí o tom i další dokumenty z doby Filipa II., v nichž se církevní hodnostáři, tváří v tvář skutečným obtížím daným jazykovou bariérou, přiklánějí k používání místních jazyků a opakovaně doporučují kněžím, aby se je učili. Citujme např. z dopisu bogotského arcibiskupa Zapaty de Cárdenas z 12. února r. 1577, v němž píše králi, že nenalezl lepší způsob než kázat Svaté evangelium v jejich vlastních jazycích. Protože v tomto království, každé údolí, každá provincie má svůj vlastní jazyk, odlišný od jiných. Není tomu jako v Peru a

¹⁰⁹ Účelům španělské jazykové politiky odpovídá rovněž zaměření prvních děl vydaných v Novém světě: *La escala espiritual para llegar al cielo* (1535) a *La Breve y compendiosa doctrina cristiana en lengua castellana y mexicana* (1539).

v Novém Španělsku, kde mají - ačkoliv se tam také mluví různě - jeden hlavní, který se používá v celé zemi:

Y para irles a la mano y atraerlos por buenos medios he procurado el mejor modo para ello, y ninguno he hallado tal como es que en sus propias lenguas se les predique y declare el Santo Evangelio. Digo en sus propias lenguas, porque en este Reino en cada valle o provincia hay su lengua diferente una de otra, y no es como en el Perú y Nueva España que aunque son diferentes en las lenguas, tienen una lengua general que se usa en toda la tierra.

(Triana y Antorveza 1987: 300)

Avšak ani ve druhé polovině 16. století úsilí k prosazení katolické víry prostřednictvím kastilského jazyka nebylo úspěšné. Filip II. proto volí jiný způsob a přikazuje duchovním, aby se učili místním jazykům, k čemuž ovšem docházelo od prvních kontaktů s domorodým obyvatelstvem. 2. prosince r. 1578 vydává rozhodnutí směřované na limského arcibiskupa, že v indiánských vesnicích mohou působit pouze kněží, kteří ovládají místní jazyk. Tento příkaz je potvrzen výnosem z 5. srpna r. 1580:

...os ruego y encargo que de aquí adelante no proveáis las dichas doctrinas a personas que no entiendan ni sepan muy bien la lengua de los indios...

(Solano 1991: 74)

Na podzim r. 1580, 19. září a 23. října, Filip II. vydává v Badajozu čtyři královské výnosy věnované hlavním indiánským jazykům a příslušným univerzitním katedrám. V prvním nařizuje ustavit katedry hlavních indiánských jazyků na univerzitě v Limě a Mexiku. Pozornost je věnována i platům profesorů.

La inteligencia de la lengua general de los indios es el medio más necesario para la explicación y enseñanza de la doctrina cristiana y que los curas y sacerdotes les administren los Santos

Sacramentos. Y hemos acordado que en las Universidades de Lima y México haya una cátedra de la lengua general, con el salario que conforme a los estatutos por Nos aprobados le pertenece.

(Solano 1991: 80, 81)

V dalších dvou výnosech z 19. září (Solano 1991: 77-79), král přikazuje biskupům v Indiích, aby byli vysvěceni na kněze pouze ti, co při zkouškách prokáží dobrou znalost indiánských jazyků: „que sólo ordenaren a los sacerdotes que constataren en exámenes el buen conocimiento de los idiomas indios”. Žádá zároveň místokrále v Peru, aby informoval o katedrách domorodých jazyků na univerzitě v Limě.

V nařízení z 23. září se také podrobně uvádějí mnohé aspekty spojené s těmito katedrami, působením profesorů, dobou učení, zkouškami a požadavky na kněží působící v indiánských vesnicích.

Katedry *lenguas generales* jsou tedy zakládány třicet let po vzniku *Universidad de San Marcos* v Limě a *Real y Pontificia* v Mexiku, ačkoliv dvě nejstarší univerzity v Novém světě, *Santo Tomás de Aquino* a *Santiago de la Paz*, byly založeny na Santo Domingu v r. 1538.

Zřízení kateder nativních jazyků bylo nedílnou součástí jazykové politiky. V r. 1582, dva roky poté, co byla založena *Universidad de Santa Fe de Bogotá*, se zde ustavuje katedra jazyka chibcha. Hlavním důvodem je skutečnost, že indiánské jazyky se ukazují být i po téměř devadesáti letech od první Kolumbovy výpravy pro šíření křesťanského učení nepostradatelné.¹¹⁰

V tomto smyslu se vyslovuje i III. limský koncil v r. 1583. Výsledkem jednání je vznik základní učebnice věrouky jak ve verzi kastilské, tak v překladu do kečujštiny a aimarštiny, jehož autory jsou José de Acosta a Padre Roque. Byly vydány v Limě o dva roky později pod názvem *Tercero Cathecismo y exposición de la Doctrina Christiana, por Sermones y*

¹¹⁰ *Lenguas generales* měly v záplavě rozdílných jazykových rodin a dialektálních skupin sloužit k dorozumívání ve společenstvích vykazujících příbuzné rysy jak lingvistické, tak sociální a kulturní povahy.

*de Confesionario para los curas de Indias.*¹¹¹

V otázce jazyka realizuje Filip II. otevřenou a liberální politiku. Musíme mít ovšem na paměti, že kastilština byla důležitým prostředkem, jak dosáhnout hlavního cíle – evangelizace, a v první polovině 16. století se snahy o její prosazení v Novém světě nesetkaly s velkým úspěchem.

Období vstřícnosti vůči indiánským jazykům v prvních třiceti letech vlády Filipa II. je však vystřídáno jistou rezervovaností vůči nim, a to z obavy před šířením původních indiánských náboženství a rituálů. V královském výnosu vydaném 16. ledna r. 1590 v Madridu se zdůrazňuje velký význam toho, aby všichni Indiáni uměli kastilsky, aby tak snáze mohli být vzděláváni v křesťanském učení, aby skrze svůj jazyk neměli příležitost k uctívání svých božstev a k jiným nectnostem. Od dětství mají Indiáni mluvit kastilsky....:

...importa mucho que todos los indios sepan la lengua castellana, así para que con más facilidad puedan ser doctrinados y enseñados, como para que se les quiten las ocasiones de idolatrías y otros vicios y cosas en que se distraen por medio de su lengua ... que desde la niñez vayan los dichos indios hablando la lengua castellana...

(Solano 1991: 101)

V instrukcích peruánskému místokráli donu Luisi Velascovi z 22. července r. 1595 Filip II. vyjadřuje přání, aby se děti od malička učili kastilštině, protože v jazyce mateřském, jejž je učí rodiče, si osvojují omyly modlářství, čarodějnictví a pověr, které v křesťanství vadí; ať jsou od kolébky vedeni ke kastilskému jazyku, tak jako je jejich rodiče učí mateřskému, a to po dobrém a mírném způsobu:

...que desde niños aprendiesen la lengua castellana; también porque en la suya se dice que les enseñan sus mayores los errores de sus idolatrías, hechicerías y supersticiones, que estorban mucho

¹¹¹ Viz *Epístola de los Padres conciliares, José de Acosta y Padre Roque*, in Francisco de Solano, *op. cit.*, s. 85-86.

en su cristiandad y porque parece cosa ésta de mucha consideración, lo trataréis con la audiencia y prelados seculares y regulares, para que se vea la orden que se podrá dar. ... para que así como los padres les enseñen sus lenguas les enseñen la castellana desde la cuna, y se procure buena y suavemente ir poniendo en ejecución.

(Solano 1991: 109)

Tyto požadavky se stupňují a následující rok v nařízeních pro místokrále Nového Španělska, hraběte Monterrey, lze vysledovat výčitky, že si nehledí dostatečně výuky španělského jazyka.

Problémem konfliktu domorodých jazyků a kastilštiny se zabývá v r. 1596 *Consejo de Indias*. Zakazuje Indiánům používat jejich jazyk, ve školách se zakazuje dětem, zejména indiánským děvčátkům - budoucím matkám, mluvit mateřským jazykem; ta z nich, která jej neovládají, mají v něm být vyučovány, v něm se modlit a číst příkladné knihy:

... tengan particular interés en no las permitir que hablen en lengua materna sino la española, la cual enseñen a las que no la supieren, y en ella, las oraciones, y a leerla en libro de buen ejemplo...

(Gimeno 1970: 208)

Consejo de Indias konzultuje celou záležitost s Filipem II. a ten rozhoduje následujícím způsobem - nezdá se mu vhodné nutit Indiány, aby upustili od své mateřštiny; je však třeba poskytnout učitele těm, kteří by se dobrovolně chtěli naučit jazyk kastilský. Mezi Indiány je třeba rozšířit jako nejběžnější a nejvhodnější jazyk kastilštinu:

No parece conveniente apremiarlos a que dejen su lengua natural, mas se podrán poner maestro para los que voluntariamente quisieren aprender la castellana... Hay que introducir la lengua castellana como más común y capaz entre los indios.

(Solano 1991:113)

Ve světle královských výnosů - i přes léta devadesátá, kdy je opět znatelný prudký příklon k prosazování kastilštiny - se na poli jazykové politiky Filip II. jeví tolerantně. Avšak ani sto let po objevení Nového světa, nedokázala španělská správa prolomit v plné míře jazykovou, společenskou a kulturní izolovanost domorodých obyvatel.

Z dalších dokumentů, jež se týkají jazykové situace, můžeme např. uvést výnos z r. 1621, kterým se přikazuje, aby kněží byli vyzkoušeni z místního jazyka Indiány vždy, když změní farnost, pokud se jazyk liší od toho, jímž už mluví.¹¹²

Opět se objevuje také otázka tlumočnicků, kteří smějí být jmenováni pouze se souhlasem kapituly.¹¹³ V dokumentech lze nalézt i zajímavý názor Francisca Antonia Lorenzany Buitróna na negativní postoj duchovních, kteří jsou jedinými odpovědnými za to, že se udržuje množství indiánských jazyků a zabraňuje se tak výuce kastilštiny, díky níž by hispánská Amerika byla zemí jediného jazyka: *Parecer sobre la negativa postura de los eclesiásticos, únicos responsables del mantenimiento de los muchos idiomas indios, impidiendo la enseñanza del castellano, con el que Hispanoamérica sería una tierra con un solo idioma* (1769).

Rok poté, 10. května r. 1770, vydává Karel III. v Aranjuezu proslulý dekret, v němž na rozdíl od Filipa II. projevil absolutistický přístup. Je zde velmi zřetelný příkrý odklon od indiánských jazyků; král je přikazuje vymýtit, aby se ve španělských državách mluvilo pouze španělsky.¹¹⁴

Obsah tohoto proslulého výnosu svědčí o tom, že ani dvě století po Filipovi II. nebyla jazyková situace na americkém kontinentě a dalších územích španělského impéria vyřešena, a dotvrzuje neutuchající úsilí Koruny španělské o jazykovou hegemonii ve světě.

¹¹² *Real Cédula declarando que los doctrineros tendrán que examinarse de lenguas cada vez que mudaren de parroquia, con indios hablantes de otra diferente en la que mostraron suficiencia* (1621).

¹¹³ *Instrucción: Los nombramientos de intérpretes deben contar con la aprobación del Cabildo* (1630).

¹¹⁴ Cf. Solano 1991: 261-267. Citace *Real Cédula de Aranjuez* v kapitole 2.1.1 této části disertace.

Přesto, že řada domorodých jazyků vymizela, mnohé z nich, i přes peripetie oficiální jazykové politiky, prokázaly během staletí svoji sílu a vitalitu. Z výše uvedeného výnosu z Aranjezu vyplývá, že navzdory asimilační politice zaměřené proti Indiánům, se domorodé jazyky nepodařilo vyhladit.

Výše uvedené příklady dokumentů poukazují na nejvýznamnější aspekty spojené s expanzí španělštiny a dokazují, že mimojazykové faktory čistě politické povahy hrály důležitou roli v procesu jazykové globalizace v Novém světě, která měla za následek většinové prosazení jednoho jazyka na celém kontinentě.

2.3.1.4 První spisy o nativních jazycích

Již jsme se zmínili, že indiánské jazyky, s nimiž přišli dobyvatelé a první osadníci do kontaktu, byly předmětem řady studií. Díky úsilí misionářů a kněží spatřily světlo světa mnohé učebnice a gramatiky, které nám zanechaly o nativních jazycích 16. století velmi cenné svědectví. Svůj díl měla na této situaci také oficiální jazyková politika, jež v určitých obdobích zakazovala působení kněží, kteří by neovládali místní jazyk své provincie.

Zpočátku byly vydávány především práce církevní povahy, vznikaly texty jednotného katechismu, nejdříve v kastilštině, posléze překládané do hlavních indiánských jazyků a vydávané bilingvně.

V těchto souvislostech můžeme uvést katechismus *La escala espiritual para llegar al cielo* z r.1535 a stručné, zkrácené pojednání o učení křesťanském *La Breve y más compendiosa doctrina cristiana en lengua castellana y mexicana* z r. 1539, publikované v kastilštině a nahuatlu.¹¹⁵

První tiskárna v Novém světě byla založena v Mexiku v r. 1535 sevillským tiskařem Juanem Crombergerem, synem Jacoba Crombergra, který měl od r. 1525 monopol na obchod s knihami s Mexikem. Prvním

¹¹⁵ Spisy v této části uvedeny dle Quilise (1992) a Sáncheze Péreze (1992).

vydaným spisem byl výše uvedený katechismus *La escala espiritual para llegar al cielo* (1535), mezi dalšími *Manual de los adultos para bautizar* (1540) aj.

Hlavním obsahem byla křesťanská nauka, a jelikož domorodé obyvatelstvo kastilštinu neovládalo, misionáři byli nuceni se učit místním jazykům. Zdánlivě „vedlejším produktem“ tak byly první popisy, gramatiky a slovníky autochtonních jazyků, které se staly významnými prameny pro současnost. Jen do r. 1572 bylo vytvořeno přes sto prací takto zaměřených prací.

Mezi mnohokrát zmiňovanými autory je třeba uvést Fray Alonsa de Molina a jeho díla *Aquí comienza un vocabulario en la lengua castellana y mexicana. Arte de la lengua náhuatl* (1555), *Arte de la lengua mexicana y castellana* (1571) a *Vocabulario en lengua castellana y mexicana* (1571); dále Dominga de Santo Tomás a jeho spis *Gramática o arte de la lengua general de los indios del Perú* (1560); *Diccionario de la lengua maya* (1571) Luise de Villapando atd. V polovině sedmdesátých let vycházejí také spisy o jazycích otomí, tarasco a dalších.

Učebnice věrouky byly vždy v souladu s peripetemi jazykové politiky španělské správy, jako tomu bylo po již zmíněném koncilu v Limě, kdy byl vydán v r. 1585 katechismus a výklad křesťanského učení v kázáních a zpovědním zrcadle pro kněží v Indiích (*Tercero Cathecismo y exposición de la Doctrina Christiana, por Sermones y de Confesionario para los curas de Indias*), a to v jazyce kastilském, kečujském a aimarském.

Z pozdějších zajímavých příspěvků uveďme *Vocabulario en la lengua general del Perú llamada quechua y en la lengua española* Fray Juana Martíneze (1604); *Vocabulario manual de las lenguas castellana y mexicana* Pedra Arenase (1611) a *Gramática de la lengua general del Nuevo Reino llamada muisca* Bernarda de Lugo (1619).¹¹⁶

¹¹⁶ Z českých prací uveďme alespoň některé významné příspěvky ke studiu autochtonních jazyků: slovník tarahumarštiny jezuity Matěje Steffela z 18. století, jehož vědecké analýze se věnovala Simona Binková (viz *Historické a etnografické prameny bohemikálního původu ke studiu severozápadních oblastí Nového Španělska*, FF UK, 1991; též *Ibero-Americana Pragensia*, XXVI, 1992, s. 263-272). Steffelův slovník byl vydán v r. 1809 v Halle pod názvem *Nachrichten von verschiedenen Ländern des Spanischen Amerika*. Rukopis v latině a němčině *Tarahumarisches Wörterbuch samt*

První spisy o autochtonních jazycích měly význam v mnoha ohledech. Plně souzněly s potřebou kontaktu s indiánským obyvatelstvem, ale i s požadavky jazykové politiky Koruny španělské a jejími cíli. Do dnešní doby jsou neocenitelným zdrojem poznání a studia těchto jazyků.

2.3.2 Španělština a africké jazyky

Důležitým historickým aspektem, jehož důsledky jsou dodnes významným demografickým faktorem, nemluvě o konsekvencích lingvistických, byl dovoz afrických otroků. Byl zahájen Portugalci v 15. stol.; prvotním dorozumívacím prostředkem byla mluva sestávající z prvků afrických a portugalských, které byly postupně nahrazovány španělskými.

Rafael Lapesa se v této souvislosti zmiňuje o hybridním jazyce *bozal*, který je posledním pozůstatkem kreolské španělštiny. Dorozumívali se jím černoši v 19. století na Portoriku, a ještě v polovině 20. století na Kubě:

Las postreras supervivencias del criollo español parecen ser el habla "bozal" que se usaba entre negros de Puerto Rico en el siglo pasado y todavía entre los de Cuba a mediados del actual, y el islole criollo de San Basilio de Palenque, en el Norte de Colombia, cerca de Cartagena de Indias, el gran mercado de esclavos en otro tiempo.

(Lapesa 1996: 558)

einigen Nachrichten von den Sitten und Gebräuchen der Tarahumarischen Nation im Nord-Amerika in der so genannten Landschaft Neuviskaya des spanischen Gebittes se nachází v Brně, SOA, sbírka Františkova muzea.

Z počátku minulého století stojí za zmínku gramatika kečujštiny *Španělská mluvnice jazyka peruanského* Otakara Janoty (Praha, Královská česká společnost nauk, 1908). Významným přínosem k typologii indiánských jazyků je práce Čestmíra Loukotky *Classification of South American Indian languages*, Los Angeles, University of California, 1968. První novodobou systematickou prací o indiánských jazycích je *Úvod do studia nativních jazyků Iberoameriky* Františka Vrhela, Praha, SPN, 1976.

Na ostrůvku San Basilio de Palenque, u Cartageny de Indias, který byl v 16. století velkým trhem s černými otroky, si později *cimarrones* - uprchlí otroci zachovali smíšený jazyk s velmi jednoduchou gramatickou strukturou. Další enklávy kreolské španělštiny byly v Palenque v Panamě a v Ekvádoru, avšak už zcela vymizely. Španělská kreolština je zachována pouze místy na kolumbijském pobřeží Tichého oceánu v černošských komunitách, které však při běžném styku používají bez problému španělštinu.

Vzhledem k historickým okolnostem dovozu otroků na Antily, kontinentální pobřeží Karibského moře a tichomořské pobřeží od Panamy až po sever Ekvádoru, docházelo v těchto oblastech k intenzivním kontaktům s různými africkými jazyky. První přejímky se týkaly zákonitě, stejně jako v případě indiánských jazyků, pojmenování rostlin, plodin (*malanga, banana*), jídel a nápojů (*funche, guarapo*), hudebních nástrojů, (*bongó, conga*), tanců (*samba, rumba, mambo*). Z dalších uveďme *bembe* (tlustý ret), *matungo* (vyhublý).

Etymologický původ u afrikanismů je často nejistý: např. slovo *ñame*, přisuzované někdy černošským otrokům, se objevuje už v Kolumbově deníku, tudíž si ho s největší pravděpodobností osvojil na Kanárských ostrovech, kde se tato rostlina nachází, i když název pochází z rovníkové Afriky (Alvar 1976). Slovo *macandá* (čarodějnictví), který se považoval za afrikanismus, odpovídá výrazu *macandad* (past, lest) používanému v Murcii.

2.4. Synchronie jazykových kontaktů

Jazykové kontakty jsou v současné době výrazně usnadněny globalizačními tendencemi, s nimiž se setkáváme v každodenním životě společnosti. Ovlivňují intenzivně nejrůznější oblasti od politiky, ekonomiky, cestovního ruchu až po kulturu a informatiku. Jazyky vstupují do kontaktu mnohem snáze, než tomu bylo v minulosti před vznikem a zavedením nových technologií, kdy se kontakt víceméně omezoval pouze na sousední území nebo na bilingvní komunity.

Odráží se to v procesu přejímání cizích slov, který nabývá na dynamičnosti. Tato skutečnost s sebou nese řadu otázek, jimž jsme se věnovali v kapitole 2.1 a 2.2. Mezi původním tvarem a normou receptivního jazyka vzniká jisté napětí, což způsobuje nerovnováhu a problémy v procesu přizpůsobování.

Důsledky globalizace jsou často kritizovány a odsuzovány, avšak lze je nazírat i z hlediska pozitivního, interaktivního, jež spočívá ve vzájemném poznávání a oboplném vlivu ve sféře kultury při zachování kulturních hodnot každého národa, etnika, země, kraje. Každý k bilaterálním nebo multilaterálním vztahům přispívá něčím ze své kulturní identity, historické zkušenosti.

Negativním dopadem by byla nivelizace těchto typických a diferenčních znaků, které jsou součástí univerzálního dědictví, ztráta rozmanitosti nebo uniformita. Naopak jen díky koexistenci a toleranci různorodých hodnot se lze vyhnout konfliktům kulturní, etnické nebo jazykové povahy.

Španělský jazyk je v dnešním světě v kontaktu s početnými jazyky jak uvnitř hranic jednotlivých států, tak mimo ně. Kromě nativních jazyků k tradičním silným jazykovým vlivům, které jsou však dnes už minulostí, patřil v Latinské Americe italský vliv v Argentině, a také portugalský v příhraničních územích s Brazílií, zejména ve Venezuele a laplatské oblasti.

Italština působila na argentinskou španělštinu od poloviny 19. století s přílivem italských imigrantů, kteří v první dekádě minulého století tvořili 12 % veškerého obyvatelstva země. Jazykový kontakt těchto dvou románských jazyků obohatil slovní zásobu argentinské varianty (*laburo, estufar, guadañar, ruso, manyar* atd.) a dal základ vzniku sociolektů *cocoliche a lunfardo*,¹¹⁷ z nichž se ujala v běžné mluvě řada lexémů.

Francouzština měla vliv hlavně v 18. a 19. století, zejména na Antilách a na jihu kontinentu, kde se dodnes používají galicismy *avalancha, banal, élite, flamboyán, fuete, matiné, masacre, musiú, rol, creyón, pitipúa, souvenir, usina* apod.¹¹⁸

V hispanoamerickém kontextu současné nejvýznamnější jazykové kontakty představují jakýsi *triangl*, jehož přeponu tvoří španělština a odvěsný autochtonní jazyky a angličtina.

Španělština a angličtina, jak již bylo řečeno výše, sehrávají ze sociolingvistického hlediska roli dominantního a současně receptivního jazyka. U nativních jazyků, s výjimkou guaraní, je dominantní role oslabená, i když v posledních desetiletích jsou tendence k jejich oživení a emancipaci stále zřetelnější.

I mezi vztahy *español – lenguas nativas* a *español – inglés* zaznamenáváme velký rozdíl. Zatímco výpůjčky ze španělštiny do nativních jazyků a obráceně obvykle vyplňovaly nebo vyplňují určité vakuum (tj. neexistenci adekvátního výrazu v druhém jazyce), používání anglicismů, zejména ve španělštině v USA, je výsledkem užšího intelkulturního prolínání a zároveň psycholingvistických faktorů, jež mají na jazykové vyjadřování velký účinek.

Přes vzrůstající vliv anglického jazyka v globálním měřítku a příliv anglicismů, které se používají i přesto, že v jazyce již existuje odpovídající původní výraz, si španělština v hispánské Americe udržuje soudržnost. V USA nabývá na stále větší síle, byť se jedná o jazyk „menšiny“.¹¹⁹

¹¹⁷ V minulém roce vyšla zajímavá studie o lunfardu, Óscar Conde, *Lunfardo. Un estudio sobre el habla popular de los argentinos*, Buenos Aires, Taurus, 2011.

¹¹⁸ Příklady - viz Moreno de Alba (1988), Buesa Oliver-Enguita Utrilla (1992), Quilis (1992), Fontanella de Weinberg (1992).

¹¹⁹ V současné době je podle údajů federálního úřadu pro sčítání obyvatelstva (Oficina Federal del Censo) v USA přes čtyřicet čtyři milionů hispánských obyvatel. Podle údaje

2.4.1 Španělština a indiánské jazyky

Plodem jazykových kontaktů jsou *palabras peregrinas*, jak výstižně v jednom svém novinářském textu nazval výpůjčky Fernando Lázaro Carreter. Pokud jde o slova putující mezi španělštinou a nativními jazyky, v současné době jsou častější směrem k indiánským jazykům. Z diachronního hlediska tomu bylo zejména v období počátečních kontaktů obráceně; převažoval proces asimilace indigenismů v jazyce dobyvatelů a kolonizátorů. Ve srovnání s tehdejší dobou, kdy vyvstala potřeba pojmenovávat nové skutečnosti a neznámé jevy, se dnes indigenismy příliš nepřejímají ani v nejfrekventovanějších sémantických okruzích.

V současné době je mezi kontaktními nativními jazyky nejvíce rozšířena kečujština, která pokrývá jih Kolumbie, Ekvádor, Peru, část Bolívie a severovýchod Argentiny.¹²⁰ V Peru se stala oficiálním jazykem v letech 1975-1979, a poté byla prohlášena za *lengua nacional*. Dále následuje guaranijština, která je spolu se španělštinou oficiálním jazykem v Paraguai. Hovoří se jí rovněž v severovýchodní části Argentiny. Mezi šedesáti autochtonními jazyky (otomí, tarasco-purepéčtina, zapotéčtina, mixtéčtina atd.) si v Mexiku udržuje prvenství jazyk nahuatl. Je následován maya-quiché na Yucatánu, v Guatemale a v sousedních oblastech. Kontaktním jazykem v Bolívii a v Peru je také aimarština, v Chile araukánština, kterou se mluví i v pohraničních oblastech s Argentinou. V Kolumbii je situace složitější. Mnoho kolumbijských domorodých dialektů existuje jen v ústní podobě a používají se v rámci kmene nebo komunity. Pro komunikaci s vnějším světem slouží španělština. Domorodými jazyky se hovoří nejvíce v oblasti Cauca, Guajira, Nariño a Vichada. Jazyková rodina chibcha zasahuje Ekvádor, část Peru, Panamy, Kostariky a Nicaraguy.

z r. 1990 to bylo „pouhých“ dvacet dva milionů. Ve srovnání s celostátním průměrem vzrostl jejich počet v r. 2002 čtyřnásobně. Viz též příloha č. 1.

¹²⁰ Viz mapy v přílohách č. 9, 10.

Z hlediska jazykových kontaktů je významnou otázkou, zda jde o monolingvní nebo bilingvní mluvčí. Statistiky, a nejen ohledně monolingvnosti a bilingvnosti, ale i počtu lidí hovořících španělsky nebo nativními jazyky, jsou však podle našich zkušeností kolikrát nepřesné nebo zavádějící. López Morales (2007:15) uvádí, že ve většině hispanoamerických zemí mluví španělsky přes 90 % obyvatelstva, v Paraguayi jen 55 %. V Guatemale něco málo přes 35 % lidí nemluví španělsky nebo jazyk neovládá na dostatečné úrovni. Naopak v Mexiku, zemi s bohatou původní jazykovou a kulturní tradicí, je jen jeden milión monolingvních obyvatel, kteří hovoří jedním z nativních jazyků, což představuje necelé 1 %.¹²¹

V současné době se hlavní oblasti, kde se mluví původními jazyky, rozkládají na jihu Mexika, v Guatemale, Hondurasu, Salvadoru, na pobřeží Tichého oceánu od Kolumbie přes Ekvádor až do Peru, v pohořích a náhorních plošinách And, v pralesích Orinoka, Amazonky a jejich přítoků, v Paraguayi, v příhraničních oblastech Argentiny, v Chile, včetně řady malých území rozestetých po celém kontinentě.

Jedním z významných aspektů současných jazykových kontaktů je nová indigenistická politika, která byla nastartována v polovině minulého století. Od čtyřicátých let minulého století, v souvislosti se změnami a novým směřování této politiky, se indiánským jazykům dostává větší pozornosti, uznání, začíná se rozvíjet proces oživení, uznání, aktivizace a sebeuvědomování.

Nové ocenění a zhodnocení se odráží i na poli jazykovém – ve studiu, výzkumu, uplatnění těchto jazyků ve školství. Tyto aktivity jsou určitou protiváhou vůči nivelizačním tendencím globalizace. Přesto zabezpečit každé etnické skupině výuku v mateřském jazyce vyžaduje odbornou podporu a ekonomické prostředky, které zatím nezaručují lepší výsledky. Zbývá ještě mnoho co vykonat na poli bilingvního vzdělávání. Kromě toho počty uživatelů minoritních jazyků mají setrvale sestupnou tendenci.

¹²¹ Další údaje o počtu uživatelů jazyka na internetových adresách <http://www.infoplease.com/ce6/society/A0834978.html> (Columbia University Press), <http://www.native-languages.org/>

Příkladem úspěšné indigenistické politiky může výzkumné středisko purepéčského jazyka a kultury při univerzitě v Michoacánu.¹²² S větším zájmem o nativní jazyky, oživením a novou indigenistickou politikou je spojeno i staronové pojmenování jazyka – purepéčtina. Do sedmdesátých let 20. století byla známa jako *tarasco*, kteréžto označení používali Španělé. Původní název má ve španělštině ještě několik dalších variant *p'urhepecha*, *p'orhepecha*, *p'hurhepecha*, *p'horhepecha*, *phurhepecha*, *phorhepecha*, *p'urhe*, *p'orhe*, jež jsou někdy přízvukována, nebo plně asimilovanou španělskou formu *purépecha*.

Jde o jazyk minoritní, který má ze sociolingvistického hlediska jiné použití než španělština. Jsou zde patrné rozdíly v postavení a úloze jazyka receptivního a dominantního. I přes receptivní funkci purepéčtina poskytl dominantní, prestižní španělštině některé lexémy.

K dokumentaci těchto lexémů jsme vybrali několik příkladů z výzkumu Lady Demišové, realizovaném na základě ústních dotazníků, písemných dokumentů a novinových textů z přílohy *Página P'urhepecha* deníku *Voz de Michoacán*:¹²³

Ve výpůjčkách ze španělštiny převládají sémantické okruhy, jež do života autochtonních obyvatel vnesli Španělé - náboženství, kalendář, správní administrativa, úřady, školství, profese. Z oblasti náboženství můžeme uvést *Kristuni* - Cristo; *krúsi* - cruz; *tata Díosi* - Dios; *tata; Obispueri* - el señor Obispo.¹²⁴ Kalendáře se týkají *biénnisi/biénesi* - viernes; *marsu* - marzo; *maiu/maiu* - mayo. Správní záležitosti a úřady se odrážejí v lexémech *paisi* - país; *munisipio* - municipio; *gobiernu* - gobierno; Tenensia *k'umanchikua* - Jefatura de Tenencia. Z terminologie v souvislosti se školstvím a profesemi byly přejaty výrazy *eskuela* - escuela; *kalifikasioni* - calificación; *lisentsiatura* - licenciatura; *ingenieru* - ingeniero; *lingüistecha* - lingüistas. Ovšem ani tradiční oblast přejímek

¹²² Centro de Investigación y Estudio de la Cultura P'urhepecha de la Universidad Michoacana.

¹²³ Cf. diplomová práce Lady Demišové *El español y el purépecha: lenguas en contacto. Influencias mutuas en el campo del léxico*. (vedoucí práce Anna Mištinová). FF UK, Praha, 1999.

¹²⁴ Jako první je uveden výraz v purepéčtině, za ním následuje ekvivalent ve španělštině. V případě, že existuje více variet, jsou odděleny lomítkem.

mezi španělštinou a indiánskými jazyky, flóra, nezůstala stranou: *asusena* – azucena; *trigu* – trigo; *pe´rasi* – pera; *mantisa´nuecha* – manzana.

Přes španělštinu se dostávají do indiánských jazyků i přejímky z jiných jazyků, především anglicismy, v purepéčtině např. *telebisioni* – televisión; *telefonuecha* – teléfono; *fax* – fax; *kueti* - cohete.

Výpůjčky z purepéčtiny ve španělštině se týkají především rostlinného názvosloví a jmen typických pokrmů. Zvláštní význam ve španělské slovní zásobě mají názvy léčivých bylin převzaté z purepéčtiny, z nichž některé byly zařazeny do *DRAE*. Používají se buď v asimilovaném tvaru, spolu se španělským termínem, např. *cundemba/condembo* (v purepéčtině *kundemba*)- saúco; *apárecua* (v purepéčtině *apárhekua*) – druh hluchavky ortiga. Někdy španělský ekvivalent neexistuje: *chirari*, *xarirakua*.

Z nejběžnějších výpůček týkajících se jídla uveďme *orunda* (v purepéčtině , *k´urhunda*) - tamal de maíz; *caldo de achoque* (*achokiri churipu*) - caldo de urodelo; *charhapi* (v purepéčtině *charhapi*) - bebida tipo pulque. V důsledku lepších znalostí o společensko-kulturních aspektech života Purepéčů se do španělského lexikonu postupně dostávaly přejímky z dalších sémantických okruhů – tradičních svátků, her: *k´uínchikua/k´uinchikua* - fiesta, regocijo; *pirekua/pirekua* - canto p´urhepecha; los *pireris/pirericha* - cantantes en la lengua p´urhe; *apasikua* - pelota como instrumento para jugar un antiguo juego de pelota. Další sémantický okruh se týká oblečení a nářadí: *huanengo/guanengo /uanengu* - camisa de algodón para mujer; *kukucho/kukuchu* - ollita de diseño antiguo.

Z hlediska frekvence je množství španělských výpůček v purepéčtině čtyřikrát vyšší než opačně, což odpovídá postavení jazyka z hlediska receptivnosti a dominantnosti. Disproporce je patrná nejen v sémantické rovině, ale i v morfologické. Výpůjčky se týkají většinou substantiv, čímž nevybočují z obvyklého rámce převažujícího slovního druhu při přejímání do druhého jazyka převažují. Ostatní slovní druhy jsou zastoupeny méně: adjektiva *etniauecha* - étnico; zájmena *tú* – tú; číslovky *tercero* – tercero; příslovce *ia* - ya, *komu* - como, *repenku* - de repente);

předložky *para/pari* – *para;*), spojky *astakana* - hasta que, a citoslovce ¡karajo! - ¡carajo!).

Používání purepéčtiny a dalších nativních jazyků převládá v neformálním prostředí, v rodině, u přátel, ve volném čase, ale začíná se prosazovat také ve vzdělávacích kontextech, ve styku s úřady apod., což se odráží i v oblasti výpůjček a jejich funkce.

V důsledku nové politiky vůči indiánským etnickým skupinám dochází ke změnám, jež nacházejí pozitivní odraz také ve všeobecném povědomí a v prosazování autochtonních jazyků a kultur.

2.4.2 Španělština a angličtina

Protipólem jazykových kontaktů s autochtonními jazyky je vztah španělštiny s angličtinou. Zatímco v prvním případě soužití trvá po staletí, v druhém případě jde o intenzivní akceleraci v posledních padesáti letech. Jak již bylo mnohokrát řečeno, univerzální dominance angličtiny – vzhledem k jejímu „prostorovému rozprostření“ na mnoha územích v minulosti i přítomnosti, díky sdělovacím prostředkům, informatice, vzniku řady nových vědeckých a technických odvětví a v neposlední řadě i díky její konciznosti - je neoddiskutovatelná.

Dopad vlivu angličtiny je citelnější v Latinské Americe než ve Španělsku, kde se zachovala silná jazyková tradice. Rovněž zeměpisná blízkost, ekonomické, politické a společenské styky sehrály a stále sehrávají důležitou roli.

Řada anglických přejímek je podobně jako v češtině univerzálních, např. ze sportovní nebo automobilové terminologie z filmové produkce (*fútbol, tenis, golf; cloche, coffre; filmar, musical, cartón animado*). Mnohé další již tvoří nedílnou součást slovní zásoby španělštiny a jako anglicismy se nepociťují: *conexión* (connection), *control* (kontrol), *champú* (shampoo), *electrónico* (electronic), *entrenar* (to train), *financiar* (to finance), *líder* (leader), *overal* (overall), *parquear* (to park), *pijama* (pyjama), *plomero* (plumber), *proyector* (projektor), *reflexión* (reflection) *suéter* (sweater),

vagón (vagon). K nim přibylo množství dalších z vědy a techniky, počítačové branže, obchodu, turistiky atd. (Medina López 1997).

I v sociolektech hispanoamerických variant lze najít anglicismy. Jde zejména o argot, různé typy hantýrek zlodějů nebo bezprizorných dětí, jako je mexická *sirigonza*, peruánská *replana*, *tirilones* (jihovýchod USA), chilská *coa*, kolumbijský *gamín* nebo argentinské *lunfardo*. Prakticky ve všech lze zaznamenat výrazy typu *guachimanes* (watchmen) ve významu „policejti; miestercito (Mister); *bu-yines* (blue jeans); *cachi-monis* (*cash money*) ve významu almužna: *Miestercito*, *cachi-monis*. (Scavnický 1980).

Výpůjček ze španělštiny je v angličtině mnohem méně. Převládají sémantické okruhy spojené s uměním, architekturou, hudbou, tancem (*balcón*, *cabaña*, *hacienda*, *patio*, *rancho*; *bolero*, *tango*, *rumba*, *fandango*, *flamenco*, *samba*). Nelze opominout ani přejímky, k nimž docházelo v minulosti, kdy Španělé obsadili značnou část území nynějších USA, tedy zeměpisného charakteru *cordillera*, *cañón*, *sierra*, *río* atd. Výpůjčky je třeba rozrůznit i z hlediska jednotlivých hispanoamerických variant, např. mexická španělština přispěla *chile*, *tacos*, *tortilla*, *salsa* aj.

Přímý kontakt s angličtinou v USA má pro španělštinu velký dopad a jazykové konsekvence. Na jedné straně demografické faktory umocňují postavení a význam španělštiny v této zemi, na straně druhé dochází k hybridizaci, jež je nejen odborníky považována za nežádoucí jev.

2.4.2.1 Spanglish

Přítomnost španělštiny v USA má své historické kořeny, Španělé a Latinoameričané nazývají její návrat na toto území velmi přiléhavě - jako druhou *reconquistu*.¹²⁵

Španělština v USA nabývá stále více na síle a spolu s ní i *espanglish* neboli *espanglés*, abychom použili výraz ve španělštině plně adaptovaný, ačkoliv není tolik běžný. Některá jiná pojmenování *slanglish*, *ingleñol*, *texmex*, *texano* jsou spojena s hispánskými komunitami žijícími na území Spojených států, např. poslední z nich se vztahují k mluvčím mexické komunity.

Než přistoupíme k lingvistickým aspektům, několik slov ke genezi. Tato hybridní forma, výsledek interakce španělštiny a angličtiny, byla akademickým světem zaznamenána v šedesátých letech. Zrodila se ze vzájemného kontaktu a prolínání kultur, v čemž sehrál roli jazykový transfer a vzájemné interference. Mnohdy k pronikání prvků z jednoho jazyka do druhého docházelo z nutnosti pojmenovat nové skutečnosti, nové jevy. Z psycholingvistického hlediska rovněž sehrála roli potřeba nahradit neznalost výrazů v angličtině.

K hybridizaci dochází zejména v oblastech, kde není z mimojazyčných důvodů užíváno lexikum původního jazyka. Je nutné vzít v úvahu také hledisko diastratické, spojené s jazykovou úrovní přistěhovalců, a diatopické, kdy jednotlivé komunity početného hispánského obyvatelstva v USA pocházejí z různých zemí.

O *spanglish* se často hovoří v souvislosti s globalizací jako o jejím produktu. Globalizace tento fenomén samozřejmě ovlivnila a nadále velmi ovlivňuje. Jde ovšem o jev mnohem dávnější, o důsledek migrace a

¹²⁵ Na počátku 16. století byli Španělé prvními obyvateli na území současné Floridy, v polovině století se postupně dostávali do Arizony, Texasu, Nového Mexika a Colorada, později v 18. století do Kalifornie a Luisiany. Na těchto územích převládala španělština zejména od poloviny 17. století až do poloviny 19. století. Kontakty mezi hispánským obyvatelstvem a anglosaským obyvatelstvem byly intenzivní zejména v prvních desetiletích 19. století, což se odrazilo i v hybridizaci jazyka.

následných jazykových kontaktů. V dnešní době nabývá na intenzitě, nelze opominout ani související aspekty ekonomické a politické, jež se např. projeví při volbách ve Spojených státech, v nichž hlasy Hispánců mají velký význam; nelze nechat stranou ani otázku školství a vzdělání.

Jak již bylo řečeno, nejde o jev nový, jak se může někdo pod vlivem médií domnívat. Už první generace hispánských přistěhovalců používaly *spanglish*, ale tato komunikace nevybočovala z okruhu přátel, z místního prostředí.

Jak definovat *spanglish* z lingvistického hlediska? Je dialektem? Je novým jazykem, jak tvrdí jeho propagátoři? Kniha *Spanglish* Ilána Stavane¹²⁶ (2003) má podtitul *The making of a New American Language*, avšak v úvodu se objevuje definice sociolektu – místní slang.

Spanglish je definován jako hybridní forma, nebo hybridní dialekt (Varela 1992) španělského a anglického jazyka ve smyslu diatopickém a diastratickém.

Ze sociolingvistického hlediska interakce obou jazyků i kultur prokazuje vysoký stupeň společenské a kulturní adaptace uživatelů *spanglish* na model společnosti, v níž žijí. A právě prolínání kultur a délka interkulturních vztahů předurčuje intenzitu jazykového vlivu. Do projevu Hispánců se promítají kulturní modely americké společnosti, ať již mluví španělsky nebo anglicky, přičemž vzniká interkulturní hybridní repertoár. Používání *spanglish* je v anglicky mluvícím prostředí mnohdy důsledkem hledání identity, hledání kořenů.

Je rovněž třeba vzít v úvahu sociální proměnné – původ, místo pobytu, zda jde o původního obyvatele nebo přistěhovalce, dobu trvání imigrace, věk a společensko-kulturní úroveň. Rozdíl je znatelný mezi osobami, jež se narodily v hispanoamerických zemích a usadily se v USA v pozdějším věku, a osobami narozenými již v USA a rodný španělský jazyk se učily od svých rodičů – přistěhovalců.

Spanglish je používán většinou hispánských komunit v USA. Mexický dialekt pokrývá Texas, Nové Mexiko, jih Colorada, Arizonu, Kalifornii. Portorická varianta je rozšířena v New Yorku, New Jersey,

¹²⁶ Americký spisovatel a profesor mexického původu. Kromě uvedené knihy je autorem *Spanglish para millones* (Madrid, Casa de América, 2000) a dalších prací.

Pensylvánii, Kalifornii a na Floridě. Kubánská varianta převládá na Floridě (Miami, Cayo Hueso, Tampa), New Yorku, New Jersey a Kalifornii. Rezidua španělského dialektu, *el isleño*, původem z Kanárských ostrovů, lze zaznamenat v Luisianě.

Jednotlivé jazykové varianty těchto komunit vykazují společné rysy, avšak nelze u nich hovořit o jednotnosti ve smyslu národní jazykové identity. Liší se zejména výslovností a lexikem, a zároveň přejímáním rozdílných anglicismů.¹²⁷ Je to dáno jejich různorodostí i psycholingvistickými aspekty ve výběru lexémů. Většina anglicismů je však pro všechny hispánské menšiny stejná. Jsou to již plně asimilované výrazy, např. *aplicar* (to apply) – *solicitar*; *fríser* (freezer) – *congelador*; *papel* (paper) – *periódico*; *taípear* (to type) – *escribir* a *máquina*; *carpeta* (carpet) – *alfombra* atd.

Vzájemný vliv angličtiny a španělštiny se odráží ve všech jazykových rovinách, avšak v citlivě reagující slovní zásobě se proces hybridizace realizuje nejintenzivněji.

K charakteristickým rysům *spanglish* z lingvistického hlediska patří střídání jazykového kódu, k němuž dochází v důsledku častého používání obou jazyků zároveň. Je to jev typický pro bilingvní jedince, podmíněný sociálně nebo psychologicky, který se dosud vyskytoval převážně v ústním projevu.

Mezi osobně odposlouchanými příklady můžeme uvést: „*A mí me gusta. Es nice.* (Mně se to líbí. Je to *nice*). *A menos que sea un holiday.* (Naštěstí jsou už *holiday*). *Salían en sus cars.* (Jeli svými *cars*).“ V posledním příkladě je pozoruhodné použití anglického výrazu *cars*, ačkoliv ve španělštině existuje a běžně se používá jeho plně asimilovaný a adaptovaný ekvivalent – anglicismus *carros*.

Ke střídání kódu obvykle dochází, když člověk v daném jazyce nenachází ihned adekvátní ekvivalent, nebo tento neexistuje. Týká se to nejen tzv. bezekvivalentních slov, např. *reconquista* nebo *siesta*, která ztrácejí při překladu hodně ze svých konotací a zabarvení. Mnohokrát je

¹²⁷ Výše jsme uvedli několik příkladů typických pro jednotlivé komunity; v mexické variantě *lonchar* (to lunch) – obědvat; *puchar* (to push) – tlačit; v kubánské variantě *cuitear* (to quit) – nechat, opustit; v portorické variantě *marqueta* (market) – trh, obchod; *furniture* (furniture) – nábytek.

při volbě určitého výrazu, vlastního určitému kulturnímu kontextu, přítomna silná emotivní účast jedince.

K významným faktorům při střídání kódů patří komunikativní schopnost uživatele jazyka, ztotožnění s určitým etnikem a jeho kulturními hodnotami, z psycholingvistického hlediska pak použití cizího výrazu kvůli dalšímu upřesnění, rozvedení myšlenky nebo zdůraznění.

Mezi dalšími charakteristickými společnými rysy *spanglish* figurují sémantické kalky, syntaktické kalky, redundance v používání osobních a přivlastňovacích zájmů, interference v používání členů, nebo další změny pod vlivem angličtiny v syntaktických strukturách a jejich zjednodušení, změny v pořádku slov nebo interference mezi slovesy *ser* a *estar*:

Sémantické kalky: *viaje redondo* (round trip) – *viaje de ida y vuelta*; *aplicación* (application) – *solicitud*; *terráfico* (terrific) – *estupendo*; *irse para atrás* (to go back) – *volver*; *llamar para atrás* (to call back) – *volver a llamar*; *aquí no se miran mucho* (to see each other) – *no se visitan*, *no se ven*; *jugársela frío* (to play it cool) – *tomárselo con calma*.¹²⁸

Syntaktické kalky: *habían pronto llegado* (they had soon arrived) – *habían llegado pronto*; *gusto trabajar con esa gente* (I like to work with those people).

Nadbytečné používání osobních a přivlastňovacích zájmů: *Si él lo hace bien, él estará satisfecho* (if he does it well, he will be satisfied).

Interference v používání členů: *la problema, el foto*.

Vynechávání nebo naopak redundance předložek: *Vamos /-/ trabajar, quieren a comenazar-*

Specifickou otázkou *spanglish* je adaptace anglických výpůjček. Je nutné odlišit, zda k nim došlo přímo v rámci *spanglish*, nebo zda se už dříve ujaly a asimilovaly ve španělském jazyce. V některých případech se mylně uvádí, že jsou to výrazy vlastní *spanglish*, ale ve skutečnosti jsou nedílnou součástí některé z hispanoamerických variant. Je tomu tak např. u anglicismu *chequear* (to check), který je pevně zakotven v kubánské a portorické slovní zásobě.

¹²⁸ Příklady pocházejí z výzkumu realizovaném na univerzitě v New Orleansu v letech 2003-2005 pod vedením prof. Joke Mondady. Viz též Varela (1992).

Přejímky z angličtiny i z jiných jazyků se během začleňování do *spanglish* podrobují procesu adaptace jako jakékoliv jiné výpůjčky, a to zejména v ortografii: *paipas* (pipes) – tuberos; *rufo* (roof) – techo; *bildin* (building) – edificio; *bisi* (busy) – ocupado; *joqui* (jockey) – jinete.

Co se týče asimilace morfologické, velice hojně se uplatňuje ve slovesných tvarech. Jde o kombinaci základu anglického lexému a španělského koncového sufixu. Konjugace pak probíhá podle paradigmatu španělského slovesa: *taipear* (to type), lo *taipeo* enseguida – lo escribo enseguida; *testear* (to test), se *testea* – se prueba; *publicitar* (to publicize), lo *publicitaron* – lo publicaron.

Beatriz Varela (1992:105-108) předkládá dlouhý seznam takto vytvořených hybridních tvarů sloves dokládajících frekvenci tohoto způsobu slovotvorby v rámci *spanglish*. Některé z nich uvádíme:

<i>agraundear</i> (to grand) – aterrizar	<i>yalyaquear</i> (to hijack) – robar
<i>beibisitear</i> (to babysit) – cuidar niños	<i>focalizar</i> (to focalize) – enfocar
<i>biliar</i> (to bill) – pasar la cuenta	<i>laiquear</i> (to like) – gustarle
<i>blumear</i> (to bloom) – florecer	<i>layar</i> (to lie) – mentir
<i>cachar</i> (to catch) – coger	<i>misiar</i> (to miss) – echar de menos
<i>corregtar</i> (to correct) – corregir	<i>monitorear</i> (to monitor) – revisar, inspeccionar
<i>culear</i> (to cool) – refrescar	<i>perfectar</i> (to perfect) – perfeccionar
<i>deliverar</i> (to deliver) – repartir	<i>publicitar</i> (to publicize) – publicar
<i>directar</i> (to direct) – dirigir	<i>respectar</i> (to respect) – respetar
<i>discusear</i> (to discuss) – discutir	<i>sainear</i> (to sign) – firmar
<i>enyoyar/se</i> (to enjoy) – disfrutar de divertirse	<i>sendar</i> (to send) – enviar, mandar
<i>espelar</i> (to spell) – deletrear	<i>sponsorizar</i> (to sponzor) – patrocinar, auspicar
<i>esqupear</i> (to skip) – saltar, brincar, eludirse de	<i>tochar</i> (to touch) – tocar
<i>exhaustar</i> (to exhaust) – agotar, extenuar	<i>yogar</i> (to jog) – correr aeróbicamente
<i>flirtear</i> (to flirt) – coquetear	<i>yompear</i> (to jump) – saltar, brincar

Někdy v důsledku toho, že ve španělštině existuje stejné nebo podobné slovo, může docházet k záměně nebo omylu:¹²⁹

aplicación (application) – žádost x aplikace

parada (parade) – průvod x zastávka

asquear (to ask) – ptát se x hnusit se

guashar (to wash) – mýt x špehovat

Chopin (shopping) – nákup x Chopin.

librería (library) – knihovna x knihkupectví

papel (paper) – noviny x papír

vacunar (vacuum cleaner) – luxovat x očkovat

A tendence ve vývoji *spanglish* do budoucna? Zatímco v minulosti byla převažujícím důvodem pro používání *spanglish* nízká úroveň angličtiny mezi přistěhovalci nebo její používání pouze v bilingvním prostředí, situace se dnes značně změnila.

V současné době je tato hybridní komunikační forma používána v privátním, veřejném i profesním prostředí. Je to dáno také růstem ekonomického potenciálu hispánských obyvatel v USA. Ve světě počítačových technologií a internetu se stále častěji setkáváme s termínem *ciberespanglés*. V USA propagátoři *spanglish* kybernetický prostor plně ovládají, komunikují mezi sebou na celostátní i mezinárodní úrovni a používají hybridní odborné termíny z oblasti informatiky: *laptopa* (laptop), *hardguer* (hardware), *spamear* (to spam), *bácop* (back up), *bagraun* (background), *el maus* (the mouse).¹³⁰

Další změna se vztahuje k oblasti výuky. Organizují se kurzy *spanglish*, včetně univerzitních nebo internetových,¹³¹ čímž je podporováno jeho šíření.

¹²⁹ První je uvedena asimilovaná anglická výpůjčka ve *spanglish* (v závorce původní anglický lexém), dále význam výpůjčky, jako poslední se nachází význam, jež má totéž slovo ve španělštině.

¹³⁰ Další příklady *clíckear*, *chatear*, *surfear* apod. odpovídají slovotvorně obdobným přejímkám v češtině: *kliknout*, *chatovat* (*četovat*), *surfovat*.

¹³¹ První kurzy byly pořádány prof. I. Stavansem v Amherst College v Massachusetts.

Tato skutečnost velmi znepokojila členy Akademie španělského jazyka v USA, kteří již na přelomu století proti pořádání takových kurzů protestovali. Nezamlouvalo se jim rovněž stále narůstající množství slovníků *spanglish* a jiných kompendií.

V říjnu r. 2000 proto akademici zaslali svým kolegům ze sesterských akademií v dalších jednadvaceti zemích otevřený protestní dopis,¹³² v němž se poukazuje na nebezpečí, které šíření této hybridní formy na institucionální úrovni a univerzitní výuka může pro španělštinu a angličtinu znamenat. Píše se v něm dokonce o „atentátu“ na oba jazyky: „Impulsar el uso de espanglish viene a representar un atentado contra las dos lenguas.“ Postoj akademie spočíval v tom, aby byl zachován úzus v používání správné španělštiny bez hybridních tvarů, a zároveň byla věnována pozornost dobrému zvládnutí angličtiny.

Stanoviska akademických institucí byla vždy striktní, střeží jednotu a čistotu společného jazyka; jsme však přesvědčeni, že vývoj nezastaví, jazyky si dál žijí svým životem.

Za pozornost stojí, že *Academia Norteamericana de la Lengua Española (ANLE)*, byť je z akademií nejmladší (založena v r. 1973), je jednou z nejopatrnějších a nejpřísnějších, pokud jde o přejímání různých termínů a výrazů z angličtiny, což dosvědčuje její zamítnutí, aby byly do akademického slovníku začleněny některé anglické výrazy, ačkoliv ostatními akademiemi byly odsouhlaseny.

Hlavním argumentem *ANLE* při přejímání je existence odpovídajícího výrazu ve španělském jazyce: např. *airbag* (*bolsa de aire*), *espot* (*foco de luz, proyector concentrado*), *estárter* (*motor de arranque*), *espray* (*rociador, atomizador, pulverizador*), *sport* (*deporte*). Další výhradou je pravopis a odvozování dalších slov od daného výrazu. Např. transkripce výrazu *espray* by podle *ANLE* měla odpovídat anglické výslovnosti, ve španělštině by se mělo tudíž psát *esprey*. U slova *deporte* existuje odvozené adjektivum a substantivum *deportivo, deportista*, což je znakem plné asimilace výrazu ve španělštině. *ANLE* se proto staví

¹³² Z archivu prof. Beatriz Varely, členky *ANLE*. Cf. *CNN*, 23. 12. 2000.

proti zařazení výpůjčky *sport* (*vestido de sport*) ve významu *cómodo*, *informal* do akademického slovníku *DRAE*, jakož i dalších lexémů *mopa* (*trapo de piso*, *frazada*) aj. Upozorňuje rovněž, že někdy v důsledku adaptace dochází k ortografickým a sémantickým záměnám. Např. u výrazu *clon* z anglického *clown* (*payaso*) vyvstává problém s dříve přejatým homografem z oblasti biologie *clon* (*estirpe celular*, *copia genética*).

V této souvislosti stojí za zmínku, že v *DRAE* (2001) se nachází v sousedství hesla *sport* řada dalších přejímek z angličtiny (*speech*, *sponsor*, *spot*, *spray*, *sprint*), nikoliv však heslo „spanglish“.¹³³

V minulosti se často zdůrazňovalo, že *spanglish* se týká převážně ústního projevu. Nyní je zaznamenávána stále intenzivnější tendence k používání *spanglish* v písemném projevu, ačkoliv i dříve se v privátní a profesní korespondenci, pokud se jednalo o bilingvní situace, *spanglish* používal.

Rozdíl spočívá v tom, že *spanglish* pronikl do sdělovacích prostředků, rozhlasového a televizního vysílání. Objevují se tiskoviny jak bilingvní (*Imagen*, *Estylo*, *Generación*), tak monolingvní (*Latina*). Časopis *Latina*, který vychází od r. 1996, je prvním anglicky psaným periodikem, v němž bylo aplikováno střídání kódů; viz ukázka jednoho z titulků: „Hot fiesta fashions for every figura.“¹³⁴ Je určen ženám latinskoamerického původu, jež ovládají velmi dobře angličtinu, ale zároveň si zachovávají vlastní kulturní identitu a jazykovou integritu, a mohou dosáci v anglosaském prostředí úspěchu. Vzrůstá trend obnovení či znovunalezení kultivovaného obrazu a modelu hispánské ženy, její kultury a jazyka. Rovněž příloha *Viernes* deníku *El Nuevo Herald*, který je jedním z nejvýznamnějších na jihu Floridy, publikuje informace ve *spanglish*.

Vzrůstající poptávka po těchto periodikách svědčí o veřejném zájmu a je dána demografickými, komerčními, sociologickými, kulturními a politickými faktory, podobně jako na rozhlasových stanicích a televizních kanálech, jež vysílají ve španělštině nebo ve *spanglish*.

¹³³ María Moliner (1998) heslo „spanglish“ obsahuje: „Lengua española con gran influencia del inglés; se usa sobre todo para referirse a la lengua hablada por los puertorriqueños o por los hispanos que viven en los Estados Unidos.“

¹³⁴ *Latina*, 5, 2002.

První knihy věnované fenoménu *spanglish* připravují terén k jeho kodifikaci. Jedna z publikací Ilána Stavanse, *Spanglish. The Making of a New American Language* (2003),¹³⁵ neúnavného propagátora *spanglish*, začíná výmluvnou větou: „¿Cómo empezó *everything*?” (Jak *everything* začalo?). Autor v ní mimo jiné tvrdí: „Spanglish will instantly become the *estándar* text.”¹³⁶ Kniha obsahuje také první ukázkou překladu z *Dona Quijota* do *spanglish*,¹³⁷ která je extrémním dokladem snah na tomto poli.

Oproti minulosti není používání *spanglish* otázkou neznalosti angličtiny, nepoužívá se při komunikaci z nutnosti, nýbrž je významným etnickým znakem. Pro novou generaci Hispánců, jimž se dostalo plného vzdělání v angličtině, a dokonale ji ovládají, španělština přestala být prioritou. Začínají se identifikovat se *spanglish*. Mluví jím hlavně mladí lidé, kteří ze sociolingvistických a psycholingvistických důvodů již nemají tak silná pouta ke svému mateřskému jazyku. Je pro ně dorozumívacím prostředkem, který čím dál silněji proniká do oblasti psaného jazyka.

Otázkou do budoucna zůstává, zda stále častěji se projevující snahy o kodifikaci *spanglish* překonají odpor akademiků a setkají se s úspěchem. Přestane být *spanglish* pouze hybridním útvarem sloužícím ke komunikaci a stane se jazykem, jak tvrdí Ilán Stavans?

¹³⁵ New York, Harper Collins Publishers.

¹³⁶ *Op. cit.*, s. 1.

¹³⁷ *Op. cit.*, s. 253-258. Viz příloha č. 18.

3. Lexikální amerikanismus

3.1 Nejednotnost v pojetí

Při analýze termínu „lexikální amerikanismus“¹³⁸ jedním z prvních teoretických problémů, s nímž se setkáváme, jsou rozdíly v jeho pojetí.¹³⁹ Co je to amerikanismus? Co znamená amerikanismus ve španělském kontextu? V čem se různá pojetí liší?

Než přistoupíme k zodpovězení této otázky, musíme upozornit na odlišnost v překládání tohoto termínu do češtiny a v jeho použití v českém kontextu, kde se vztahuje k anglofonní oblasti, k výrazům z americké angličtiny, tj. z USA, zatímco ve španělštině je vztahováno k hispánské Americe. Pro přesné vystižení obsahu tohoto slova v souvislosti s jeho lexikálním významem ve španělštině je proto vhodnější překlad „hispanoamericanismus“. I u Josefa Dubského lze v tomto směru zaznamenat určité zpřesnění. Zatímco v předmluvě k *Velkému španělsko-českému slovníku* používá termín „hispanoamericanismus“, (1977: 5,11), v seznamu zkratk se objevuje tradiční zkratka *Am.* amerikanismus-*americanismo*, která se zjevně kvůli španělsko-českému kontextu uplatňuje i v jednotlivých heslech. Ve *Velkém česko-španělském slovníku* (1996: 9) je již ve zkratkách uvedeno *Am.* hispanoamericanismus (*hispanoamericanismo*).¹⁴⁰

Jednotná definice amerikanismu v odborné literatuře španělské provenience neexistuje. Liší se od jedné lexikologické nebo lexikografické práce k druhé. Kdy je možné považovat výraz za amerikanismus? Kdy se

¹³⁸ U termínu „americanismo“ ve španělštině je nutné odlišit významy „obdiv ke všemu americkému, amerikánství“ a „americký lexém“.

¹³⁹ Vycházíme z našeho výzkumu realizovaného v devadesátých letech. Viz Mištinová (1995).

¹⁴⁰ Vzhledem k tomu, že se věnujeme problematice pouze ve vztahu Španělsko – hispánská Amerika, bez výše uvedených konotací s návazností na anglosaský svět, nadále používáme termín „americanismus“.

ještě jedná o amerikanismus a kdy už jím není? Kde tato hranice začíná a kde končí? Přesto, že slovní zásoba americké španělštiny patří k nejprostudovanějším rovinám jazyka, nedošlo se zatím ke shodnému pojetí. V různých pracích je tato problematika nazírána z rozdílných hledisek, někdy si navzájem odpovídají, jindy se markantně liší.

Záleží samozřejmě na řadě faktorů – na situaci, kdy je termín aplikován, na stanovených kritériích, zda převažuje pojetí historické či současné, zda se klade důraz na původ slova nebo jeho použití v dnešní době či v minulosti apod. Z diachronního hlediska a z hlediska původu jsou slova z indiánských jazyků amerikanismy. Pokud však budeme striktně aplikovat kritérium synchronnosti a používání ve Španělsku, mnohá z nich amerikanismy nejsou (např. *maíz*, *hamaca*, *plátano*, *tiburón*), ježto jsou už plně začleněna do slovní zásoby evropské španělštiny a běžně používána. Některá se stala navíc internacionalismy (*chocolate*, *tomate*, *cacao*, *tabaco*, *canoa*, *caníbal*, *pampa*, *huracán*, *barbacoa* atd.).

Na přesnosti vymezení pojmu, jeho obsahu a definici mnohdy záleží také zhodnocení výsledků práce. Na tento fakt upozorňují autoři v úvodu k *Nuevo Diccionario de Americanismos* (1993: XVII). Když komentují stav kolumbijské lexikografie, uvádějí, že v případě, kdy je lexikografie pojmána jako práce zaměřená na slovníkovou oblast v úzkém slova smyslu, pak je lexikografie kolumbijské španělštiny v neuspokojivém stavu. Pokud se však lexikografií rozumí popis lexikálních prvků v širším slova smyslu, pak se dochází k naprosto opačnému závěru: „Hoy día, la lexicografía del español colombiano es a todas luces insatisfactoria, si por lexicografía entendemos la labor diccionarista en sentido estricto. Si entendemos por lexicografía toda descripción de elementos léxicos, llegamos a un juicio absolutamente contrario." V tomto případě je tudíž nutné odlišit striktně lexikografii jako aplikovaný úsek lexikologie, který se zabývá teorií a praxí tvorby slovníků, od té části lexikografie, jež se věnuje základnímu výzkumu slovní zásoby.

Jsme toho názoru, že podstata a složitost problematiky „amerikanismu“ tkví v povaze slovní zásoby coby velmi proměnlivého subsystému jazyka, který reaguje pružně a rychle na nejrůznější

společenské změny a přizpůsobuje tomu formu, význam a užívání lexikálních jednotek.¹⁴¹ Na rozdíl od fonetiky a morfosyntaxe je lexikum variabilnější, podléhá mnohem více a častěji vnějším, mimojazykovým vlivům a přizpůsobuje se potřebám komunikace.

Již v prvním období dobývání Nového světa vyvstává potřeba, jak zachytit novou realitu, která dobyvatele a osadníky obklopovala, jak pojmenovat neznámé věci a jevy nového světa, s nimiž se setkali. Zejména flóra, fauna, způsob života domorodých obyvatel vnesly do španělské slovní zásoby nové lexikální prvky. Již v Kolumbově deníku jsou zaznamenána první slova z indiánských jazyků *ají*, *bohío*, *cacique*, *canoa*, *caona*, *cazabi*, *guanin*, *hamaca*, *nitayno*, *nucay*, *tiburón*, *tuob*.¹⁴² *Canoa*, je vůbec prvním amerikanismem přejatým do španělštiny, zmiňuje se o něm Kolumbus už v prvním dopise Katolickým králům. V r. 1493 ho začleňuje Nebrija do *Diccionario castellano*.¹⁴³

3.1.1 První amerikanismus *canoa* v lexikografickém kontextu

Na příkladu prvního amerikanismu *canoa* porovnejme rozdíly v obsahu a pojetí tohoto hesla v některých slovnících, a to v diachronické rovině od 19. století po současnost.¹⁴⁴

Ve slovníku Estébana Picharda *Diccionario provincial casi razonado de voces y frases cubanas* (1836), který je považován za vzorový a na svou dobu jedinečný, se uvádí:

¹⁴¹ Vzpomeňme jen rychlých proměn v českém lexiku po r. 1989, kdy přestaly být používány prakticky ze dne na den slova „soudruh, kolektiv, imperialismus, RVHP, internacionální pomoc” apod. Na druhé straně ovšem do češtiny vtrhla záplava cizích výrazů, především anglicismů.

¹⁴² Cf. Alvar, *Cristóbal Colón, Diario del Descubrimiento*. Estudios, ediciones y notas por M. Alvar, 2 díly, Las Palmas, 1976. *Diario* I, s.45.

¹⁴³ Cf. Moreno de Alba, *El español de América*, México, Fondo de Cultura Económica, 1991, s. 50. Manuel Alvar, *España y América, cara a cara*, Valencia, Bello, 1975, s. 75.

¹⁴⁴ Jako první slovník amerikanismů je uváděn slovník Antonia de Alcedo *Vocabulario de las voces provinciales de América*, 1789. Z dalších můžeme uvést: Francisco J. Santamaría, *Diccionario general de americanismos*, México, Pedro Robredo, 1942; Alfredo N. Neves, *Diccionario de americanismos*, Buenos Aires, 1973; *Diccionario Ilustrado de Americanismos*, Barcelona, Sopena, 1982, aj.

Canoa. N. s. f. - Voz ind. Además de su acepción común se entiende cualquiera especie de canal gruesa de madera enteriza con cabezas. Las hay de diferentes dimensiones y destinos, como para recibir miel, leche, etc.

(Pichardo 1985: 134-135)¹⁴⁵

Augusto Malaret ve druhém rozšířeném a opraveném vydání svého slovníku *Diccionario de americanismos* (1931)¹⁴⁶ přisuzuje výrazu *canoa* následující významy:

Canoa. V. ind. ant. (voz indo-antillana) f. Amér.

1. Embarcación de remo muy estrecha, ordinariamente de una pieza sin quilla y sin diferencia de forma entre proa y popa. Ac.¹⁴⁷

2. Especie de artesa o cajón de forma oblonga que sirve para varios usos; recoger mieles en los trapiches, dar de comer a los animales, etc; o cualquier especie de canal, de madera o zinc, para conducir el agua. Ac. //

3. Chile. Vaina grande y ancha de los coquitos de la palmera. Ac. // *Arrimarle a uno la canoa*. Venez. Recomendar, proteger, apadrinar. (Colón, en su Diario, 1492, escribía: "Con sus almadías, que son navetas de un madero, adonde no llevan vela. Estas son las canoas."..."Grandes almadías que los indios llaman canoas, como fustas muy hermosas." Al acoger esta palabra el Diccionario de Autoridades, trajo la siguiente cita: "En lengua de indios de la isla Española, es lo mismo que barco o caravelón." Solís: *Historia de Nueva España*, Libro I, cap. VI.) Deriv.: canoero: dueño de una canoa o que trajina con ella. Ac.

(Malaret 1931: 1, 106)

V suplementu ke slovníku z r. 1942¹⁴⁸ Malaret k původnímu heslu dodává:

¹⁴⁵ 6. vyd., Havana, Editorial de Ciencias Sociales, 1985.

¹⁴⁶ 1. vyd., San Juan (Puerto Rico), 1925.

¹⁴⁷ Zkratka Ac. znamená, že slovo bylo schváleno RAE a je obsaženo ve slovníku *Diccionario Manual e Ilustrado de la Lengua Española*. Madrid. 1927.

¹⁴⁸ 1. díl., Buenos Aires, Academia Argentina de Letras.

Canoa. f. Perú. Entre agricultores, °cauce aéreo hecho de palos de sauce y champa°. JdA. (Juan de Arona, Perú. PBM. (Pedro Benvenuto Murrieta, Perú). // *Arrimar la canoa* °hacer un favor°. Colomb. AS. (Adolfo Sundheim, Colombia). // *Deja correr la canoa, que canaleta no falta*. Riohacha (Colomb.). °No pararse en barras°. AS. MEL. (Manuel E. Lanao, Colombia).
(Malaret 1942: 36-41, 263)

Heslo *canoa* se v *Diccionario de americanismos (ABC of Latina American Spanish*, 1990) australského autora Briana Steela objevuje v této formě:

Canoa, *nf* (ARW) * *canoe* (sustantivo femenino, procedente del arahuaco, traducción al inglés).
(Steel 1990: 81)

Steel v textu vysvětluje, že hvězdičkou jsou označena slova amerického původu, která jsou běžně používána i ve Španělsku a jinde: „El asterisco señala todas aquellas palabras que, aunque originadas en un área de Latinoamérica, se han propagado a otras partes del subcontinente y al español peninsular, e incluso, en algunos casos, al inglés o a otras lenguas. Estos términos son también característicos de Latinoamérica (y, por ejemplo, de sus lenguas indias), pero puesto que son ahora también del español general, aparecen precedidas del símbolo *.“ (Steel 1990: 14, 15).

Slovo *canoa* se vyskytuje ještě ve dvou přílohách Steelova slovníku: v rejstříku přejímek z nativních a dalších cizích jazyků, jakož i v rejstříku výrazů amerického původu, které se ve španělštině běžně používají (Steel 1990: 379, 385).

Nuevo diccionario de americanismos ve svém prvním díle *Nuevo diccionario de colombianismos* (1993)¹⁴⁹ předkládá výraz *canoa* v následující podobě:

¹⁴⁹ 3 díly, Santafé de Bogotá, Instituto Caro y Cuervo, 1. vyd.

Canoa f tamb Ant, Boy, Cald, Caq, Cesar, Cund, Guaj, Huila, NStder, Stder, Tol, Valle. Recipiente en que se pone la sal al ganado. / *Ant, Boy, Cald, Cauca, Cesar, Cund, Huila, NStder, Risar, Stder, Tol, Valle.* Recipiente empleado para dar de comer a los cerdos,
(NDA I 1993: 76)

V hesle se uvádí, že se jedná o substantivum ženského rodu (f). Implicitně jde o lexikální jednotku se společným významem v peninsulární a kolumbijské španělštině, který má kromě toho také (*tamb*) jeden nebo více významů používaných v různých oblastech Kolumbie. Zkratky *Ant* (Antioquia), *Boy* (Boyacá), *Cald* (Caldas), *Caq* (Caquetá) atd. odpovídají regionálnímu vymezení, kde se lexikální jednotka s určitým významem používá. Zároveň znamenají, že se slovo s tímto významem nepoužívá v celé Kolumbii, ale pouze v uvedených oblastech.¹⁵⁰

V rejstříku *Índice español peninsular - español colombiano*, kde jsou uváděna slova se stejným významem v peninsulární i kolumbijské španělštině, výraz *canoa* odpovídá kolumbianismu „*potrillo* (embarcación pequeña, angosta y de extremos aguzados que se usa en la navegación fluvial)“; (NDA I 1993: 439, 335).

Ve II. dílu NDA, *Nuevo diccionario de argentinismos* (1993),¹⁵¹ se heslo *canoa* objevuje takto:

canoa f ~ ~s coloq hum Zapatos muy grandes [*E*: barcas; *Arg*: botes, tamangos].
(NDA II 1993: 129)

Označení kontrastivnosti ~ ukazuje, že tato lexikální jednotka má v argentinské španělštině stejné významy jako v peninsulární a kromě toho ještě další, jež se následně uvádějí. Stylistické označení *coloq*

¹⁵⁰ Cf. NDA I, koord. Günter Haensch, y Reinhold Werner, Santafé de Bogotá, ICC, 1993, s. XXXVI- XXXIX.

¹⁵¹ Cf. NDA II, koord. Claudio Chuchuy y Laura Hlavacka de Bouzo, Santafé de Bogotá, ICC.

znamená „hovorový“ (někdy vulgární), *hum* odpovídá použití s humoristickým podtextem. Zkratky *E Arg* v hranatých závorkách předcházejí synonymům v evropské a argentinské španělštině.¹⁵²

Ve III. dílu *NDA*, *Nuevo diccionario de uruguayismos* (1993), je heslo *canoas* identické jako v předchozím svazku.¹⁵³

V prezentaci prvního amerikanismu v uvedených lexikografických dílech jsou velmi zřetelné rozdíly nejen ve významech slova, ale i v obsahu a zpracování slovníkových hesel, a především v pojetí amerikanismu.

3.2 Kritéria pro vymezení pojmu „lexikální amerikanismus“

V následující kontrastivní analýze se soustředíme na metodická kritéria určující, zda slovo a jeho význam lze považovat za amerikanismus.

Definice amerikanismu se u jednotlivých autorů liší. Sdílíme názor Jiřího Černého (2011: 3), že „prakticky neexistují čisté (stoprocentní) amerikanismy, ale většinou ani čisté kubanismy, mexikanismy, argentinismy atd.; izoglosy ohraničující výskyt jazykových jevů v naprosté většině případů neprobíhají ani středem Atlantického oceánu, ani nekopírují hranice jednotlivých zemí Latinské Ameriky.“

Různá pojetí doznávají změn v průběhu času a diferencují se podle vybraných kritérií. Nejčastěji se uvádí původ slova, teritoriální vymezení, rozsah a frekvence jeho používání v hispánské Americe a ve Španělsku, a také rozdíl ve významu, v němž se vyskytuje na obou územích.

V souvislosti s výběrem uvedených kritérií se nabízí řada otázek, na něž hledáme odpověď. Je amerikanismem lexém, který vznikl v Americe? Jsou všechna slova amerického původu amerikanismy? Je amerikanismem výraz, původem americký, ale vyskytující se jak ve Španělsku, tak v Americe? Je amerikanismem výraz, jenž se používá

¹⁵² Ibidem, s. XLV-XLVII.

¹⁵³ *NDA III*, koord. Ursula Kühl de Mones, Santafé de Bogotá, ICC, s. 76.

v hispánské Americe? Nebo v její velké části? Nebo v určité zemi nebo v některém regionu? Je amerikanismem lexikální jednotka mající jiný význam v Americe a jiný v Evropě? Je amerikanismem slovo, které má kromě stejného významu jako v evropské španělštině ještě jiný další Americe?

Na všechny tyto otázky nelze vždy jednoznačně odpovědět. Odpověď může být jak kladná, tak záporná. Záleží na stanovení kritérií, podle nichž budeme při vymezování pojmu „lexikální amerikanismus“ postupovat.

Mezi hlavní kritéria se nejčastěji řadí, jak jsme již uvedli, původ slova, teritoriální vymezení výskytu daného lexému, rozsah a frekvence jeho používání ve Španělsku a v hispanoamerických variantách, význam slova a jeho rozdíly, a to v diachronním a synchronním pojetí.

Pokud je vybráno pouze jedno kritérium, je na první pohled zřejmé, zda se o amerikanismus jedná nebo ne. Řešení je v tomto případě mnohem snazší, než při aplikaci více kritérií. Pokud však chceme postupovat maximálně objektivně a uplatňujeme více kritérií, střetáváme se s obtížemi a kolikrát nelze dojít k jednoznačnému řešení.¹⁵⁴

Jestliže např. vybereme pouze kritérium původu, pak všechny indigenismy by měly být amerikanismy; z historického hlediska jimi stále jsou. Jak jsme viděli výše, mnohé z nich se již plně začlenily do slovní zásoby evropské španělštiny a ve Španělsku se běžně používají, tudíž z hlediska rozsahu a frekvence synchronního používání už stoprocentními amerikanismy nejsou.

Při aplikaci kontrastivního teritoriálního hlediska bylo v minulosti často stavěno do protikladu Španělsko vůči hispánské Americe jako celku, aniž byly přesněji rozlišeny jednotlivé varianty v užším slova smyslu. Oldřich Tichý ve svých přednáškách nejednou upozorňoval, že pokud chceme zjistit, v kterých zemích se dané slovo používá, v každém slovníku najdeme jiné údaje (1969, s. 131-137).

V případě, že se zaměříme na kritérium teritoriálního vymezení výskytu, některé amerikanismy, které jsou běžné v Americe používané,

¹⁵⁴ Obdobná situace je u dalšího teoretického problému – dělení na dialektální oblasti, jímž se v disertaci rovněž zabýváme. Viz kapitola o areálních aspektech 4.1, II. část.

tvoří zároveň se svými španělskými ekvivalenty synonymické dvojice. Takových výrazů není ve srovnání s uplatňováním jiných kritérií příliš mnoho. Jsou to obvykle takové dvojice, jež nejčastěji slouží jako typický příklad rozdílů mezi evropskou a americkou španělštinou.

Předkládáme několik příkladů nejrozšířenějších dvojic či řad lexikálních jednotek, vyznačujících se souznačností, které se používají v americké a evropské španělštině. První je uveden amerikanismus, jako druhý jeho ekvivalent nebo ekvivalenty ve španělštině:

<i>almuerzo – comida</i>	<i>enojarse – enfadarse</i>
<i>anteojos (lentes, espejuelos) - gafas</i>	<i>escaparate – armario</i>
<i>apurarse – apresurarse, (tener prisa)</i>	<i>fósforo – cerilla</i>
<i>amarrar – atar</i>	<i>hacerse daño – lastimarse</i>
<i>apartamento – piso</i>	<i>jersey – suéter</i>
<i>arribar – llegar</i>	<i>jugo - zumo</i>
<i>boleto (tiquete)- billete</i>	<i>lindo – guapo</i>
<i>botar – echar</i>	<i>manejar – conducir</i>
<i>bravo – enfadado</i>	<i>media – calcetín</i>
<i>caminar – andar</i>	<i>papa – patata</i>
<i>cartera – bolso</i>	<i>pararse – ponerse de pie</i>
<i>carro – coche</i>	<i>parquear (estacionarse) – aparcar</i>
<i>cigarro – cigarrillo</i>	<i>pena – vergüenza</i>
<i>comida – cena</i>	<i>refrigerador (nevera, heladera)</i>
<i>computadora–ordenador</i>	<i>frigorífico</i>
<i>cocinar – cocer, guisar</i>	<i>saya – falda</i>
<i>cuadra – manzana</i>	<i>quiosco – estanco</i>
<i>chiflar – silbar</i>	<i>tabaco – cigarro</i>
<i>chofer – chófer</i>	<i>ubicar – situar</i>
<i>de acuerdo – vale</i>	<i>ventanilla– taquilla</i>
<i>demorarse –tardar</i>	<i>vidriera – escaparate</i>
<i>dirección – señas</i>	<i>atd.</i>
<i>elevador – ascensor</i>	

Jedná se o typické synonymické alternace, většinou se vyskytující, kritérium teritoriálního vymezení je tudíž aplikováno velmi obecně, jako diatopická opozice Španělsko – Amerika, i když na jednotlivých územích mohou existovat jiné alternativy a preference.

Synonymické dvojice nebo řady existují přirozeně napříč jazykovými variantami, např. *el autobús* (Španělsko) – *el camión* (Mexiko), *la guagua* (Cuba), *el colectivo* (Argentina), *la góndola* (Perú); *los anteojos* (Argentina), *las lentes* (Mexiko), *los espejuelos* (Cuba). Alternace nacházíme také v odborné terminologii, např. *rodný list* (ve Španělsku *acta de nacimiento*, *certificado del acta de nacimiento*; v Kolumbii *copia del registro civil de nacimiento*; ve Venezuele *extracto de la partida denacimiento*; v Mexiku *certificado del registro de nacimiento*; na Kubě *certificación de nacimiento*).

Aplikace jednotlivých kritérií, zaměření na některé z nich nebo jejich variabilní kombinace způsobuje rozdílnosti v přístupu k problému, a tudíž i v celkové koncepci amerikanismu.

3.3 Koncepce „lexikálního amerikanismu“ v lexikografickém kontextu

Jak jsem již konstatovali, koncepce „lexikálního amerikanismu“ se v odborné literatuře i v lexikografických pracích liší; je dána výběrem kritérií a jejich kombinací. K analýze jsme vybrali slovníky Picharda (1836), Malareta (1931), Moríniga (1966), Steela (1990), Haensche a Wernera (1993), i teoretická východiska dalších autorů – Isazy Calderóna (1976), Zamory Munného (1982) a Guitarta (1982).

V prvním ze slovníků *Diccionario provincial casi razonado de voces y frases cubanas* Estebana Picharda (1836), jež jsme vybrali kvůli jeho odborné kvalitě, i když je věnován jen jedné variantě, jsou zastoupena všechna kritéria kromě frekvence používání slov: původ lexému, jeho teritoriální výskyt, rozdíly ve významu slova ve Španělsku a v Americe:

El *Diccionario provincial* comprende todas las palabras peculiares de la Isla de Cuba (exceptuando las topográficas) sean las indígenas o de origen indígena, conservadas aun, sean las derivadas de otras fuentes o adoptadas con alguna generalidad, sean las mismas Castellanas estampadas en el *Diccionario de la Academia Española* (8ª Edición) cuando aquí tengan diferente significado.

(Pichardo 1985: 9, 10)¹⁵⁵

Diccionario de voces cubanas, který je jedním z nejstarších slovníků „regionalismů“, označuje jeho autor za pokus o dílo první svého druhu: „el ensayo de una obra, la primera de su clase“. Do té doby lexikografická práce tohoto druhu nebyla.¹⁵⁶ „Regionalismy“, někdy „provincialismy“ či dokonce pejorativní „barbarismy“ byly v 19. století nejčastějšími označeními pro typické výrazy místní mluvy.

Ačkoliv se v případě Picharda nejedná o slovník amerikanismů, nýbrž „pouze“ kubanismů, z lexikografického hlediska je považován díky své koncepci za jeden z nejlepších, ne-li nejlepší ve své době. I přes velký časový odstup od jeho prvního vydání musíme souhlasit s názorem Moríniga, který Pichardův slovník a metodu práce, stále platnou, ocenil slovy „veškerá chvála je málo“: „Se trata de un diccionario para el cual todas las alabanzas son pocas y cuya técnica, a siglo y cuarto de su publicación, no ha sido aun sensiblemente mejorada“ (Morínigo: 1964: 223, 224).¹⁵⁷

Ve srovnání s Estebanem Pichardem Augusto Malaret v poznámce k prvnímu vydání *Diccionario de americanismos* z r. 1925¹⁵⁸ zdůrazňuje mezi kritérii místo používání lexikální jednotky a rozdíl ve významu. Podle něj jsou amerikanismy slova, ač španělská, jež se používají v Americe s novým významem, rozdílným od původního. V jeho pojetí jsme

¹⁵⁵ Citace z předmluvy k 6. vyd. Pichardova slovníku. Text odpovídá 4. vyd. z r. 1875.

¹⁵⁶ Viz *op. cit.*, předmluva. Citát byl obsažen již v 1. vyd. z r. 1836.

¹⁵⁷ Z příspěvku „La penetración de los indigenismos americanos en el español“ (I Congreso de Instituciones Hispánicas, Madrid). In *Presente y futuro de la lengua española. Actas de la Asamblea de Filología*, 1964.

¹⁵⁸ Cf. Advertencia de la primera edición (1925), bez paginace. In *Diccionario de americanismos*, 2. vyd., San Juan (Puerto Rico): Mayagüez, 1931.

zaznamenali jistou podřízenost a poplatnost autoritě Královské Akademie; jako údaj hodný pozornosti vyzdvihuje americké výrazy schválené akademií: „como dato digno de tenerse en cuenta, las voces americanas que han sido hasta hoy autorizadas por la Real Academia." Dále se soustřeďuje na nejobvyklejší slova a významy v různých hispanoamerických zemích (Malaret 1931: 7).

Pojetí Marcose A. Moríniga se zakládá především na kombinaci kritéria původu a rozdílu ve významu. Ve srovnání s Malaretem je mnohem širší a přesněji vymezené. Lexikální amerikanismy jsou podle něj slova z indiánských jazyků, která napevno zdomácněla v běžně mluvené španělštině. (*tabaco, cigarro, maíz, chocolate* ...); lexémy vzniklé v Americe nebo zde odvozené od původních španělských (*churrasco, chumbera, hornero* ...); španělská slova, která mají v Americe rozdílný význam (*león, laurel, lagarto, jabalí, estancia* ...); archaismy, námořní výrazy a regionalismy peninsulárního původu, jež se ve Španělsku už nepoužívají (*durazno, pollera, recordar* ...); latinismy, helénismy, anglicismy, afrikanismy, tvořící běžnou součást amerického lexika (Morínigo 1966: 11, 12).

Některé koncepce amerikanismu v lexikografických dílech se plně shodují s názory v pracích lexikologických. Např. rozsah používání a odlišnosti ve významu jsou rozhodující pro definici amerikanismu u Baltasara Isazy Calderóna (1976: 25), který za amerikanismy považuje slova nebo fráze stejného významu, jež se používají na rozsáhlých nebo hustě obydlených územích hispánské Ameriky a nespádají do celkové slovní zásoby španělštiny; dále pak výrazy mající v Americe zvláštní sémantický obsah.

Juan Zamora Munné a Jorge Guitart (1982: 145) za amerikanismy považují „sólo aquellos elementos léxicos que son característicamente americanos, es decir, que no se conocen o no se usan, o el uso es divergente, en España.“ Jejich pojetí je kontrastivní, amerikanismy jsou pouze ta slova, u nichž existuje americko-peninsulární opozice. Slova amerického původu, jež tvoří součást společné slovní zásoby, mezi amerikanismy počítána nejsou. Opět se tedy uplatňuje kritérium odlišného teritoriálního vymezení a používání.

Pojetí Steela v jeho díle *Diccionario de americanismos* je obšírnější. Do své koncepce začleňuje kritérium frekvence a zavádí kategorii „frekvenční amerikanismy“, k němuž měl coby autor z anglofonní oblasti jistě blízko:¹⁵⁹ „...términos que, aunque no desconocidos en España (o partes de ella), son reconocida y característicamente *americanos* a causa de su altísima frecuencia de uso en Latinoamérica (o partes de ella),“ (Steel 1990: 14). Ve slovníku dále uplatňuje kritérium původu, teritoriálního vymezení, morfosyntaktické hledisko, zařazuje archaismy a neologismy používané v Americe:

...se incluyen las palabras que se originaron en Hispanoamérica y se propagaron también al español peninsular: ahora son de uso general; americanismos sintácticos y morfológicos (ciertos sufijos, tiempos y pronombres); abreviaturas, acrónimos y símbolos; neologismos o palabras de origen hispanoamericano; vocablos del español peninsular que están ahora obsoletos, arcaicos o sólo de uso dialectal, pero han prosperado en Hispanoamérica.

(Steel 1990: 15)

Nejvíce se však Steel orientuje na uvedené kritérium frekvence používání slova a jeho původ. Rovněž upozorňuje, že je v monolingvních i bilingvních slovnících patrná absence mnoha běžných amerikanismů, nebo tam chybí diastratické označení „culto, coloquial y vulgar“. V jednom z rejstříků ke slovníku předkládá seznam slov a významů nezačleněných do 20. vydání *Diccionario de la lengua española de la RAE* (1984). Je jich přes 1200 (Steel 1999: 369 – 378). Jako jeden z možných důvodů, proč

¹⁵⁹ Termín „frekvenční amerikanismus“ se používá častěji v souvislosti s „amerikanismy“ v angličtině. V anglofonní oblasti se amerikanismus definuje jako slovo nebo výraz charakteristický pro americkou angličtinu, ať již v současnosti nebo v minulosti. Rozlišují se tři kategorie:

1. Slovo nebo význam, který má stejný význam v Americe a doposud se tam používá (*elevator, gasoline*). V britské angličtině existují jiné alternace pro pojmenování téže reality (*lift, petrol*).

2. Slovo nebo jeho význam původem z Ameriky, s běžným používáním v americké i britské angličtině (*bike, bulldozer, boom, supermarket*). Frekvence zastoupení této kategorie má stoupající tendenci.

3. Slovo nebo jeho význam původem z Velké Británie, který už zastaral, upadl v zapomnění, avšak v Americe se používá (*apartment, bloody, progress*).

Cf. Peprník 1982: 8-12.

nebyly do *DRAE* zahrnuty, uvádí, že se již ve Španělsku nepoužívají. Z toho vyplývá, že akademický slovník nebere v úvahu kritérium původu nebo používání v hispánské Americe.

S jednou z nejkompletnějších a nejpropracovanějších koncepcí amerikanismu se setkáváme v *Nuevo diccionario de americanismos* (*NDA* 1993), který je společným dílem týmu německých lingvistů Güntera Haensche a Reinholda Wernera a jejich latinskoamerických kolegů. Ve třech dílech, obsahujících slovník kolumbianismů, argentinismů a uruguayismů, vycházejí především z kontrastivního pojetí amerikanismu, které jsme zaznamenali u Picharda, Moríniga, Isazy Calderóna, Zamory Munného, a Guitarta.

Velmi specifickým rysem *NDA* je skutečnost, že nezahrnuje amerikanismy z celého území hispánské Ameriky, nýbrž registruje v oddělených dílech amerikanismy jednotlivých národních variant. Dalším, snad největším kladem je, že všechny díly jsou zpracovány striktně na základě stejných metodologických postupů. Rozhodujícím měřítkem je kritérium diferenční, kontrastivní, synchronické, teritoriální a frekvence použití.

Slovník zahrnuje pouze amerikanismy, které mají nějaký diferenční rys, jímž se odlišují od evropské španělštiny, a zdůrazňuje rozdíly mezi lexémy americkými a evropskými. Ve slovníku je podána podrobná informace o významech a synonymech výrazů používaných v různých zemích hispánské Ameriky nebo na části jejich území. *NDA* rozlišuje přesně lexikální jednotky, jež v evropské španělštině neexistují, nebo jednotky, které sice ve Španělsku existují, ale v Americe vykazují ještě další významy kromě běžných významů na Pyrenejském poloostrově, nebo mají na obou územích rozdílné použití.

NDA se vyznačuje i tím, že do něj byla začleněna slova používaná v rozsáhlých oblastech a excerpovaná z primárních textů. Prvořadým kritériem je jejich široké a časté použití; z tohoto důvodu nebyly zahrnuty dialektismy nebo regionalismy, vlastní jména (antroponyma, toponyma), s výjimkou hypokoristik.

Diferenčním rysem oproti jiným slovníkům je vynechání kritéria původu, což bývá považováno za nejspornější. Autoři tvrdí, že v případě

jeho uplatnění by mohly být do slovníku zařazeny pouze lexikální jednotky vzniklé v Americe. Dalším kritériem, v němž se odlišuje od ostatních lexikografických děl, je synchronnost; jsou zaznamenány pouze lexémy používané ve druhé polovině 20. století.

NDA přikládá také velký význam detailním údajům k uvedeným lexikálním jednotkám, jejich přesnému významu, stylu, gramatické charakteristice atd. Inovujícím prvkem je diferenční a kontrastivní údaj o tom, v čem spočívá rozdíl v používání v příslušné americké variantě a ve Španělsku.

Přestože výběr hesel byl velmi striktní - hodně lexémů dříve považovaných za amerikanismy bylo vyřazeno – objem jednotlivých dílů byl oproti předpokladu mnohem větší. Pokud srovnáváme rozměr *NDA* s předchozími lexikografickými díly, je znatelný velký rozdíl. Jediný díl *NDA*, tj. slovník amerikanismů jedné hispanoamerické varianty z jedné země, odpovídá svým rozsahem předchozím slovníkům zahrnujícím celý kontinent. Autoři přiznávají, že každý jednotlivý díl má téměř stejný objem, jež předpokládali pro kompletní slovník celé hispánské Ameriky (*NDA* 1993/I: XIV, XV, XX).

V předchozí analýze jsme si ověřili, že v jednotlivých pojetích lexikálního amerikanismu, který byl v minulosti často zjednodušován a zužován na výrazy používané pouze v Americe či amerického původu, v současné době převažuje mezi kritérii teritoriální hledisko, rozdíl ve významu oproti peninsulární španělštině, původ slova, rozsah a frekvence jeho použití.

Koncepce se liší podle vybraných měřítek. Nejčastěji se kombinuje kritérium používání v určité oblasti a rozdíly ve významu. V jistém protikladu je aplikace kritéria původu. Postupem času se postupně přidalo i hledisko frekvenční.

Ačkoliv se slovníky Malareta a Moríniga považují již za zastaralé a nekompletní (Steel 1990: 13), jsou oceňovány z hlediska kontinuity a

lexikografické tradice, coby díla reprezentující různé vývojové etapy. Podle našeho názoru je slovník Moríniga propracovanější, s mnohem přesněji vymezenými kritérii. Jistou nevýhodou těchto slovníků bylo, že zařazovaly jako amerikanismy lexémy, které se používají ve Španělsku se stejným významem a frekvencí jako v Americe, nebo výrazy již zastaralé či nepoužívané.

Exaktní teoretická koncepce a detailně propracovaný metodologický fundament nastupuje s *NDA*. *Nuevo Diccionario de Americanismos* znamenal další pokrok ve srovnání s jeho předchůdci. Předčil je v mnoha aspektech. Hlavním kritériem pro výběr hesel byly jejich diferenční znaky v evropské a americké španělštině, a také synchronní pojetí.

Výrazným rysem, který jej odlišuje od ostatních slovníků, je skutečnost, že *NDA* obsahuje mnoho výrazů spojených s každodenním životem člověka moderní doby – mnoho stejných jevů má v Americe a Evropě různé pojmenování. V minulosti byla hojně věnována pozornost jevům exotickým a folklorním.

Jsme toho názoru, že *Nuevo diccionario de americanismos* znamenal v hispanoamerické lexikografii velký pokrok. Autoři vyřešili celou řadu problémů koncepční povahy souvisejících s výběrem rozhodujících kritérií, o bezpočtu těžkostí teoretické i praktické povahy nemluvě. Jeden z největších přínosů *NDA* spočíval v solidní a minuciózní přípravě projektu a především ve sjednocené metodologii a jejím detailním vypracování. I když nesdílíme mínění autorů ohledně eliminace kritéria původu, díky striktní aplikaci vědeckých kritérií došli dle našeho soudu k vytvoření nového, exaktnějšího pojetí „lexikálního amerikanismu“.

3.4 Další příspěvky k problematice lexikálního amerikanismu

V obdobné metodě aplikované v *NDA* autoři pokračovali, a to s ještě větším důrazem na kontrastivnost, v sérii slovníků *Diccionarios contrastivos del español de América. Español de América - Español de España* (Haensch, Werner 2000): *Diccionario del español de Cuba. Español de*

*Cuba - Español de España; Diccionario del español de Argentina. Español de Argentina - Español de España.*¹⁶⁰

Opačnou metodu, souhrnnou neboli integrální, kdy jsou zahrnuty lexémy používané v hispanoamerických zemích nebo jejich částech, bez kontrastivnosti vůči evropské španělštině, reprezentuje např. série mexických slovníků, koordinovaných Luisem F. Larou.¹⁶¹ Nejnovější *Diccionario del español México (DEM)* vyšel v r. 2010).¹⁶²

Významným dílem a zároveň prvním akademickým slovníkem amerikanismů je *Diccionario de Americanismos*, který byl vydán v r. 2010 za spolupráce Asociace akademií španělského jazyka. Vznik slovníku byl provázen mnoha peripetemiemi; jde o historii doslova staletou. Prvotní idea vznikla v lůně *RAE* již koncem 19. století, nenašla však patřičnou odezvu. Další oživení nastalo v polovině minulého století, kdy v r. 1951 na I. kongresu Akademií španělského jazyka byla tato myšlenka opět vzkříšena. Trvalo dalších čtyřicet pět let, než se začalo s realizací.

Diccionario de Americanismos aplikuje řadu distinktivních kritérií, především původ, rozdílnost ve významu a frekvenci použití. Zařazuje autochtonní lexémy a jejich odvozeniny, kreolské výrazy, slova španělského původu s jiným významem, španělské archaismy běžně v Americe používané, lexémy z jiných jazyků (López Morales 2007: 16-19). Kromě vlastního výzkumu se opírá o rozsáhlou databázi obsahující 150 slovníků amerikanismů, včetně *DRAE*.

Z nejnovější hispanoamerické produkce stojí za zmínku rovněž reedice slovníku kolumbianismů *Breve diccionario de colombianismos* (2009), chilského slovníku *Diccionario de uso del español de Chile* (2010) a *Diccionario del español del Uruguay* (2011).¹⁶³

¹⁶⁰ Madrid, Gredos, 2000.

¹⁶¹ Jako první v této řadě vyšel *Diccionario fundamental del español de México* (1982), dále *Diccionario básico del español de México* (1986) a *Diccionario usual del español de México*.

¹⁶² Vyšel ve dvou svazcích México, D. F., El Colegio de México, Centro de Estudios Lingüísticos y Literarios.

¹⁶³ Kolumbijský slovník byl vydán v Bogotě, Academia Colombiana de la Lengua, koord. Carlos Patiño Rosselli, 3. vyd.; chilský v Santiagu de Chile, Academia Chilena de la Lengua; uruguayský v Montevideu, Academia Nacional de Letras.

V České republice je v současné době významným počinem připravovaný *Španělsko-český slovník amerikanismů. Diccionario de americanismos español-checo* Jiřího Černého a kolektivu studentů Katedry romanistiky FF UP v Olomouci, jehož první část *Písmeno A*, vychází v r. 2011 v edici *Romanica Olomucensia*, Vol. 23 – Supplementum.

Černý (2011: 3) v úvodu vymezuje pojem a termín „amerikanismus“ a do slovníku zařazuje výrazy a fráze vztahující se k šesti základním skupinám: „1. lexikální jednotky s původem v indiánských jazycích a používané v jedné nebo více oblastech hispánské Ameriky (*choclo, guagua...*); 2. výrazy převzaté z angličtiny, italštiny, portugalštiny, z afrických jazyků apod. s obdobným výskytem jako u první skupiny (*guachimán, grapa...*); 3. slova pocházející z evropské španělštiny, jimž byl přiřazen v některých oblastech nový odlišný význam (*mañanitas, gusano...*); 4. výrazy běžné v Americe, lišící se od evropských (*papas/patatas...*); 5. lexikální jednotky vzniklé na americkém kontinentě a postupně přejímané do španělské slovní zásoby (*plátano, tiburón...*); 6. slova převzatá do evropské španělštiny a odtud do dalších jazyků (*colibrí, chocolate...*).“

Shrneme-li problematiku „lexikálního amerikanismu“ v lexikografickém kontextu, můžeme konstatovat, že se uplatňují dvě základní koncepce - integrální nebo diferenčně kontrastivní. Klasická integrální koncepce uplatňuje jako hlavní kritérium aktuální používání lexému v Americe bez srovnávání významu, který má ve Španělsku. Kontrastivní koncepce zahrnuje lexikální jednotky, které nejsou v evropské španělštině používané, nebo mají jiný význam. Kontrastivní pojetí amerikanismu jsme zaznamenali u Picharda, Moríniga, Isazy Calderóna, Zamory Munného, Guitarta a zejména v *NDA*. V dalších slovnících převažuje přístup integrální, nebo se kombinují obě metody.

4. Areální aspekty

4.1 Jazykovězeměpisná metoda

Areální aspekty hispanoamerických variant španělského jazyka byly ve středu zájmu po celé minulé století. Jejich výzkum byl úzce navázán na jazykovězeměpisnou metodu, jelikož byla první, která se velmi dobře uplatnila při výzkumu variantnosti americké španělštiny, a ve své době se ukázala jako jediná efektivní, jak problém uchopit a v rozlehlosti kontinentu stanovit základní rozlišení diatopických variant jazyka.¹⁶⁴

Jazykový zeměpis se zabývá výzkumem rozdílů nářečních a jiných jazykových jevů, zkoumá teritoriální distribuci a hranice jejich územního výskytu: „Es una ciencia que estudia los límites y la distribución territorial de los fenómenos dialectales“ (Zamora Munné – Guitart 1982:173). Lingvistická geografie od počátku vždy nalézala a stále nalézá v oblasti americké španělštiny široký prostor, protože poskytla lingvistům nástroj, který dal výzkumu další rozměry, jež do té doby neměl.

Vzhledem k velké diferenciaci různých jazykových jevů na rozsáhlém území a heterogenním přístupům k výzkumu se metody této vědy považovaly za nejvhodnější pro zkoumání a zachycení nepřeborné jazykové rozmanitosti kontinentu v celé jeho šíři.

Jazykový zeměpis je vědou románskou, zrodila se v Románii,¹⁶⁵ a jak píše Manuel Alvar (1991: 447), lidé hovořící španělsky patří do románského světa: „Y América, una por su lengua, es prolongación de la Romania europea o, como exactamente se ha dicho, la Nueva Romania.“

Pokud jde o areální aspekty spojené s vymezením dialektálních

¹⁶⁴ Pro termín *geografía lingüística*, jsme v literatuře našli kromě jazykového zeměpisu další ekvivalenty: jazykovězeměpisná metoda, lingvistická geografie, geografická lingvistika, areálová lingvistika.

¹⁶⁵ Cf. Gaston Paris, „Romani, Lingua Romana, Romancium“, *Romania*, I, 1872.

oblastí, vyskytuje se zde řada problémů.

Především, v hispanoamerickém kontextu nejsou přesně vymezeny dialekty, často se i v odborných studiích, jak jsme měli možnost si ověřit, leckdy zaměňují pojmy „jazyk“, „dialekt“ a „mluva“. Už v šedesátých letech Manuel Alvar (1961: 54-59) upozorňoval na nedostatek výzkumných prací v tomto ohledu, zmiňoval se o „dificultad que supone dictaminar si una variedad debe ser considerada como lengua, como dialecto o como habla.“

Další problém představují izoglosy; údaje o izoglosách chybí pro většinu kontinentu; pokud jsou vymezeny, v různých výzkumech se mnohdy rozcházejí. Tento fakt je na pováženou, když vezmeme v úvahu, že izoglosa je jeden ze základních prostředků jazykovězeměpisných metod a z hlediska dialektologického ohraničuje území, na němž se vyskytuje určitý jazykový jev. Podle Montese Giralda (1982: 56) izoglosa vyznačuje území, kde platí určitá norma, soubor více méně se shodujících izoglos pak vymezuje dialekt. Kvůli nedostatečným údajům v tomto směru, kvůli chybějícímu jazykovému atlasu pro hispánskou Ameriku, jak tvrdí Moreno Fernández (1993:16, 37), nelze izoglosy jazykových jevů vymezit: „La falta de un atlas lingüístico para el español de América impide conocer las isoglosas de los fenómenos lingüísticos.“ A z toho důvodu se také obvykle nemluví o dialektech, nýbrž maximálně o dialektálních oblastech: „no suele hablarse de dialectos, sino, como mucho, de „zonas dialectales.“

Podle našeho názoru nejde o dělení na „zonas dialectales“ – nářeční, dialektální oblasti v pravém slova smyslu, nýbrž o pokus vymezit území, která mají v běžně mluveném jazyce podobné či stejné rysy. Pozornost je soustředěna kromě výslovnosti především na slovní zásobu, která je většinovým kritériem, protože v jazykové složitosti kontinentu se ukázala jako nejlepší prostředkem, jak prokázat jistou homogenost. Dalším významným faktorem je existence nativních jazyků v dané oblasti a jejich vliv zejména v lexikonu.

4.2 Vymezení dialektálních oblastí

V této nesnadné otázce se nikdy nedošlo k jednoznačnému řešení. O obtížnosti úkolu svědčí výrok významného lingvisty Henríqueze Ureñi z třicátých let minulého století: „provisionalmente me arriesgo a distinguir en la América española cinco zonas principales“, považovaný za jeden z nejproslulejších v rámci španělské a hispanoamerické dialektologie. Henríquez Ureña (1930: 36) velmi rozvážně a prozíravě, u vědomí úskalí svého pokusu o rozdělení Ameriky na pět hlavních oblastí, použil výrazu „provizorně se odvažuji“ (i když ve slovese *arriesgarse* můžeme vnímat další konotace – „riskovat, kompromitovat se, blamovat se.“

Pro objektivní vymezení chyběla řada podkladů – jazyková charakteristika uvažovaného teritoria, historické antecedence, sociolingvistická analýza doprovázená postoji mluvčích. V minulosti proces dělení na dialektální oblasti probíhal na základě studií, byly to však studie dílčí a na některých územích zcela chyběly, takže šlo o úvahy a řešení vycházející spíše z obecnější charakteristiky daného teritoria.

Problém spočíval také ve stanovení kritérií, která byla brána za rozhodující při vytyčení určité oblasti. Počet dialektů nebo dialektálních oblastí se měnil podle počtu vybraných kritérií. Čím více rysů bylo zvažováno, tím se došlo k většímu počtu možných zón.

Každopádně bylo nutné pokračovat v základním lingvistickém výzkumu na jednotlivých územích, v historickém i sociolingvistickém rozměru, který by poskytl důvěryhodné podklady o dialektech a zaručil správnou realizaci nejpodstatnější fáze celého procesu, tj. vymezení izoglos, a potažmo jednotlivých oblastí.

Názory různých badatelů se v této otázce velmi liší. Které dělení a které oblasti vzít za základ? Pět oblastí Pedra Henríqueze Ureñi? Nebo šestnáct José Pedra Rony, čtyři Philippa Cahuzaca, nebo devět Juana Zamory Munného? Nebo se naopak soustředit na analýzu charakteristických rysů národních variant v rámci jednotlivých zemí

hispánské Ameriky? V tomto případě by se jednalo o teritoriální vymezení politicko-historické, jež neodpovídá dialektálnímu, kde se setkáváme s přesahy dialektů v hraničních oblastech dvou států (viz např. dialekty pobřežních oblastí Kolumbie a Ekvádoru, lišící se od dialektů v horských částech těchto zemí; nebo uruguayský příhraniční dialekt).

První zdokumentovaný návrh na teritoriální rozdělení kontinentu z hlediska společných rysů jazyka pochází od Kubánce Juana Ignacia de Armas y Céspedes z r. 1882.¹⁶⁶ V knize *Orígenes del lenguaje criollo*, vydané v Havaně, dělí kastilský jazyk v Americe do čtyř oblastí:

1. Karibská oblast.
2. Mexiko a Střední Amerika.
3. Tichomořské pobřeží.
4. Buenos Aires.¹⁶⁷

Do první oblasti, propojené kreolským jazykem, řadí Antily, Venezuelu, Kolumbii a Panamu:

Llamo lenguaje criollo, a falta de mejor nombre, al conjunto de voces i construcciones peculiares, de uso corriente i jeneral en las islas de Cuba, Santo Domingo i Puerto Rico, en las repúblicas de Venezuela i Colombia, i en alguna parte de Centro América. Empezó a formarse en las Antillas, sobre la ancha base del idioma castellano, ... se propagó con la conquista al continente y se enriqueció a su vez con multitud de vocablos de las nuevas regiones conquistadas.¹⁶⁸

Další území, jež Armas y Céspedes nazývá *Pacífico*, odpovídá tichomořskému pobřeží a dnešní andské oblasti. Za nejvzdálenější od společného jazyka považuje laplatskou oblast, která směřuje k vytvoření vlastního jazyka: „más apartado del foco de pureza en el idioma comun, va

¹⁶⁶ Odkaz na *Orígenes del lenguaje criollo* se nachází v *Bibliografía de la lingüística española* Homera Seríse, Bogota, ICC, 1964.

¹⁶⁷ Viz mapa v příloze č. 11.

¹⁶⁸ Citát převzat z Morena Fernández (1993: 17, 18). Jazykově je v citovaném úryvku zajímavý pravopis nesoucí znaky chilské ortografické reformy (spojka *i*, *jeneral*).

actualmente por delante en la natural formacion de un idioma propio.“ (Moreno Fernández 1993: 18). Jediným kritériem je slovní zásoba a stupeň odlišnosti od kreolského jazyka. Rétorika odpovídá době Rufina José Cuerva, kdy se diskutovalo a udržení jednoty jazyka nebo jeho fragmentaci.

Základnímu dělení Céspedesse odpovídá vymezení dialektálních oblastí Henríqueze Ureña, jenž je rozšířil na pět. V již citovaných *Observaciones sobre el español de América* (1921) vyšel na rozdíl od svého předchůdce z několika faktorů, které podle něj měly vliv na lingvistickou diferenciaci. Byly to rozdíly v klimatu, obyvatelstvu, kulturní úrovni a přístupnosti či izolovanosti daného území. K těmto kritériím připojil kontakty s autochtonními jazyky, jež se staly zásadním argumentem. Henríquez Ureña se zaměřil jako Céspedes na lexikální rovinu. I když v *Observaciones* uvádí také fonetické jevy, dělení podle těchto aspektů by bylo příliš roztržité. Kontinent rozdělil na tyto základní části: ¹⁶⁹

1. Střední Amerika a Mexiko s vlivem nahuatlu, bilingvní regiony na jihu a jihozápadě USA.
2. Antily, pobřeží a nížiny Venezuely, sever Kolumbie ((arawacké a karibské jazyky).
3. Andská oblast Venezuely, vnitrozemí a západ Kolumbie, Ekvádor, Peru, Bolívie, sever Chile (kečujština).
4. Jižní a střední část Chile (araukánština).
5. Argentina, Uruguay, Paraguay, částečně jihovýchod Bolívie (guaraní).¹⁷⁰

Vymezení dialektálních oblastí Pedra Henríqueze Ureña bylo mockrát kritizováno.¹⁷¹ José Pedro Rona byl toho názoru, že by se mělo stanovit

¹⁶⁹ Klasifikace dialektálních oblastí v této kapitole podle Juana Zamory Munné a Jorge Guitarta (1982) a Franciska Morena Fernández (1993).

¹⁷⁰ Viz mapa v příloze č. 12.

¹⁷¹ Cf. rovněž Augusto Malaret, *Geografía lingüística. Boletín de la Academia Argentina de Letras*, V, 1937; José Pedro Rona, *El problema de la división del español americano en zonas dialectales*, Madrid, OFINES, 1964; Juan Lope Blanch, Henríquez Ureña y la delimitación de las zonas dialectales de Hispanoamérica. In *Estudios de lingüística hispanoamericana*, México, UNAM, 1989; Orlando Alba, Zonificación dialectal del español en América, in *Historia y presente del Español de América* (Actas del Congreso del V Centenario), Junta de Castilla y León, 1992.

více oblastí a podle jiných kritérií, zeměpisná distribuce nativních jazyků by měla být přesnější. Přesto je vymezení dialektálních oblastí z pera Henríqueze Ureñi nejrozšířenější a používá se i v současné době.

José Pedro Rona v r. 1964 rozšířil kritéria stanovená Henríquezem Ureñou o rovinu fonetickou, morfologickou a syntaktickou, velkou roli zde hrálo *yeísmo*, *žeísmo* a druhy *vosea*. Rona zdůrazňoval rovněž důležitost stanovení izoglos. Navrhl dělení na šestnáct oblastí. Ve své studii *El problema de la división del español americano en zonas dialectales* rozdělil kontinent na šestnáct oblastí:

1. Mexiko (kromě států Chiapas, Tabasco, Yucatán a Quintana Roo), Antily, karibské pobřeží Venezuely a Kolumbie, východ Panamy.
2. Mexické státy uvedené v bodu 1, Střední Amerika, západ Panamy.
3. Tichomořské území Kolumbie a vnitrozemí Venezuely.
4. Andská oblast Kolumbie.
5. Andská oblast Ekvádoru.
6. Horská oblast Ekvádoru (od bodu 5 se liší *yeísmem*).
7. Pobřežní oblast Peru, kromě jižní části.
8. Andská oblast Peru.
9. Jižní část Peru.
10. Sever Chile, severozápad Argentiny a bolivijské departmenty Oruro a Potosí.
11. Ostatní oblasti Bolívie.
12. Paraguay (kromě Concepciónu) a argentinské provincie Misiones, Corrientes a Formosa.
13. Střední část Chile.
14. Jih Chile a část argentinské Patagonie.
15. Argentinské provincie Buenos Aires, Entre Ríos, Santa Fe, La Pampa, Río Negro, Chubut a Ohňová země; Uruguay (kromě horské a příhraniční oblasti).
16. Uruguay (departmenty Rocha, Maldonado, Lavalleja a Treinta y Tres).

Melvyn C. Resnick ve svém přístupu vycházel zcela z fonologicko-fonetické interpretace diferenciálních znaků jednotlivých oblastí. Ve svých textech *Phonological Variants and Dialect Identification in Latin American Spanish* (1975) a *Algunos aspectos histórico-geográficos de la dialectología hispanoamericana* (1976) nabídl pečlivě propracovanou metodiku, která byla *de facto* hlavním cílem jeho výzkumu. Snažil se specifikovat, na kterých územích se vyskytují určité fonologické a fonetické jevy. Vyšel ze čtyř kritérií ve výslovnosti, na jejichž základě vymezil šestnáct dialektálních oblastí, které nazýval „unidades dialectales“. Teoreticky vzato, když přidával další fonologické opozice, zvyšoval se i počet dialektálních jednotek. Např. při osmi základních opozicích by obdržel 272 dialektálních jednotek, při výběru podle dvaceti pěti kritérií, by jejich množství převýšilo počet mluvčích. Tato odvážná metodika však nevyústila v žádné konkrétní geografické vymezení oblastí.

Juan Zamora Munné v článku *Las zonas dialectales del español americano* (1980) a v knize *Dialectología hispanoamericana* (1982) představuje devět oblastí, jež klasifikuje podle fonetických a morfologických kritérií (zejména výslovnosti souhlásky –s, a vosea). Další rozlišující rysy lexikální povahy považuje za užitečné při detailnější klasifikaci daných oblastí:

1. Antily, východní pobřeží Mexika, východ Panamy, severní pobřeží Kolumbie, Venezuela (bez horské části).
2. Mexiko (kromě východního pobřeží a oblastí na hranicích s Guatemalou).
3. Střední Amerika, příhraniční oblasti Mexika, západní část Panamy.
4. Kolumbie (kromě pobřeží), horská oblast Venezuely.
5. Tichomořské pobřeží v Kolumbii a Ekvádoru.
6. Pobřežní území Peru (kromě jižní části).
7. Ekvádor, Peru (kromě oblastí uvedených v bodech 5 a 6), západní a střední část Bolívie, severozápad Argentiny.
8. Chile.
9. Východ Bolívie, Paraguay, Uruguay, Argentina (kromě

severozápadní části).¹⁷²

V témže roce jako Zamora Munné vydává Philippe Cahuzac svůj návrh na dialektální dělení latinskoamerického kontinentu v článku *La división del español de América en zonas dialectales. Solución etnolingüística o semántico-dialectal* (1980). Pozornost vyvolala redukce jejich počtu, návrat ke čtyřem oblastem Céspedes, avšak s jiným geografickým rozvržením, a jeho etnolingvistický přístup. Hlavním lingvistickým kritériem je lexikální sémantická rovina, v níž autor nachází největší sepětí s každodenní realitou; etnografické kritérium je spojeno s venkovem a zemědělským lexikonem. Rozlišuje oblast karibskou (jih USA, Mexiko, Střední Amerika, Antily, Venezuela, Kolumbie, bez andské oblasti) a pobřeží Ekvádoru; oblast tichomořsko-andskou (Venezuela, Kolumbie, Ekvádor, Peru, Bolívie, sever Chile, severozápad Argentiny); Chile (kromě severní části); a oblast Argentiny, Uruguaye, Paraguaye, včetně východních nížin Bolívie.

Návrhů a pokusů o vymezení dialektálních oblastí bylo mnohem více. Žádná klasifikace však nebyla ideální a nevyhnula se kritice. Jak již bylo řečeno, pro velkou část jazykově roztržštěného amerického území chyběly, a mnohdy stále ještě chybí potřebné údaje, o něž by se mohlo určení dialektálních oblastí spolehlivě opřít. Výzkumy v souvislosti s jazykovými atlasy zdaleka nepokryly celý kontinent, badatelé mohli vycházet jen z částečných studií, zaměřených pouze na určité jevy.

To vše přispělo k názoru, že vymezení dialektálních oblastí vede většinou jen k jakési změti izoglos, a pokud se vyberou jiná kritéria, členění vypadá zcela jinak. Bohužel se nepokračovalo, podobně jako lexikálního amerikanismu, v zpracování metodiky, a tudíž se nedošlo k objektivnějšímu určení směrodatných kritérií, která by mohla problém vyřešit. Podle nás je to také jeden z důvodů, proč se od tohoto typu výzkumu upouští.

Když jsme přemýšleli o areálních aspektech, uvědomili jsme si, zda se vůbec jedná o vymezování na dialektální oblasti. Členění se týká

¹⁷² Viz mapa v příloze č. 13.

obrovských území, v jejichž rámci existuje spousta dialektů. Termín bychom na základě klasické dialektologické koncepce Jaromíra Běliče (1972) spíše upřesnili jako „členění na nářeční skupiny – makrodialekty”.

4.3 Koncepce jazykových atlasů

Jazykovězeměpisná metoda byla hispanoamerickými lingvisty považována za východisko, jak prozkoumat jazykové jevy na rozsáhlých územích. Bylo tomu zejména poté, co areálový výzkum a následné vymezování dialektálních oblastí, vycházející spíše z individuální volby metod a kritérií jednotlivých badatelů, se ukázal v mnohých případech neúčinným. Jazykové atlasy považoval Montés Giraldo (1982: 63) v teritoriální dialektologii za metodu *par excellence*. Ve studii *Delimitación de las zonas dialectales de México: objetivos y problemas*¹⁷³ je Lope Blanch pokládá za nejsystematičtější a nejhomogennější nástroj – a snad i nejekonomičtější, jak odkrýt a prezentovat stav, v němž se nachází v určitém momentu a v obecné struktuře jakýkoliv jazykový systém: „son el instrumento más sistemático, homogéneo y - tal vez - económico para descubrir y presentar el estado en que se halla en un momento determinado y en su estructura general, cualquier sistema lingüístico.“

Přesto mají atlasy nevýhody - proces zpracování vyžaduje hodně času a je náročný z hlediska přípravy, koordinace jednotlivých týmů, výběru míst a dotazovaných osob, zpracování výsledků a finančních prostředků, v čemž vidíme jistou diskrepanci s názorem Lope Blanche.

Velkým přínosem je bezesporu aplikace jazykovězeměpisné metody v teritoriálním vymezování dialektálních oblastí. Přes existující problémy, související s určením jejich počtu, význam lingvistické geografie a hodnoty, jež přináší, jsou nesporné. Citujme názor Maríi Beatriz Fontanelly de Weinberg, která zdůrazňuje nutnost podrobné znalosti územních hranic každého jevu, jíž lze dosáhnout pouze jazykovězeměpisnou metodou. Jestliže tento výzkum chybí, je třeba se opřít o studie, byť nerealizované na základě striktní metodiky jazykových atlasů, které prokáží vysoký stupeň spolehlivosti, pokud jde o výskyt různých jazykových jevů:

¹⁷³ Cf. Hispania 58, 1, s. 127.

Obviamente, para tener una delimitación dialectal de toda la América Hispánica se requieren conocimientos detallados de los límites geográficos de cada fenómeno que sólo pueden obtenerse por estudios de geografía lingüística o, en su defecto, por trabajos que, aunque no se hayan realizado con la metodología estricta de un atlas lingüístico, impliquen un alto grado de certeza sobre la extensión de los distintos fenómenos lingüísticos.
(Fontanella de Weinberg 1992: 127)

Jazykový zeměpis prošel během své existence různými etapami vývoje. Ve srovnání s počátečními fázemi byly významnějšími pozdější změny, co se týče směřování, základní orientace, koncepce a metodiky. Celý vývojový proces se od 19. století odrážel i v kontextu španělském a hispanoamerickém.

V románské oblasti k nejvýznamnějším atlasům patří *Atlas Linguistique de la France* (1902-1910)¹⁷⁴ a *Sprach und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* (1928-1940).¹⁷⁵ Ve Španělsku, i přes sběr dat zahájený v první polovině 20. století pro *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* (ALPI),¹⁷⁶ jsou jako nejstarší uváděny regionální atlasy, které kombinují lingvistické a etnografické zaměření, mezi nimiž je na prvním místě *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Andalucía* (ALEA).¹⁷⁷ Po vydání jeho šesti dílů v letech 1961-1973, se v období 1975-1978 objevuje ve třech svazcích *Atlas Lingüístico-Etnográfico de las Islas Canarias*.¹⁷⁸ Za ním následuje ve dvanácti dílech *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja* (1979 – 1983),¹⁷⁹ jehož *Proyecto de un Atlas Lingüístico de Aragón* vznikl už v r. 1963. V r. 1977 jsou publikovány materiály pro *Atlas*

¹⁷⁴ Jules Gilliéron a Edmond Edmont, *Atlas Linguistique de la France*, París, 1902-1910.

¹⁷⁵ Karl Jaberg a Jakob Jud, *Sprach und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, Zofingen, 1928-1940.

¹⁷⁶ Tomás Navarro Tomás, *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*, I, Madrid, CSIC, 1962.

¹⁷⁷ Manuel Alvar, ve spolupráci s A. Llorentem y G. Salvadorem, *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Andalucía* (ALEA), Granada, CSIC, 1961-1973.

¹⁷⁸ Manuel Alvar, *Atlas Lingüístico-Etnográfico de las Islas Canarias*, Las Palmas de Gran Canaria, Excmo. Cabildo Insular, 1975-1978.

¹⁷⁹ Manuel Alvar, Tomás Buesa Oliver, A. Llorente, *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*, Madrid, La Muralla, 1979-1983.

Lingüístico y Etnográfico de la provincia de Santander,¹⁸⁰ dotazníky k jazykovému atlasu Španělska a Portugalska - *Cuestionarios del Atlas Lingüístico de España y Portugal*¹⁸¹ a *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Castilla - La Mancha*.¹⁸²

V hispánské Americe mají jazykové atlasy své předchůdce ve dvou navýsost důležitých pracích Tomáse Navarra Tomáse, vydaných ve čtyřicátých letech minulého století. První z nich z r. 1943 nese název *Cuestionario Lingüístico Hispanoamericano*.¹⁸³ Dotazník se zaměřil na specifické jevy americké španělštiny a stal se základem pro realizaci dialektálního výzkumu v terénu. V rovině fonetické, morfologické a syntaktické se stal vzorem pro vypracování příslušné metodiky. Jeho význam spočíval také v tom, že podnítil vznik dalších geolingvistických projektů.

V úvodu ke svému *Cuestionario* hodnotí Navarro Tomás situaci na poli výzkumu americké španělštiny. I přes početné publikace existuje o některých osobitých rysech jazyka v některých hispanoamerických zemích velmi málo údajů. Na druhé straně byly mnohé studie vypracovány na základě rozdílných kritérií, a tudíž jejich výsledky nelze vždy mezi sebou koordinovat. Když se zjišťuje výskyt fonetických a gramatických rozdílů v mluvě, naráží se většinou na velké těžkosti,

Existen numerosas publicaciones sobre el español hablado en los países hispanoamericanos. Sin embargo, sobre las peculiaridades lingüísticas de algunos de dichos países se poseen muy pocas noticias. Por otra parte, muchos de los trabajos referidos han sido elaborados con distintos criterios y sus informes no siempre se prestan a ser coordinados entre sí. Se tropieza con gran dificultad para conocer la localización, extensión y límites de la mayor parte

¹⁸⁰ Manuel Alvar, *Atlas Lingüístico y Etnográfico de la provincia de Santander (España)*, *Revista de Filología Española*, LIX, 1977, s. 81-118. Viz též Manuel Alvar a María Pilar Nuño, Un ejemplo de atlas lingüístico automatizado: el ALES, *Lingüística Española Actual*, III, 1981, s. 352-370.

¹⁸¹ Manuel Alvar, *Atlas Lingüístico de España y Portugal, Cuestionario*, Madrid, CSIC, 1974.

¹⁸² Pilar García Mouton a Francisco Moreno Fernández, *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Castilla - La Mancha, Cuestionario I, II*, Madrid, 1988.

¹⁸³ 1. vyd. Buenos Aires, Instituto de Filología; 2. vyd. tamtéž v r. 1945.

de las diferencias fonéticas y gramaticales que se manifiestan en la lengua hablada sobre el área total de los países que constituyen este inmenso campo de la lingüística hispánica.
(Navarro Tomás 1945: 5)

Druhou významnou prací Navarra Tomáse byla kartografická studie *El español en Puerto Rico* z r. 1948 s podtitulem *Contribución a la geografía lingüística hispanoamericana*.¹⁸⁴ Kromě analýzy fonetických, gramatických a lexikálních aspektů obsahuje 75 map, jež zachycují různé jazykové jevy. Většina z nich (39) je věnována slovní zásobě, další (24) odrážejí fonetické realizace, pouhých pět obsahuje gramatické aspekty. Další pět map zobrazuje územní členění na základě izofonů. Soubor je doplněn dvěma mapami s místy, kde se prováděl výzkum, a správními oblastmi Portorika. Materiály pro tento malý atlas byly shromažďovány po dobu dvaceti let ve čtyřiceti třech lokalitách.

Důležitost atlasu Tomáse Navarra Tomáse spočívala v tom, že jde o první dílo v hispánské Americe, v němž se aplikovala jazykovězeměpisná explorační metoda. Velkou roli sehrála také osobní angažovanost Manuela Alvara a zkušenosti jeho týmu z přípravy andaluského atlasu *ALEA*, který se stal spolu s prací Navarra Tomáse vzorem pro první hispanoamerické atlasy.

¹⁸⁴ Tomás Navarro Tomás, Tomás. *El español en Puerto Rico. Contribución a la geografía lingüística hispanoamericana*, Editorial Universitaria, Universidad de Puerto Rico, Río Piedras, 1948, (3. vyd. 1974).

4.3.1 ALESUCH - *Atlas Lingüístico-Etnográfico del Sur de Chile*

Počátkem sedmdesátých let je vydán první díl chilského atlasu *Atlas Lingüístico-Etnográfico del Sur de Chile* (ALESUCH, 1973). Další díly po změně režimu v zemi nebyly vydány. Pilar García Mouton ve studii *Sobre geografía lingüística del español de América* (1992: 703) poznamenává, že na univerzitě ve Valdivii část týmu, která spolupracovala na prvním dílu atlasu, pokračuje v práci: „Cabe esperar que los materiales no publicados del ALESUCH puedan editarse pronto, ya que hoy no se dan ya las circunstancias que interrumpieron su aparición.“

Jedná se o atlas regionálního typu, který převažoval v počátečních obdobích uplatňování jazykovězeměpisné metody.¹⁸⁵ Začínalo se jím také v prvních etapách výzkumu a sběru materiálu na menším území, jako tomu bylo ve Španělsku v případě atlasů Andalusie, Kanárských ostrovů, Aragonie, Navarry, Riojy, Santanderu, Kastilie a La Manchy.

Základní materiály a dotazníky k projektu ALESUCH (*Preliminares y Cuestionario*),¹⁸⁶ v nichž se vysvětluje metodika a pracovní postup, vydal hlavní koordinátor atlasu Guillermo Araya v r. 1968. Dotazník pro celý atlas byl rozdělen do tří částí a obsahoval 1095 otázek ke slovní zásobě, 512 k fonetice, morfologii a syntaxi, a dále 62 otázek k toponymii. Mezi dalšími prameny, které odrážely stav prací na atlasu, lze uvést *Algunos materiales del ALESUCH*; *ALESUCH: estado actual de los trabajos y algunos materiales* a další.¹⁸⁷

Autoři atlasu odkazují v úvodu na zkušenosti Manuela Alvara a jeho

¹⁸⁵ Např. *Petit Atlas phonétique du Valais roman (sud du Rhône)* Julese Gilliérona, vydaném v Paříži r. 1880.

¹⁸⁶ *Anejos de Estudios Filológicos*, 1, Valdivia, 1968.

¹⁸⁷ Guillermo Araya, *Algunos materiales del ALESUCH*, *Actas del I Simposio de Lingüística y Filología*, Valparaíso, 1971; Guillermo Araya, *ALESUCH: estado actual de los trabajos y algunos materiales*, *Actas del primer seminario de investigación y enseñanza de la lingüística*, Concepción, Instituto Central de Lenguas, Universidad de Concepción, 1971, s. 109-120; Claudio Wagner, *El diptongo uo y el área del ALESUCH*, Valdivia, *Estudios Filológicos*, 8, 1972; Constantino Contreras, *Dos notas sobre el ALESUCH*, Valdivia, *Estudios Filológicos*, 8, 1972.

andaluský atlas *ALEA*, podle jehož modelu postupovali. Kombinují tudíž lingvistický a etnografický přístup. Úvod je doplněn vysvětlivkami o fonetické transkripci, pomocných znacích pro zaznamenávání odpovědí (např. znak ? vyjadřuje pochybnost dotazovaného o přesnosti jeho odpovědi; znak C označuje odpověď spontánně opravenou – *corregida*, apod.).

Výsledky výzkumu, který se realizoval v 58 místech provincií Cautín, Valdivia, Osorno, Llanquihue a Chiloé, jsou shrnuty na arších s jednou nebo více mapami. Mapy jsou dvojího druhu, buď s označením pomocí bodů nebo symbolů, což odpovídá lingvistické nebo etnografické povaze zkoumané problematiky. V prvním díle byla spolu s etnografickými aspekty obsažena pouze slovní zásoba, která podobně jako v dalších atlasech převládá. Je rozdělena na tematické okruhy – člověk, vlastnosti, tělo, lidský život, městský lexikon, řemesla, zaměstnání, obchod, venkov, námořní slovník, hry, zábava a různé.

V prvním okruhu je např. zahrnuta položka *mi esposa*, jejíž výsledky jsou zaznamenány na mapě č. 45¹⁸⁸ (*mi señora, mi esposa, mi mujer, mi hija, mi hijita, mi compañera, mi patrona, mi vieja, mi viejita, mi peor es nada, mi media naranja, mi camarada, mi libreta de la carne, enchenikúia*). V posledním okruhu např. alternace na otázku *¿Tienes mucho dinero?* byly následující: *moneda, peso, sencillo, peseta, molido, divisa, lana, cobre, plata, móni, méni, dinero, es caro*.

V devadesátých letech se práce na chilském atlasu obnovily. V současné době se práce na kompletním chilském atlasu *Atlas Lingüístico-Etnográfico de Chile* dokončují pod vedením Claudia Wagnera, který už v sedmdesátých letech spolupracoval na prvním díle *ALESUCH*.

¹⁸⁸ Viz příloha č. 14.

4.3.2 ALEC - *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Colombia*

Dílem velkého dosahu v hispanoamerické lingvistické geografii je *Atlas Lingüístico-Etnográfico de Colombia* (ALEC, 1981-1983). Byl vydán počátkem osmdesátých let pod záštitou prezidenta republiky Julia Césara Turbaye Ayaly a ministra školství Carlose Albána Holguína. Hlavními poradci byli přední odborníci ze Španělska Manuel Alvar y Tomás Buesa Oliver.

Stejně jako *ALESUCH* není *ALEC* zaměřen pouze lingvisticky, má další, etnografický rozměr. Na rozdíl od svého chilského předchůdce, který měl pouze jeden díl, kolumbijský atlas vyšel v šesti dílech. Navíc je zpracován mnohem detailněji; velmi zřetelný je odstup deseti let a patrná je také možnost dokončit kompletně celé dílo. *ALEC* je mnohem obsáhlejší a metodicky propracovanější.

První verze dotazníku, redigovaného Luisem Flórezem a Tomásem Buesou, vyšla už v r. 1954,¹⁸⁹ přípravy začaly tudíž mnohem dříve než v případě chilského atlasu. Bylo to dáno v neposlední řadě tím, že *ALEC* se zpracovával v prestižní vědecké instituci *Instituto Caro y Cuervo*. Dotazník obsahoval 8.000 otázek, které byly posléze z ekonomických a časových důvodů několikrát redukovány, naposledy v r. 1961 na definitivních 1500 položek.

ALEC zahrnuje šestnáct tematických okruhů zaměřených lexikálně, jeden oddíl fonetický, další gramatický a poslední věnovaný onomastice. Pokud jde o začátek prací v terénu, údaje se někdy rozcházejí;¹⁹⁰ co je však směřodonné, je údaj o dokončení výzkumu v r. 1976. V 262 lokalitách bylo shromážděno 300.000 odpovědí od více než 2.000 osob, většinou venkovanů se základním vzděláním, vybraných dle zásad sociolingvistického výzkumu. Celý sběr byl doplněn magnetofonovými nahrávkami, tisícovkami fotografií a řadou předmětů, jež se staly základní

¹⁸⁹ Cf. Luis Flórez – Tomás Buesa Oliver, *El ALEC, Cuestionario preliminar*, Bogota, ICC, 1954.

¹⁹⁰ Moreno de Alba (1991: 124) uvádí rok 1958, Fontanella de Weinberg (1992: 130) rok 1956.

sbírkou etnografického muzea.

Atlas předkládá v šesti dílech výsledky výzkumu, který se soustředil na lexikum v následujících okruzích: počasí, prostor, venkov, plodiny, zemědělské práce (1. díl); chov dobytka, domácí a divoká zvířata (2. díl); rodina, životní cyklus, instituce, náboženský život, slavnosti a zábava (3. díl); oděv, bydlení (4. díl); potrava, lidské tělo (5. díl); řemesla, povolání, rybářství, plavba, doprava; (6. díl). V posledním díle je minoritně zastoupena ještě výslovnost a mluvnice; ve srovnání s lexikem, na něj je atlas zaměřen, je fonetika zastoupena jen 84 otázkami a gramatika 23 otázkami.

Sémantický okruh počasí v prvním díle nabízí na mapě č. 12¹⁹¹ nejvíce zastoupené ekvivalenty k položce *cielo* nublado: *nuba(d)o*, *anuba(d)o*, *en(n)uba(d)o*, *opaco*, *toldado*, *oscuro*, *ciel nuageux*, *couvert*, *cloudy sky*. K nim je ještě třeba připočíst téměř padesát dalších alternativ, které se nevyskytovaly často (*magoso*, *amagoso de luvia*, *amurrao*, *aneblinao*, *arropado*, *atá nube bastante*, *borrascoso*, *cargado*, *cargado de lluvia*, *cerrado*, *con nubes*, *cubierto*, *cubrido de nubes*, *empañado*, *encapotado*, *enieblado*, *ennebado*, *ennublado*, *en rumazones*, *entimpado*, *enubadado*, *gris*, *hay negrura*, *lleno de nubes*, *lleno de nublina*, *metío en lluvia*, *musgado*, *nebao*, *neblado*, *neblinao*, *nebuloso*, *nieblado*, *nubarado*, *nubarronado*, *nubarroso*, *nubazón*, *nube*, *nubloso*, *nuboso*, *oscurano*, *pintando lluvia*, *rumazola*, *rumazonao*, *tempestuoso*, *temporal*, *tiene mófera*, *tiene rumazón*, *tormentoso*.

Hlavnímu souboru map s výsledky výzkumu předchází fyzikální mapa kolumbijského území, na němž se průzkum prováděl; další mapy zobrazují pravděpodobné rozmístění autochtonních jazykových rodin v předkolumbovském období (jsou zhotoveny podle klasifikace Čestmíra Loukotky z r. 1968),¹⁹² hlavní etnické skupiny v současné době, oblasti s černošským a mulatským obyvatelstvem, rozdělení kolumbijského území na suverenní státy z r. 1864, současné politické rozdělení, rozložení a názvy míst, kde se konal sběr materiálu.

¹⁹¹ Viz příloha č. 15.

¹⁹² *Classification of South American Indian languages*, ed. Johannes Wilbert, Los Angeles: University of California.

Součástí atlasu je *Manual*,¹⁹³ v němž se uvádějí přesné údaje o místech výzkumu, o informátorech, jejich věku, vzdělání, povolání, rodinných vztazích i o cestách, které podnikli. V r. 1986 je vydán *Glosario Lexicográfico del Atlas Lingüístico-Etnográfico de Colombia*,¹⁹⁴ v němž se popisuje historie vzniku ALEC, celkové zaměření atlasu, metody, redakce dotazníku, výběr míst apod.

Kolumbijský atlas představuje díky své propracovanější metodice další vývojový stupeň v aplikaci jazykovězeměpisné metody v hispanoamerickém kontextu.

¹⁹³ Luis Flórez, *Manual del ALEC*, Bogota, Instituto Caro y Cuervo, 1983.

¹⁹⁴ José Joaquín Montes, Jennie Figueroa, Siervo Mora, Mariano Lozano, *Glosario Lexicográfico del Atlas Lingüístico-Etnográfico de Colombia*, Instituto Caro y Cuervo, Bogota, 1986.

4.2.3 ALM - *Atlas Lingüístico de México*

Téměř deset let po vydání prvního dílu *ALEC* vychází v Mexiku pod vedením Juana M. Lope Blanche *Atlas Lingüístico de México* (ALM, 1990). Jde o první, zcela jazykový atlas zaměřený na španělštinu. Má tři díly, které vyšly v šesti svazcích v letech 1990-2000.

Projekt vznikl v r. 1965 v Centru pro lingvistická a literární studia (*Colegio de México*). Z významných lingvistů stál u zrodu atlasu opět Manuel Alvar, který v letech 1964-1968 zaváděl v Mexiku metody jazykového zeměpisu.

V r. 1970 byl vydán *Cuestionario*¹⁹⁵ s 1000 otázkami, z nichž 407 je zaměřeno na fonetiku, 243 je gramatických a 350 lexikálních. Výzkumné práce se uskutečnily v období let 1970-1979 za spolupráce pěti vědeckých pracovníků¹⁹⁶ v severních a středních oblastech Mexika, v Pueble, v Guanajuatu, na pobřeží Mexického zálivu, na Yucatánu a v Chiapas, celkem na 193 místech včetně hlavních měst 31 států. V ALM je věnována větší pozornost velkým aglomeracím než malým vesnicím, jak tomu bylo u předchozích atlasů. Autoři přihlídlí ke skutečnosti, že velká města jsou častějším ohniskem jazykových změn.

Dotazníkové ankety začaly v r. 1970, kdy mělo Mexiko čtyřicet osm miliónů obyvatel, v r. 1990, kdy vyšel první díl, to bylo už osmdesát jedna miliónů; v r. 2011 sto deset miliónů.

Atlas má velmi detailně propracovanou metodiku. Jednotlivé jazykové roviny jsou zastoupeny proporčněji. Více pozornosti je věnováno fonetickému výzkumu, který se už nerealizoval jako dříve na základě dotazníků s izolovanými slovy, nýbrž se odpovědi nahrávaly. Důvodem byl fakt, že výslovnost slova v souvislé řeči vyzní někdy úplně jinak než v izolované podobě: „la fonética de la palabra aislada - como suele ser la que se obtiene al aplicar un cuestionario - es a veces muy diferente de la

¹⁹⁵ Juan M. Lope Blanch (dir.), *Cuestionario para la delimitación de las zonas dialectales de México*, México, El Colegio de México, 1970.

¹⁹⁶ Kromě Antonia Alcalá Alby, Gustava Cantera Sandovala, Juana Lópeze Cháveze a Antonia Millána Orozca v týmu působil i známý autor José G. Moreno de Alba.

fonética de la misma palabra dentro del discurso.“ (Lope Blanch 1993: 255). Proporce mezi použitím dotazníku a magnetofonových nahrávek činila 55 % ve prospěch nahrávek.

První díl *ALM* obsahuje tři svazky zaměřené na fonetiku.¹⁹⁷ První svazek je tvořen 120 mapami; z toho je 43 syntetických, jež na rozdíl od 68 analytických nezachycují izolovaný jazykový jev, nýbrž syntézu více informací o určitém jevu, vyplývajících z nahrávek. Tento soubor je doplněn mapami s rozmístěním nativních jazyků – nahuatlu, tarahumarštiny, mixtéčtiny, mayských, totonackých, zapotéckých a dalších jazyků. Druhý díl je věnován morfosyntaxi¹⁹⁸ a třetí díl ve dvou svazcích lexiku.¹⁹⁹ Na mapě č. 728 z lexikální části je zobrazeno rozmístění různých ekvivalentů *cortarse el pelo*:²⁰⁰ *pelarse, cortarse el pelo, recortarse el pelo, cortarse el cabello, recortarse el cabello, hacerse el pelo, hacerse el corte (de pelo), hacerse la juria, quitarse el pelo, quitarse el cabello, arreglarse el pelo, trozarse el pelo, tumbarse el pelo, tusarse el pelo, hacerse el casquete, peluquearse, pelucarse, afeitarse, afectarse, rasurarse, resurarse*.

Ve srovnání s výše uvedenými atlasy se v koncepci *ALM* plně aplikují sociolingvistické aspekty. Podle Lope Blanche (1993: 251) není dnešní sociolingvistika nic jiného než druh dialektologie „la hoy llamada sociolingüística no es sino una modalidad de la dialectología, como lo es también la geografía lingüística.“ Na rozdíl od *ALESUCH* a *ALEC* byla zvolena jiná metodika, výzkum se nezaměřil pouze na hovorový jazyk, nýbrž se prováděl na čtyřech diastratických rovinách, včetně spisovného jazyka. Na každém zvoleném místě bylo dotazováno sedm osob různého věku, pohlaví z různých společenských vrstev, aby bylo možné zachytit nejen mnohotvárnost jazykového projevu jednotlivce, ale i polymorfii kolektivní. Není pochyb, že jazykové výpovědi sedmi nebo osmi subjektů odrazily jazykovou realitu mnohem lépe a pomohly odhalit příznaky osobitých sociolingvistických aspektů místní mluvy:

... no cabe duda de que las muestras lingüísticas de siete u ocho

¹⁹⁷ 1. vyd. v letech 1990, 1992 a 1994.

¹⁹⁸ Vydán v r. 1996.

¹⁹⁹ 1. vyd. v r. 1998 a 2000.

²⁰⁰ Viz příloha č. 16.

sujetos reflejarán mejor y más ampliamente la realidad dialectal y permitirán descubrir los síntomas de problemas sociolingüísticos peculiares del habla local.
(Lope Blanch 1993: 254)

4.3.4 ALH - Atlas Lingüístico de Hispanoamérica

Tým lingvistické geografie, tvořený Antoniem Quilisem a Pilar García Moutonovou z madridského Ústavu filologie při *Consejo Superior de Investigaciones Científicas*, přišel pod vedením Manuela Alvara v osmdesátých letech minulého století s myšlenkou velkého projektu *Atlas Lingüístico de Hispanoamérica (ALH)*,²⁰¹ který vzhledem ke svému rozsahu a náročnosti ještě nebyl dokončen. Práce na tak velkém projektu má svá úskalí. Je náročná z hlediska plánování, přípravy terénního výzkumu, koordinace, časového zatížení, financování, institucionální podpory ze strany univerzit, akademií a pomoci spolupracovníků v Americe, bez nichž by výzkum nebyl možný.

Důvodů k realizaci tohoto projektu bylo mnoho. Ačkoliv existovaly početné práce zaměřené na lingvistický výzkum hispanoamerických variant, byly velmi heterogenní, jelikož vycházely z různorodé a leckdy velmi rozdílné metodiky. Bylo tomu i v těch případech, kdy se začaly uplatňovat jazykovězeměpisné metody. Hlavní myšlenkou projektu byla především sjednocující koncepce, aplikovaná stejným způsobem na celý kontinent, od Ohňové země až po jih USA, aby bylo možné analyzovat jazykovou situaci v celé její šíři. U vědomí časové náročnosti takového typu projektu byla rozhodujícím faktorem naléhavá potřeba začít co nejdříve, nečekat, až budou k dispozici dostatečné informace a údaje, dosažitelná bibliografie. V opačném případě by musel být projekt, o jehož důležitosti nebylo nikdy pochyb, odložen na neurčito.

Alvar v článku *Proyecto de un atlas lingüístico de Hispanoamérica*²⁰²

²⁰¹ Tým se podílel v rámci CSIC na dalších významných projektech *Atlas de la Castilla - La Mancha*, *Atlas Linguarum Europae* a *Atlas Lingüístico Románico*.

²⁰² 1. vyd. v r. 1984. Manuel Alvar, *Proyecto de un atlas lingüístico de Hispanoamérica*,

píše, že hlavním cílem bylo vyplnit vakuum, shromáždit materiál, který by jednotným způsobem umožnil pokrýt bílá místa a v dané chvíli jednou provždy poskytl pohled na španělštinu v celé její šíři:

El objetivo principal es "recoger los materiales que de manera uniforme, con distribución geográfica homogénea y gracias a una visión simultánea nos permitan cubrir lagunas de ignorancia y, de una vez para siempre, nos presenten la visión del español en toda su extensión en un momento determinado.

(Manuel Alvar 1984: 447)

ALH by měl překonat nedostatky různých dílčích a namnoze popisných děl. Měl by koordinovaně uplatnit identický a systematický postup na celém území kontinentu. Francisco Moreno Fernández považoval *ALH* za atlas velkého dosahu a viděl jeho přínos v tom, že může osvětlit nesčetné problémy hispánské lingvistiky, jejichž řešení dnes není známo, nebo se dá jen tušit, ať už se jedná o otázky historie jazyka nebo lingvistickou charakteristiku apod. Poskytnutím hojných a koherentních údajů by *ALH* byl obzvláště užitečný v řešení otázky dialektálního členění americké španělštiny.

Este atlas de gran dominio puede dar luz sobre numerosísimos problemas de la lingüística hispánica cuya solución hoy se desconoce o tan sólo se intuye: cuestiones de historia de la lengua, de simple caracterización lingüística, etc. Pero será especialmente útil para afrontar, con datos generosos y coherentes, el problema de la división dialectal del español de América.

(Moreno Fernández, 1993: 13)

V úvodní studii k dotazníku *ALH* Manuel Alvar a Antonio Quilis (1984: XVII, XVIII) uvádějí, k čemu mohou výsledky výzkumu přispět.

Cuadernos Hispanoamericanos, č. 409, 2. vyd. in *Estudios de geografía lingüística*, Madrid, Paraninfo, 1991.

Na prvním místě, k zjištění vazeb hispanoamerických variant na evropskou španělštinu; k ověření funkce kastilštiny při šíření autochtonního lexika na další území; ke stanovení synchronních struktur španělštiny v jednotlivých zemích; k určení příčin vitality indigenismů; ke stanovení koiné hispánského světa; k zjištění dalších údajů ohledně andalusského základu americké španělštiny a nivelizace regionálních variet.

ALH by měl být zpracováván v jednotlivých dílech podle zemí, v nichž by se měly odrazit specifické rysy na příslušném území. Jeho koncepce odpovídá aktuálním trendům ve vývoji jazykovězeměpisných postupů, které přešly od regionálních atlasů k celostátním a nyní směřují k makroatlasům.

Předmětem výzkumu měl být mluvený jazyk jak ve městech, tak na venkově, na základě stejné metodiky a stejného dotazníku, který je vždy klíčovým bodem, na němž závisí účinnost a výsledky projektu. Rovněž by měla být zachována stejná proporce ve výběru informátorů na základě zásad sociolingvistického výzkumu.

První provizorní dotazník²⁰³ se objevil už v r. 1966. Obsahoval 200 otázek, které vycházely ze španělských atlasů. Alvar ho také ověřil při svém působení v Mexiku v šedesátých letech, kdy spolupracoval se studenty z osmi hispanoamerických zemí. *Cuestionario* Manuela Alvara a Antonio Quilis, vydaný v r. 1984 spolu s úvodní studií, kde byly stanoveny hlavní cíle a přesná metodická kritéria, již představoval významný výchozí bod k realizaci projektu. K jeho vypracování posloužily Alvarovy osobní zkušenosti z výzkumů v Guatemale, Portoriku, Santo Domingu, Kolumbii, Ekvádoru, na Kubě a Filipínách, jakož i dotazník ze sedmdesátých let pro *Atlas Lingüístico de España y Portugal (ALEP)*.²⁰⁴

Ve výzkumu je v 1415 položkách zastoupeno lexikum, fonetika, syntax a morfologie. Největší část představuje jako ve většině atlasů slovní zásoba, jíž je věnováno 758 otázek sémanticky zaměřených na lidské tělo, oděv, bydlení, duchovní svět, zaměstnání, řemesla, školu, hry, zábavu, počasí, přírodu, zemědělství a faunu. Fonetika (položky 759 - 1103) je

²⁰³ Cf. Manuel Alvar, *Léxico del español de América. Cuestionario provisional*, Granada, 1966.

²⁰⁴ Manuel Alvar, *Atlas Lingüístico de España y Portugal (ALEP), Cuestionario*, Madrid, CSIC, 1974.

rozdělena na výzkum výslovnosti vokálů, konsonantů, přízvuku a intonace. Syntax (1104 - 1153) zahrnuje padesát otázek, např. *loísmo*, *laísmo* a *leísmo*, přímý a nepřímý předmět, antepozici a postpozici zájmen v imperativu, pretérito perfecto simple a perfecto compuesto, použití kondicionálu místo minulého konjunktivu, záměnu sloves *ser* a *estar* za sloveso *haber*, použití předložek *a* nebo *en* se slovesy pohybu atd. V kapitole věnované morfologii (1154 - 1400) převládá výzkum slovesných forem, voseo, u podstatných jmen rod, číslo a derivace. Dodatek tvoří patnáct otázek zaměřených na adverbia.

Výběr otázek byl z lingvistického hlediska proveden pečlivě, formulace byly exaktně a jednoznačně vypracovány, aby odpovědi byly homogenní a koherentní. Výzkum se prováděl a stále provádí ústní formou na základě položek z dotazníků, ale také nepřímou formou, např. na základě otázek typu „Jak se jmenuje tohle?“ Odpovědi se zapisují a zároveň nahrávají. Transkripce se realizuje podle zásad stanovených vědeckou redakcí *Revista de Filología Española*.²⁰⁵ V případě syntaxe se dávají k výběru různé varianty, které se rychle čtou za sebou; odpověď se pak nahrává. Vše je znovu podrobena kontrole výzkumného pracovníka a dále týmové revizi.

Z hlediska zeměpisného rozvržení se jedná o výzkum ve stovkách amerických lokalit (Kostarika, Guatemala, Honduras, Nikaragua, Panama a Salvador jsou zastoupeny po pěti výzkumných místech; USA, Paraguay, Portoriko, Dominikánská republika a Uruguay deseti; Ekvádor a Kuba dvaceti; Bolívie pětadvaceti; Chile třiceti; Kolumbie, Peru a Venezuela padesáti; Argentina a Mexiko sedmdesáti pěti; Malé Antily a Brazílie několika desítkami míst).

Práce na *ALH* byly zahájeny v r. 1985 na Kubě, posléze na Portoriku a v Dominikánské republice. V r. 1986 byly již shromážděny materiály z Portorika a Malých Antil, v r. 1987 z Kuby. V letech 1988-1989 se uskutečnil terénní výzkum ve Střední Americe. Podle informace Pilar Garcíi Mouton jsou dokončeny práce v karibské oblasti (Kuba, Portoriko, Dominikánská republika a Panenské ostrovy), ve Střední Americe

²⁰⁵ *Revista de Filología Española*, ed. Instituto de Filología, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

(Panama, Kostarika, Honduras, Nikaragua, Salvador a Guatemala). Intenzivní práce pokračují v Chile pod vedením Claudia Wagnera a v Peru za koordinace Rocío Caravedo.

O stavu prací na *ALH* informoval průběžně tým CSIC, např. v devadesátých letech Antonio Quilis v článku *Situación actual del Atlas Lingüístico de Hispanoamérica*,²⁰⁶ tentýž autor v r. 2002 publikoval *Les travaux de l'Atlas Lingüístico de Hispanoamérica*,²⁰⁷ dále María Vaquero de Ramírez přispěla obsáhlým textem *La géolinguistique hispanique aux Caraïbes*,²⁰⁸ Pilar García Mouton informovala o *ALH* v příspěvku *Trabajos geolingüísticos del español de América* na VI. mezinárodním kongresu „El español de América“.²⁰⁹ Mezitím vyšly monografické svazky Manuela Alvara věnované španělštině na jihu USA, v Dominikánské republice, v Paraguayi a Venezuele: *El español en el Sur de Estados Unidos. Estudios, encuestas, textos*; *El español en la República Dominicana. Estudios, encuestas, textos*; *El español en Paraguay. Estudios, encuestas, textos*; a *El español en Venezuela. Estudios, mapas, textos*.²¹⁰

²⁰⁶ Viz *Lingüística española actual*, Instituto de Cooperación Iberoamericana, Madrid, 1991, XIII/2, s. 269 - 272.

²⁰⁷ *La géolinguistique en Amérique Latine*; příloha časopisu *Géolinguistique*, 2, 2001-2002, s. 187-195.

²⁰⁸ Ibidem, s. 7-31.

²⁰⁹ Cf. *El español de América, Actas del VI Congreso Internacional*. Valladolid, Diputación de Valladolid, 2007.

²¹⁰ Všechny svazky vydala Universidad de Alcalá v nakl. La Goleta. První dva vyšly v r. 2000, další v r. 2001.

4.3.5 Další atlasy

Velmi podobná kritéria při jazykovězeměpisném výzkumu lze zaznamenat i u jiných geolingvistických projektů, mezi nimiž můžeme uvést *Atlas Lingüístico de Cuba (ALC)*, *Atlas Diatópico y Diastrático del Uruguay (ADDU)* a *Atlas Lingüístico y Antropológico de la República Argentina (ALARA)*.

Dotazník pro *Atlas Lingüístico de Cuba* je datován už rokem 1967,²¹¹ práce na uruguayském atlase se rozbíhají v r. 1983²¹², na argentinském v r. 1985.²¹³ *Atlas Diatópico y Diastrático del Uruguay* vychází v r. 1989.

Atlas Lingüístico y Antropológico de la República Argentina (ALARA) se liší od ostatních atlasů svou genezí i cíli. Na rozdíl od *ALC*, kde práce na atlasu řídil Institut pro literaturu a lingvistiku kubánské Akademie věd, a *ADDU*, realizovaném na univerzitách v Montevideu a Maguncii, *ALARA* vznikl na podnět národní komise pro alfabetizaci a vzdělání argentinské vlády.²¹⁴ Tým lingvistů, antropologů a sociologů pod vedením Ofelie Kovacci byl pověřen výzkumem stěžejních antropologických a lingvistických jevů, vztahů mezi různými regionálními variantami a sociolekty, s cílem využít co nejdříve první výsledky v post-alfabetizační etapě a dalším vzdělávání.²¹⁵

El objeto de la investigación es el estudio de los alcances y difusión de los principales fenómenos lingüísticos y antropológicos, procurando establecer correspondencias entre las distintas variedades regionales y socioculturales, con el objetivo

²¹¹ Viz Raquel M. García Riverón, *En torno al Atlas Lingüístico de Cuba (ALC)*. Anuario LVL, 14, 1983.

²¹² Viz Harald Thun, Carlos E. Forte, Adolfo Elizaincín, *El Atlas Diatópico y Diastrático del Uruguay (ADDU)*. Presentación de un proyecto, *Ibero-Romania* 30, 1983, s. 26-62. Podrobnější informace o kubánském a uruguayském atlase lze nalézt u Garcíi Mouton (1992 a 2007).

²¹³ *Atlas Lingüístico-Antropológico de la República Argentina (ALARA)*, *Documentos del Predal Argentina*, 2, Buenos Aires, CONAFEP, 1987.

²¹⁴ Cf. Guillermo F. Ogilvie, *El proyecto de Atlas Lingüístico-Antropológico de la República Argentina dentro del marco del Plan Nacional de Alfabetización*, Buenos Aires, CONAFEP, 1987.

²¹⁵ Viz příloha č. 17.

de que, dentro de lo posible, sus primeros resultados puedan ser aprovechados en las etapas de post-alfabetización y educación permanente.

(Ogilvie 1987: 5)

Po metodické stránce *ALARA* plně odpovídá ostatním geolingvistickým projektům Dotazník obsahuje 1500 otázek, z nichž první část se týká lexika (sémantické okruhy jsou zaměřeny na náboženství, mytologii, lidské tělo, životní cyklus, rodinu, potravu, zdraví, práci, výrobu, obchod, dopravu, společnost. Druhá část pokrývá jevy fonetické, morfosyntaktické, dvojjazyčnost a mnohojazyčnost.

Pro výzkum hispanoamerických variant se jazykovězeměpisná metoda i přes své nevýhody osvědčila. Díky syntetizujícím koncepcím a stále více se sjednocující metodice a její aplikaci v rozsáhlých končinách kontinentu, systematickému sběru dat atlasy pomohly prozkoumat řadu oblastí a poskytly cenné údaje ve výzkumu hispanoamerických variant.

Ve vývoji atlasů jsme zaznamenali zřetelné změny a posuny.

1. Změnilo se obsahové zaměření - od smíšeného etnograficko-lingvistického obsahu se přešlo plně k lingvistice.
2. Z lingvistického hlediska se začaly uplatňovat všechny jazykové roviny, nejen převažující lexikum.
3. Výzkum se posunul k přesnějšímu rozlišení jednotlivých diastratických úrovní. V souvislosti s tím byly do výzkumu zahrnuty také městské aglomerace.
4. Rozšířil se počet informátorů v jedné lokalitě.
5. Vývoj směřoval od různorodých postupů ke sjednocené metodice.
6. Od regionálních atlasů se výzkum soustředil na atlasy celostátní. Kontinentální měřítko, uplatňované v *ALH*, nedošlo zatím naplnění.

Otázkou zůstává, zda se podaří ambiciózní projekt *Atlas Lingüístico de Hispanoamérica* dotáhnout do konce, nebo zda se těžiště a metody výzkumu přesunout do dalších oblastí, jež se pokusíme ozřejmit v poslední kapitole.

5. Metodické otázky výzkumu a současné vývojové tendence

Ve světle předchozích analýz se pokusíme nastínit současné vývojové tendence v oblasti výzkumu slovní zásoby, jejichž bázi tvoří některé panhispánské projekty, jako je např. *Proyecto de estudio coordinado de la norma lingüística culta de las principales ciudades de Hispanoamérica*, *Atlas Lingüístico de Hispanoamérica (ALH)*, *Nuevo Diccionario de Americanismos (NDA)*, *Diccionario de Americanismos (DA)*, ale zaměříme se také na novou generaci výzkumných projektů *Variación léxica del español en el mundo (VARILEX)* a *Proyecto panhispánico de léxico disponible (DISPOLEX Panhispánico)*.

5.1 Diachronie

Výzkum hispanoamerických variant doznal oproti minulosti velký posun v orientaci zkoumání a použití metod; vyznačuje se zejména přechodem od metodologické nejednotnosti, roztříštěnosti dílčích studií k velkým, syntetizujícím projektům, které na základě sjednocených, metodických postupů zahrnují velká území nebo celý kontinent v jeho jazykové rozmanitosti jak diatopické, tak diastratické.

Všeobecně lze zaznamenat ve výzkumu tři různé etapy, z nichž první představují dílčí studie regionálních dialektálních variant orientované především deskriptivně a kontrastivně na méně jevů a na menší území. Ve druhé etapě od šedesátých let minulého století výzkum začíná směřovat ke koordinovaným a systematickým projektům panhispánského charakteru, které zahrnují větší územní celky. V poslední etapě od devadesátých let aktivity na tomto poli zesilují v souvislosti s 500. kolumbovským výročím a vývoj se ubírá k plně panhispánským kontinentálním projektům.

V propojování a sjednocování výzkumu sehrály roli také globalizační vlivy, v tomto směru však nikoliv negativní.

Na rozdíl od současné doby - kdy se výzkum opírá o nové technologie, internet, počítačové zpracování, kdy je metodika propracována do nejmenších detailů a uplatňuje se jednotným způsobem na velkých územích - v minulosti převládala rozkolísanost, nejednotnost, nesystematičnost výzkumu, a tudíž i bílá místa. Když se Manuel Alvar rozhodl spustit práce na panhispánském jazykovém atlasu, konstatoval, že nelze čekat, až bude dostatek údajů, podkladů, studií, je nutné začít hned, aby bylo existující vakuum co nejdříve zaplněno. Vzpomenul při té příležitosti Wilhelma Meyera-Lübkeho, který se s podobnými problémy střetával při výzkumu románských jazyků.

K jednotlivým variantám neexistoval dostatek materiálů. Slovníky regionalismů uváděly většinou jen lexikální zvláštnosti, repertoár slovní zásoby nebyl zachycen rovnoměrně. Navíc autoři nerozlišovali různé subsystémy, někdy ani jednotlivé národní varianty.

I když v oblasti hispanoamerické dialektologie existuje řada významných a cenných prací, do druhé poloviny 20. století převažovaly studie, v nichž byla uplatňována především deskriptivní metoda. Děj, která by zachytila celou problematiku komplexněji a ve větší šíři, nebylo mnoho. Výzkum byl rozložen nerovnoměrně, systematicky se realizoval především v Mexiku, Kolumbii a v Argentině, dále pak v hlavních městech kontinentu. Tradiční bylo např. vydávání řady *Biblioteca de Dialectología Hispanoamericana* v Buenos Aires za vedení Amada Alonsa, nebo činnost a publikace prestižního *Instituto Caro y Cuervo* v Bogotě.

5.2 Panhispánské projekty

Jeden z prvních projektů panhispánského směřování byl *Proyecto de estudio coordinado de la norma lingüística culta de las principales ciudades de Hispanoamérica* pod vedením Juana Lope Blanche. Byl poprvé představen v r. 1964 na II. sympoziu *PILEI (Programa Interamericano de Lingüística y Enseñanza de Idiomas)*. Realizace tohoto projektu byla ve sjednocujícím se procesu lingvistického výzkumu v hispánské Americe jedním z rozhodujících momentů.

O rok později se projekt rozšířil na *Proyecto de estudio coordinado de la norma lingüística culta de las principales ciudades de Iberoamérica y de la Península Ibérica*, na němž spolupracovaly výzkumné týmy jak z hispanoamerických zemí, tak ze Španělska. V letech 1971-1973 *Comisión de Lingüística Iberoamericana* a *Consejo Superior de Investigaciones Científicas* z Madridu vypracovaly společný dotazník, který obsahoval ve třech dílech fonetiku/fonologii, morfosyntax a lexikum.

Významným výsledkem projektu byla publikace *Estudios sobre el español hablado en las principales ciudades de América*, která vyšla v r. 1977. Týká se především španělštiny v Buenos Aires, Mexiku a Havaně, v menší míře jsou zastoupeny varianty měst Caracas, San Juan a Santiago de Chile. Výzkum nestačil zachytit ani všechna původně plánovaná hlavní města, natož některá další. Druhým nedostatkem byla skutečnost, kterou komentuje v předmluvě Lope Blanch (1977: 8). Ne vždy byly totiž dodrženy jednotné metodické postupy. Přesto je projekt považován v hispanoamerickém kontextu za důležitou fázi ve výzkumných aktivitách. Je třeba si také uvědomit, jaké byly tehdejší možnosti, obzvláště technické, o čemž svědčí jedna z Ronových poznámek, v níž vyzdvihuje velkou vymoženost v podobě magnetofonu, který v terénu umožňuje zachytit autentickou podobu promluvy nezkreslenou pozdější interpretací.

Projekt má dozvuky ještě v dnešní době. V Havaně vyšla v předminulém roce publikace shrnující výsledky *Proyecto de Estudio Coordinado de la norma lingüística culta de las principales ciudades*

de América Latina. V době konání výzkumu se Kuba nepřipojila, výzkum se však nakonec přece jen uskutečnil.²¹⁶

V dalším období se hlavní linie výzkumu tradičně soustřeďovaly na lexikální a foneticko-fonologickou rovinu, které nabízejí velké množství materiálu ohledně rozdílů mezi jednotlivými variantami či dialekty a odrážejí intenzivněji vývojové změny. Tato tendence se udržuje do dneška, což lze pozorovat na zaměření současných projektů.

Z metod se začala intenzivně uplatňovat lingvistická geografie.²¹⁷ V hispanoamerických výzkumech se vycházelo ze zkušeností Manuela Alvara a jeho týmu z madridského *Consejo Superior de Investigaciones Científicas* při přípravě a zpracování jazykových atlasů na španělském území. Výsledkem byly nejdříve etnograficko-jazykové atlasy, kde bylo zpočátku zastoupeno pouze lexikum, a později v omezené míře výslovnost a gramatika: *Atlas Lingüístico-Etnográfico del Sur de Chile* (ALESUCH 1973) pod vedením Guillerma Arayi a *Atlas Lingüístico-Etnográfico de Colombia* (ALEC 1981-83) pod vedením Luise Flóreze. Velkým přínosem k panhispánskému výzkumu byl projekt *Atlas Lingüístico de Hispanoamérica* (ALH), navržený a koordinovaný od r. 1984 Manuelem Alvarem a Antoniem Quilisem, který i přes řadu vydaných svazků ještě není dokončen. Novou generaci atlasů představuje *Atlas Lingüístico de México* (ALM, 1990-2000); podobně jako ALH má zcela lingvistickou koncepci, a navíc zaměřil výzkum na více diastratických rovin.

Ve výzkumu hispanoamerických variant na rozsáhlých územích se jazykovězeměpisná metoda i přes své nevýhody osvědčila. Ve své době vytyčila na tomto poli nový směr a přinesla pozitivní výsledky v podobě cenných údajů a zaplnění bílých míst na mapě kontinentu. Jak se však zdá, vzhledem k časové náročnosti i požadavkům na přípravu, koordinaci, volbu míst, výběr informátorů, zpracování výsledků atd. je jako celek překonána, ačkoliv některé klasické postupy související s explorační metodou a sběrem jazykového materiálu se dál uplatňují.

²¹⁶ Cf. Ana María González Mafud (koord.), *Muestras del habla culta de La Habana*. Havana, Universidad de La Habana, 2010.

²¹⁷ Viz rozbor jazykových atlasů v kapitole 4.2 v II. části disertace.

Výzkum pokročil ke počítačnické lingvistice, která je velmi vhodná, jak patrně, pro své výhody technického zpracování, zejména u velkých projektů zahrnujících tak rozsáhlá území jako je hispánská Amerika, avšak také má svá úskalí. Nejen výzkum, ale i vkládání dat závisí plně na lidském faktoru. Jak poznamenává Humberto López Morales (2007: 16), při zpracování hesel akademického slovníku amerikanismů jeho tým kromě počítačových dat pracoval i s kartotéčnými lístky z archivu *RAE*; i kdyby se mohlo zdát, že jde o nástroj poněkud zastaralý, našli v nich řadu překvapení: „Aunque pudiera pensarse que se trata de un instrumento algo añejo, este fichero está lleno de sorpresas agradables.”

5.3 Současné vývojové tendence

Výzkum slovní zásoby americké španělštiny je od devadesátých let považován za jednu z nejpotřebnějších úloh hispánské lingvistiky. V lexikografii byly významnými projekty panhispánského zaměření série slovníků amerikanismů,²¹⁸ jež se vyznačují metodologickou rigórností:

Nuevo Diccionario de Americanismos (Haensch, Werner 1993), *Diccionarios contrastivos del español de América. Español de América - Español de España* (Haensch, Werner 2000) a *Diccionario de Americanismos*, (ALESA, Humberto López Morales, 2010).

Přínosem těchto slovníků je přesné vymezení pojmu „lexikální amerikanismus“ a jeho aplikace. První slovníková řada Haenshe a Wenera zařazuje lexikální jednotky podle kritéria teritoriálního výskytu v jednotlivých zemích nebo v části jejich území, rozdílnosti ve významu, především oproti evropské španělštině, a podle frekvence použití. Druhý typ slovníků se soustřeďuje především na kontrastivnost lexikonu jedné hispanoamerické varianty a evropské španělštiny.

Diccionario de Americanismos, první akademický slovník amerikanismů, také aplikuje distinktivní kritéria, především význam a jeho rozdíly v jednotlivých zemích. Ač vydán v předminulém roce, od prvního

²¹⁸ Viz 3. kapitola II. části disertace.

návrhu k jeho publikaci uplynulo přes sto let. Jde o slovník integrální, který se opírá o databázi sto padesáti slovníků amerikanismů. Obsahuje 70 000 hesel se 120 000 významy. Měl by být základem pro přípravu národních slovníků v hispanoamerických zemích.

Projekty současné třetí etapy jsou už plně realizovány v éře nových technologií a globalizace. Pokračují v panhispánské linii, od předchozích se liší ještě více syntetizujícími tendencemi, důsledným zacílením na celý kontinent, začleněním více mezinárodních týmů, a tím většími nároky na koordinaci, a hlavně mají lepší technické možnosti zpracování, které rozhodující měrou ovlivňují mnoho aspektů výzkumu.

Významnou pomocí pro badatelskou práci jsou různé databáze, např. akademické korpusy *CORDE* (*Corpus Diacrónico del Español*), *CREA* (*Corpus de Referencia del Español Actual*), *NTLE* (*Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española*) a *CES* (*Corpus del Español del Siglo XXI*).²¹⁹

Velkým úskalím takových databází je vkládání dat. Např. korpus *CREA* byl velmi kritizován kvůli disproporci mezi evropskou španělštinou a hispanoamerickými variantami; Španělsko bylo zastoupeno 50%, stejně jako Amerika, takže výsledky byly nutně zkresleny (Pérez Martín, 2007: 622). Pokud vezmeme v úvahu počet španělsky mluvících obyvatel na těchto teritoriích, jednalo se o značný nepoměr a nevyváženost.

V r. 2007 sama *RAE* tuto skutečnost přiznala a v nové databázi od r. 2000 upravila proporce na 30 % textů ze Španělska a 70 % z Ameriky:

Sin embargo, el diseño del CREA, científicamente adecuado y muy ambicioso cuando se formuló, se ha quedado corto para las necesidades actuales. Conscientes de que tanto las cifras como la distribución geográfica resultan hoy por hoy insuficientes para fundamentar en ellas la enorme cantidad de decisiones normativas que la Asociación de Academias de la Lengua Española ha de tomar para todo el mundo hispánico, las Academias decidieron, en el reciente Congreso de Academias celebrado en Medellín, afrontar conjuntamente la construcción de

²¹⁹ Cf. www.rae.es

un nuevo corpus del español, elaborado con 25 millones de formas para cada uno de los años comprendidos entre 2000 y 2011, y con una distribución de la procedencia de los textos del 30% para España y el 70% para América.²²⁰

Metody nejnovějších projektů už jsou plně počítačnické. Nevycházejí z existujících korpusů, ale na základě vlastního jazykového materiálu vytvářejí vlastní databáze. Výzkumu slovní zásoby se věnuje *Variación léxica del español en el mundo (VARILEX)* a *Proyecto panhispánico de léxico disponible (DISPOLEX Panhispánico)*.

Koordinátor *VARILEXu* Hiroto Ueda z tokijské univerzity (2003: 141-278, 2007: 813-824) založil svůj výzkum na variabilitě současného španělského lexika. Spolu s japonským týmem a širokou sítí spolupracovníků v zemích španělského jazyka se projektu věnuje od r. 1993. Cílem výzkumu je zachytit stav slovní zásoby, bádání se zaměřuje na „español moderno“, především na neologismy a přejímky. Použitá metoda kombinuje observační, dotazníkovou a korespondenční metodiku, počítačnickou kartografii, slovníků, to vše je podepřeno matematickými operacemi a počítačovým zpracováním. První výzkumy se realizovaly v Mexiku, Peru, Ekvádoru, Chile a ve Španělsku.²²¹

Proyecto panhispánico de léxico disponible (DISPOLEX Panhispánico), jež vede Humberto López Morales a koordinuje José A. Bartol Hernández ze salamancké univerzity (2007: 305), je založen na asociativní metodě. Cílem je popis aktuální slovní zásoby, jíž disponují uživatelé španělského jazyka. Pod pojmem „léxico disponible“ autoři projektu rozumí soubor slov obsažených v mentálním lexikonu, které má člověk k dispozici v případě potřeby: „Entendemos por *léxico disponible* el conjunto de palabras que almacenadas en el lexicon mental están en disposición de ser usadas cuando se necesitan“ (Bartol Hernández 2007: 306).²²²

²²⁰ Ibidem.

²²¹ Cf. <http://lecture.ecc.u-tokyo.ac.jp/~cueda/varilex/>

²²² Cf. www.dispolex.com

Význačným metodologickým aspektem ze sociolingvistického hlediska je skutečnost, že pro výzkum byli vybráni studenti maturitních ročníků středních škol, tedy kategorie zatím nedotčená univerzitním vzděláním nebo profesním prostředím. Výzkum je založen na šestnácti lexikálních polích (*juegos y diversiones, ropa, animales* atd.) a na asociativní metodě, kdy každý informátor píše na základě svých asociací slova odpovídající danému lexikálnímu poli. Ve výsledcích bylo u některých polí dosaženo průměru třiceti slov.

Výzkum se realizuje, podobně jako v předchozím projektu, za spolupráce řady spolupracovníků a desítek týmů v terénu. Doposud byly publikovány výsledky z Dominikánské republiky, Portorika, Venezuely, Kolumbie a Chile, které přinesly mnoho cenných údajů při srovnání rozdílů v jednotlivých územních variantách. Např. při srovnání disponibilního lexika v Portoriku a v Kastilii - La Mancha se zjistilo, že portorický lexikon je obecnější, neutrálnější, více panhispánský, zatímco v Kastilii vykazuje mnohem více zvláštností.

Pokud jde o další vývojové tendence, předpokládá se, že by mohla být věnována větší pozornost zonifikaci kontinentálního teritoria podle jazykových jevů, které by mohlo navázat na dosavadní snahy o rozčlenění na dialektální oblasti. Výzkum se soustřeďuje na lexikum, ačkoliv se přirozeně pokračuje ve studiu i dalších jazykových rovin, např. v projektu *ATEFONHA* z konce devadesátých let, který se týká fonetiky.²²³

Souhrnně můžeme konstatovat, že tradičním objektem zájmu v těchto rozsáhlých dlouhodobých projektech zůstává lexikální variantnost španělštiny, přičemž kontinuita dílčích studií je zachována. Mezi hlavními rysy lze zaznamenat intenzivní směřování k panhispánské extenzi, syntetizační tendence, systematickosti a koordinovanosti, jednotnost kritérií, aplikaci moderních metodických a technických postupů, založených na počítačové lingvistice, to vše s respektem k různorodosti pluricentrické normy španělského jazyka.

²²³ *Antología de textos fonéticos hispano-americanos (ATEFONHA)* je pokračováním projektu Manuela Alvar, jehož počátek sahá do šedesátých let *Textos hispánicos dialectales. Antología histórica*. Projekt se zaměřuje na texty z různých míst Ameriky a jejich fonetickou transkripci, která je jednotná pro celý kontinent.

ZÁVĚRY

V disertační práci jsme se pokusili shrnout a prozkoumat stěžejní teoretické otázky týkající se variantnosti slovní zásoby v americké španělštině. Z široké problematiky jsme k rozboru vybrali především ty problémy, na něž se názory různí, nebo nejsou dořešeny.

Na danou problematiku jsme se pokusili podívat z několika úhlů - v diachronní a synchronní rovině, v diatopickém vymezení, se zaměřením na lingvisticko-geografické aspekty hispanoamerických variant, aniž bychom opomíjeli hledisko diastratické.

Vzhledem k tomu, že teoretické aspekty související se slovní zásobou jsou úzce spjaté s otázkami obecnějšího rázu, věnovali jsme nejdříve pozornost základním východiskům, v minulosti velmi diskutovaným a nejednotně pojímaným - otázce jednoty a diferenciaci španělského jazyka, vymezení pojmů „americká španělština“, „národní jazyk“, „národní varianta“, „dialekt“ v hispanoamerickém kontextu, a teoriím variantnosti, zejména teorii andalusistické.

Hlavní teoretické aspekty v lexikální oblasti souvisejí se zdroji a příčinami variantnosti, původem a charakteristikou španělského jazyka v počátečních fázích dobývání Nového světa. Zde jsme se soustředili na analýzu hlavních rysů slovní zásoby z hlediska diachronického, diatopického a diastratického, na inovující vliv autochtonních substrátů a adstrátů, zejména při zachycování a popisu nové reality.

Významné místo zaujímají v rozboru jazykové kontakty nejen v minulosti, ale i v přítomnosti. Zde jsme kromě úlohy dominantnosti a podřízenosti jazyků v kontaktu, prolínání lingvistických a kulturních hledisek podrobili analýze vliv kontaktů uvnitř jazykového systému. Jedním z hlavních témat byly druhy výpůjček podle stupňů adaptace a problémy spojené s přejímáním a asimilací lexémů. Pokoušeli jsme se nalézt styčné body a rozdíly ve třech hlavních oblastech jazykových kontaktů v hispanoamerickém kontextu dnešní doby, mezi španělštinou, nativními jazyky a angličtinou, s přesahem do hybridního fenoménu *spanglish*.

Závažnou teoretickou otázkou je pojetí „lexikálního amerikanismu“, jež pro svou nejednotnost, rozdílná kritéria a různé koncepce v lexikografickém kontextu, skýtá řadu podnětů k úvahám. Diference jsme zaznamenali mezi klasickým, integrálním pojetím některých slovníků - kdy je hlavním kritériem aktuální používání lexému v Americe a jeho existence nebo význam v evropské španělštině nehraje roli - a pojetím kontrastivním, jež zahrnuje lexikální jednotky, které ve Španělsku nejsou používány, nebo mají jiný význam.

Podobně je tomu u areálních aspektů, kde jsme podrobili rozboru různé přístupy k členění kontinentu na dialektální oblasti, jakož i aplikaci metody lingvistické geografie v prvních hispanoamerických jazykových atlasech.

Ve světle předchozích analýz jsme závěrem podali nástin současných vývojových tendencí ve výzkumu slovní zásoby hispanoamerických variant.

Ad I/1

Jazyková jednotka, fragmentace, diferenciacie španělského jazyka

Jak vyplývá z geneze problému jednoty či fragmentace španělského jazyka - počínaje Cuervem, Bellem, Valerou přes Unamuna, Lenze, Menéndeze Pidala, D. Alonsa, A. Alonsa, Rosenblata až po Alvara, Lope Blanche a další - jež jsme úvodem předeštlí, je nutné rozlišovat mezi termíny „jednota“ a „jednotnost“, které se prolínají a často splývají ve španělském pojmu *unidad*.

Na diferenciaci jazyka působí řada faktorů, včetně mimojazykových - historicko-politických, geografických, etnických, sociálních a ekonomických. V hispanoamerickém kontextu to byla zejména izolovanost či přístupnost různých oblastí, v současné době pak politická, společenská a kulturní situace v jednotlivých zemích. Přesto nedostatek kontaktů nebo propojení není hlavním důvodem, který ohrožuje jednotu jazyka; snadnost jazykové komunikace není sama o sobě zárukou jazykové koheze. Sdílíme obavy některých lingvistů, že nejvlivnějším prvkem je dnes stále frekventovanější používání cizích výrazů a především nezodpovědnost uživatelů jazyka v tomto směru.

Mezi lingvistické faktory, jež hrály stěžejní úlohu v procesu diferenciaci amerických variant španělštiny, jsme zařadili jazykový základ, který se dostal do Nového světa prostřednictvím dobyvatelů a osadníků, vliv rozdílných dialektů Pyrenejského poloostrova, množství substrátů a adstrátů nativních jazyků, podíl dalších jazyků a rozdílný vývoj jazyka na rozsáhlém území.

Zdůraznili jsme, že v otázce jednoty či štěpení jazyka nebyla vždy patřičně odlišována různá teoretická hlediska, zejména hledisko diachronické a synchronické na straně jedné, diatopické a diastratické na straně druhé. Často proto docházelo k tomu, že se pojem jednoty aplikoval jednostranným a subjektivním způsobem.

Dle našeho soudu se největší diferenciaci mezi Španělskem a hispánskou Amerikou týká kromě výslovnosti především slovní zásoby, a to v sémaziologické a onomaziologické rovině. Rozdílnosti jsou ovlivněny zachováním a aktuálním používáním archaismů, a zároveň neologismů, indigenismů, anglicismů a jiných cizích výrazů, jejichž rozšíření a frekvence nejsou z geografického hlediska rovnoměrné.

Přes všechny formující a diferenční faktory, ať již jazykové či extralingvistické, jež ovlivňovaly a stále ovlivňují španělštinu ve všech jejích rovinách, společný jazyk si udržuje jednotu. Změny, transformace, rozdíly neznamenají její oslabení, rozvolnění nebo rozklad. Společný jazyk v sobě nese hodnoty osobitých rysů jednotlivých variant.

Podle názoru některých odborníků, je proces divergence postupně nahrazován konvergencí, která napomáhá jazykovému sjednocení, i přes zachování specifických zvláštností.

Ze současného hlediska jsou podle našeho soudu zcela překonány názory, které kladly otázku jednoty španělštiny do protikladu k její diferenciaci. Jelikož se jedná o rozrůznění a odlišnosti v rámci jednoho jazyka, nelze již hovořit o „jednotě nebo diferenciaci“, nýbrž o „jednotě a diferenciaci“. Konstatovali jsme, že jazyková jednota je dnes považována za samozřejmou tezi, zcela slučitelnou s rozdílnostmi existujícími v jednotlivých variantách.

Americká španělština - národní jazyky, národní varianty, dialekty, norma

K otázce jednoty a fragmentace se vztahuje i pojem „americká španělština“, který jako by naznačoval, že jde o homogenní jazykový útvar. Plně sdílíme vymezení pojmu „americká španělština“ Morenem de Alba, jenž zdůrazňuje, že se nejedná o žádný jazykový blok, který by byl v protikladu vůči „evropské španělštině“ jako jednolitý, nerozdílný celek.

Tento názor je podle nás velmi důležitou premisou týkající se aspektu diferenciaci, jelikož ne vždy se dostatečně odlišují jednotlivé národní varianty španělštiny, jazyk spisovný, různé regionální variety, dialekty diatopické nebo diastratické.

Jedním z důležitých obecných teoretických aspektů, jimž jsme věnovali pozornost, byla otázka národního jazyka v jednotlivých zemích. Vztah jazyk – národ považujeme v kontextu hispanoamerických zemí za otázku z lingvistického hlediska dosti komplikovanou. Pokud vyjdeme z předpokladu, že jazyk je významným nositelem národní identity, španělština má v tomto směru na rozdíl od většiny jazyků, které jsou spojeny s jedním národem, specifický rys – jedná se o jazyk, s nímž se identifikuje a je spojeno mnoho národů. Do jazyka národa, jeho charakteristických rysů a variet se promítá národní charakter, jazyk je odrazem formování národa a je ovlivňován ve své struktuře a funkci historickými, geografickými a etnickými aspekty.

Další specifičností španělštiny je, že národní jazyk v jednotlivých hispanoamerických zemích funguje zároveň jako diatopická varianta španělského jazyka. Předmětem diskusí byl v minulosti problém, zda jsou různé diatopické varianty španělštiny na americkém kontinentě dialekty, národními variantami či národními jazyky. Nejpřesnější dle našeho soudu je názor Dámase Alonsa a Montese Giralda, kteří uplatňovali termín *variedad nacional de la lengua* nebo *variante nacional*. Dle našeho soudu pojem *národní jazyková varianta*, který se používá k odlišení variant jednoho jazyka, jímž se mluví ve více zemích, je nejvýstižnější.

S existencí národních variant i s otázkou jednoty jazyka je spjata problematika normy a kodifikace španělštiny. Dříve fungovala jako vzor

norma peninsulární, a v jejím rámci normy jednotlivých národních variant. Nyní se čím dál častěji hovoří o normě panhispánské.

I když španělská spisovná norma stále působí jako sjednocující prvek různých národních spisovných norem, v současné době se stále více zdůrazňuje *polycentrismus* nebo *pluricentrismus* normy nebo norem španělského jazyka, což jsme zaznamenali v posledních letech i na několika kongresech.

Tento přístup se odrazil v přípravě a realizaci řady normativních děl zpracovaných plně panhispánskou optikou společně všemi akademii pod heslem „la unidad en la diversidad”. Musíme konstatovat, že akcentace jednoty španělského jazyka je zejména od devadesátých let stále intenzivnější. O tom, že jde také o silné politikum, svědčí mnohem vstřícnější jazyková politika a postoje *RAE* na poli normativním a kodifikačním, a rovněž oživení činnosti Asociace akademií španělského jazyka ve světě.

Ad I/3

3. Teorie variantnosti

Pro analýzu variantnosti americké španělštiny považujeme za důležité některé teorie, jež se zabývaly otázkou, zda ke změnám docházelo v důsledku rozdílnosti vývoje jazyka v Novém světě, nebo už byla tato diferenciací zakotvena v mluvě španělských dobyvatelů a osadníků, nebo zda naopak došlo v Americe k nivelizaci jazykových rozdílů. K indigenistické teorii, dnes již překonané, nutno dodat následující: jelikož zastánci i odpůrci této teorie se omezili převážně jen na fonetické jevy, je nesporné, že v lexikální oblasti, která je co do variantnosti srovnatelná s fonetickou, by kritici nemohli uspět. Vliv domorodých substrátů a adstrátů je ve slovní zásobě španělštiny evidentní.

Středem naší pozornosti byla teorie andalusistická, jejímž předmětem byl výzkum původu a charakteristika jazyka v počátečních fázích dobývání Nového světa a určení jazykového základu, který se tam dostal v prvních etapách *conquisty*. Na základě této teorie, jež vycházela z hypotézy, že hlavní bázi amerických variant je andalusický dialekt, se

vysvětlovaly specifické rysy variant americké španělštiny, zejména ve výslovnosti a lexiku.

Na pozadí polemik Henríqueze Ureñi a Wagnera, A. Alonsa, Lapesy, Menéndeze Pidala a dalších badatelů ohledně andalusistické teorie jsme se zabývali výzkumem Boyd-Bowmana, s jehož prací a řadou dokumentů jsme měli možnost se seznámit během vědecké stáže v *Consejo Superior de Investigaciones Científicas* v Madridu a v *Archivo de Indias* v Seville.

Na rozdíl od jiných lingvistů, kteří tuto teorii vyvozovali na základě současné podobnosti s andaluským dialektem, Boyd-Bowman obsáhlým systematickým bádáním na základě autentických historických dokumentů vyvodil závěr, že se během počátečního, antilského období vytvořil na právě objevených ostrovech první substrát s andaluskými prvky, což bylo významné pro další vývoj jazyka.

Tato teze souzní nejen s periodizací vývoje španělštiny podle „andalusistů“ Menéndeze Pidala a Lapesy, kdy pro období 1493-1519 platil úzus andaluský, ale i s výzkumem slovní zásoby na americkém kontinentě v 16. století. Svým způsobem paradoxní kuriozitou je, že se Boyd-Bowmann začal zabývat andaluskou problematikou na podnět svého učitele, „antiandalusisty“ Amada Alonsa, který však na základě Boyd-Bowmanových výsledků svůj postoj zmínil a andaluský vliv připustil.

S dalšími vlnami přistěhovalců se sice procentní zastoupení Andalusanů snižovalo, a tudíž andaluský vliv slábl, ale jazyk už měl za sebou prvotní období přizpůsobování a dialektální nivelizace, a začal se zřetelněji projevovat jako americký dialekt španělštiny, i když samozřejmě podléhal dál vlivu mateřské země. Tento vliv však byl menší, protože noví přistěhovalci se během jedné nebo dvou generací přizpůsobovali jazykovému úzu, s nímž se setkali v Americe.

Shrneme-li tuto otázku, na základě detailní analýzy Petera Boyd-Bowmana, podepřené důkladným výzkumem a podložené statistickými údaji (viz *Índice geobiográfico de más de 56 mil pobladores de la América Hispánica*, 1985), nelze podle našeho názoru andaluskou hypotézu, zejména pro antilské období, odmítnout.

Ad II/1

Zdroje a příčiny variantnosti lexika

V našem rozboru v této části disertace, věnované teoretickým aspektům v oblasti slovní zásoby, jsme se zaměřili na hlavní zdroje a příčiny variantnosti, na diatopické a diastratické aspekty související s původem přistěhovalců, na historicko-politické příčiny, adaptaci španělštiny na novou realitu, vliv autochtonních substrátů a adstrátů, a na funkci archaismů a neologismů v hispanoamerických variantách a jejich bipolaritu.

Usuzujeme, že z diachronního hlediska mělo na variantnost hispanoamerické slovní zásoby velký vliv už antilské období, které položilo základy diferenciaci, ať již v důsledku pojmenovávání nové reality, setkávání s autochtonními obyvateli, s jejich jazyky a kulturou, kdy docházelo k prvním přejímkám a počátečním fázím asimilace, a zároveň se začaly utvářet základy nového jazykového povědomí. Není od věci, že první a velmi rozšířené archaismy pocházejí z andaluského dialektu a také z námořnického žargonu.

Když jsme zkoumali problematiku archaismů v hispanoamerických variantách, dospěli jsme k závěru, že španělština v Americe nedoznala variantnosti jen v této oblasti, ale i ve dvou zdánlivě protichůdných rovinách – v konzervativních a současně inovujících rysech své slovní zásoby.

Domníváme se, že tato oscilace mezi konzervativností a inovací je dána „přenesením“ jazyka do jiných podmínek, kdy se příznakově vázal na původní stav a ze synchronního hlediska se *de facto* archaizoval. Zděděný jazykový základ, i přes neustálé navrstvování dalších a dalších nových prvků, se v některých aspektech zachoval a přetrval staletí. Příčinou byla odloučenost některých oblastí a také preference uživatelů jazyka.

Na druhé straně jazyk nových obyvatel právě objeveného světa byl nucen se přizpůsobovat dosud nepoznané realitě, vyvstala potřeba pojmenovávat nové, neznámé věci a jevy, vystihnout jejich podstatu nebo nahradit dosavadní výraz přesnějším, což představuje jeden z významných faktorů onomasiologické povahy, které se vždy uplatňovaly a stále se uplatňují v měnícím se světě. Současně se inovoval i repertoár

slovotvorných postupů, derivativních sufixů, ať již španělského nebo indigenního původu.

Pokud jde o používání termínu „archaismus“ v kontextu hispanoamerických variant, konstatovali jsme, že ne vždy je používán odpovídajícím způsobem. Mnohdy je evropský a americký úhel pohledu protichůdný – z evropské strany se zohledňuje především zastaralost lexému, který už nepatří do synchronního jazykového systému, z hispanoamerického hlediska jsou naopak tyto výrazy součástí běžné slovní zásoby a nejsou vnímány jako zastaralé. Podle nás se zde zaměřuje diachronní a synchronní hledisko v pojetí archaismu.

Zastáváme rovněž názor, že i přes doklady archaičnosti a konzervativních rysů lexika v hispanoamerických variantách nelze tvrdit, že je jejich slovní zásoba konzervativní. Zachovala si sice některé z těchto atributů, i když ne všude rovnoměrně, ale zároveň řadu nových prvků získala, ať již z nativních nebo dalších jazyků, nebo je inovovala. Doporučuji spíše hovořit o oscilaci či bipolaritě ve vztahu archaičnosti a inovace. Tato bipolarita je zmírňována neutrálním lexikem, ačkoliv i v případě současných neutrálních výrazů se v hispanoamerickém kontextu může jednat o původní archaismy.

Ad II/2

Jazykové kontakty

V oblasti jazykových kontaktů, jež jsou jedním z nejbohatších zdrojů variantnosti slovní zásoby, jsme se zaměřili na analýzu jazykových kontaktů v diachronním i synchronním rozměru, kdy se v důsledku mnohosti, rozrůzněnosti a mnohdy izolovanosti četných původních jazyků španělština stala nositelem jazykové a kulturní jednoty, a to i přes neblahé peripetie v 16. století i stoletích pozdějších, jak dokládáme na řadě historických dokumentů v souvislosti s jazykovou politikou Koruny španělské a jejími snahami o pošpanělštění a pokřesťanštění domorodého obyvatelstva. Jako pozitivní vliv této politiky lze uvést vznik prvních spisů o nativních jazycích.

V diachronní linii jazykových kontaktů jsme se soustředili na konkrétní příklady vkladu peninsulárních dialektů a hlavních

autochtonních jazyků, včetně prvních indigenismů, v synchronní linii pak v rámci trianglu „španělština – nativní jazyky – angličtina“ na hybridní formu *spanglish* a její charakteristické rysy, jako je střídání kódu, sémantické kalky, syntaktické kalky, nadbytečné používání osobních a přivlastňovacích zájmů, interference v používání členů, a další změny, což dokumentujeme na příkladech výzkumu univerzity v New Orleansu (2003-2004), B. Varelové (1992) a svých vlastních. Diskutabilním jevem z lingvistického hlediska jsou podle nás anglické výpůjčky. Ne vždy se dostatečně odlišuje, zda k nim došlo v rámci *spanglish*, nebo zda se ujal a asimiloval už dříve ve španělštině.

Pozoruhodný je vývoj *spanglish*; zatímco v minulosti byla převažujícím důvodem pro jeho používání nízká úroveň angličtiny u přistěhovalců nebo bilingvní prostředí, situace se značně změnila. Dnes je tato hybridní komunikační forma používána v privátním, veřejném i profesním prostředí. Zaznamenáváme stále intenzivnější tendence k přechodu k písemnému projevu. Otázkou do budoucna zůstává, zda stále častěji se projevující snahy o kodifikaci *spanglish* překonají odpor akademiků a setkají se s úspěchem. Klademe si otázku, zda *spanglish* přestane být pouze hybridním útvarem sloužícím ke komunikaci a stane se spisovným jazykem, tak jak tvrdí jeho propagátor Ilán Stavans.

Ve sféře kontaktních jazyků je jednou z často diskutovaných otázek jejich většinovost a menšinovost, dominantnost či podřízenost, a vzájemný vztah obou kategorií. Jsme toho názoru, že tato záležitost je mnohdy pojmána pouze kvantitativně, avšak problém je složitější, protože není bráno v úvahu postavení jazyka z hlediska dominantnosti nebo podřízenosti, kdy i menšinový jazyk může mít jazykový vliv na většinový, jako tomu bylo ponejvíce v případě nativních jazyků.

Pokud jde o vliv kontaktů uvnitř jazykového systému, zejména na lexikální úrovni, zabývali jsme se otázkami jazykové asimilace, adaptace a adaptability, hybridizace, pidginizace, kreolizace, prolínání lingvistických a kulturních faktorů.

Vzhledem ke složitosti a rozkolísanosti adaptace při přejímání cizích výrazů se setkáváme s širokou škálou rozmanitých problémů v uplatňování normy. Týkají se především výslovnosti, pravopisu a tvarosloví. Na řadě

příkladů jsme dokumentovali různé druhy výpůjček a jednotlivé stupně asimilace, které s sebou nesou různé druhy mezijazykové interference, zejména v rovině foneticko-fonologické, ortografické a morfologické. Jsme si jisti, co znamená *jaifai* nebo *jaiquey*?

Ad II/3

Lexikální amerikanismus

Sdílíme názor, že podstata a složitost problematiky „lexikálního amerikanismu“ tkví v povaze slovní zásoby coby velmi proměnlivého subsystému jazyka, který reaguje pružně a rychle na nejrozumnější společenské změny a přizpůsobuje tomu formu, význam a užívání lexikálních jednotek.

Jak jsme již potvrdili v našem předchozím výzkumu, jednotná definice „lexikálního amerikanismu“ v odborné literatuře neexistuje. Liší se od jedné lexikologické nebo lexikografické práce k druhé. Ačkoliv slovní zásoba americké španělštiny patří k nejprostudovanějším rovinám jazyka, nebo možná právě proto, nedošlo se k jednotné definici. I v lexikografických pracích se koncepce „lexikálního amerikanismu“ liší. K analýze jsme zvolili slovníky Picharda (1836), Malareta (1931), Moríniga (1966), Steela (1990), Haensche a Wernera (1993), i teoretická východiska dalších autorů – Isazy Calderóna (1976), Zamory Munného (1982), Guitarta (1982), Lópeze Moralese (2005), k ilustraci pak různá pojetí slovníkového hesla s prvním amerikanismem, indigenismem *canoa*.

Na základě této analýzy jsme si ověřili, že v jednotlivých pojetích lexikálního amerikanismu byly značné rozdíly. V minulosti byl pojem často zjednodušován a zužován na výrazy používané pouze v Americe či amerického původu, v současné době převažuje mezi kritérii teritoriální vymezení výskytu daného lexému, rozsah a frekvence jeho používání ve Španělsku a v hispanoamerických variantách, původ slova, jeho význam a rozdíly oproti peninsulární španělštině.

V souvislosti s výběrem uvedených kritérií jsme si kladli následující otázky: Je vždy amerikanismem lexém, který vznikl v Americe? Jsou všechna slova amerického původu amerikanismy? Je amerikanismem výraz, původem americký, ale vyskytující se jak ve Španělsku, tak

v Americe? Je amerikanismem výraz, jenž se používá v hispánské Americe? Nebo v její velké části? Nebo v určité zemi nebo v některém regionu? Je amerikanismem lexikální jednotka mající jiný význam v Americe a jiný v Evropě? Je amerikanismem slovo, které má kromě stejného významu jako v evropské španělštině ještě jiný další Americe?

Problémem je, že na všechny tyto otázky nelze vždy jednoznačně odpovědět. Při rozboru jednotlivých koncepcí amerikanismu jsme dospěli k závěru, že odpověď záleží na tom, jaká kritéria a v jaké kombinaci jsou zvolena.

Mezi analyzovanými slovníky jsme exaktní teoretickou koncepci a detailně propracovaný metodologický fundament zaznamenali v *NDA - Nuevo Diccionario de Americanismos* (Haensch, Werner 1993). Nesdílíme však eliminaci kritéria původu, jelikož v případě amerikanismů je to jeden z charakteristických znaků autenticity slova. Autoři aplikovali kontrastivní, diferenční metodu, s důrazem na synchronní pojetí, na rozdíly v používání a významu daného lexému v evropské a americké španělštině.

Z dalších slovníků, které vycházejí z integrální, souhrnné koncepce, je významný první akademický slovník *Diccionario de Americanismos* (ASALE, López Morales et al. 2010), na poli české lexikografie je velkým počinem první *Španělsko-český slovník amerikanismů. Diccionario de americanismos español-checo* (Černý et al. 2011 – Písmeno A).

Ad II/4

Areální aspekty

S obdobnou situací a problémy jako u vymezení pojmu „lexikální amerikanismus“ jsme se setkali i v otázce vymezení dialektálních oblastí v hispánské Americe. Návrhů a pokusů byla celá řada, z nichž k nejznámějším patří koncepce Henríqueze Ureñi, Rony a Zamory Munného. Žádná klasifikace však nebyla ideální a nevyhnula se kritice. Pro velkou část jazykově roztříštěného amerického území chyběly, a mnohdy stále ještě chybí potřebné údaje, o něž by se mohlo určení dialektálních oblastí spolehlivě opřít. Ani výzkumy v souvislosti s jazykovými atlasy zdaleka nepokryly celý kontinent, badatelé mohli

vycházet jen z částečných studií, zaměřených pouze na určité jevy nebo problémy.

To vše přispělo k názoru, že vymezení dialektálních oblastí vede většinou jen k jakési změti izoglos, a pokud se vyberou jiná kritéria, rozčlenění vypadá zcela odlišně. Jelikož izoglosy pro rozsáhlá území kontinentu chybí, nebo se rozcházejí, k objektivnějšímu určení směrodatných kritérií, která by mohla problém vyřešit, nedošlo. Podle nás je to také jeden z důvodů, proč se od tohoto typu výzkumu upouští. V současné době se objevují návrhy na územní členění podle jednotlivých jazykových jevů (Ueda 2007).

Když jsem se zamýšlela nad areálními aspekty, uvědomila jsem si, zda vůbec může jít o vymezování dialektálních oblastí v evropském pojetí. Členění se týká obrovských území, v jejichž rámci existuje spousta dialektů. Termín bych na základě tradiční dialektologické koncepce Jaromíra Běliče (1972) spíše upřesnila jako „členění na nářeční skupiny – makrodialekty”.

Při porovnávání koncepce jazykových atlasů jsme zjistili, že na tomto poli je situace jiná. Došli jsme k závěru, že na rozdíl od pokusů o vymezení dialektálních oblastí napříč kontinentem, areálová lingvistika a její metody přinesly řadu pozitivních výsledků právě v jazykové kartografii, jejíž materie je ohraničena územím národních hispanoamerických variant, tedy v rámci jednoho státu.

V prvních hispanoamerických atlasech *ALESUCH* (*Atlas Lingüístico-Etnográfico del Sur de Chile*, 1973) a *ALEC* (*Atlas Lingüístico-Etnográfico de Colombia*, 1981-1983) se výzkum soustřeďoval především na slovní zásobu, což úzce souviselo s jejich etnografickým zaměřením, jemuž byla lexikální rovina nejbližší. Zároveň je to z metodologického hlediska rovina nejsnáze zachytitelná, nejzřetelněji prokazuje rozdíly a je také nejvíce proměnlivá.

V pozdějších etapách uplatňování jazykovězeměpisné metody (*ALM*, *Atlas Lingüístico de México*, 1990-2000) byly vzaty v potaz ve větší míře sociolingvistické proměnné (věk, pohlaví, původ, vzdělání) a rozlišení spisovného a běžně mluveného jazyka.

Při srovnávání koncepcí jednotlivých atlasů (*ALESUCH*, *ALEC*,

ALM, ALH) jsme zaznamenali zřetelné změny a posuny.

1. Změnilo se obsahové zaměření - od smíšeného etnograficko-lingvistického obsahu se přešlo plně k lingvistice.
2. Z lingvistického hlediska se začaly uplatňovat všechny roviny jazyka, nejen převažující lexikum.
3. Výzkum se posunul k přesnějšímu rozlišení jednotlivých diastratických úrovní. V souvislosti s tím byly do něj zahrnuty i městské aglomerace.
4. Rozšířil se počet informátorů v jedné lokalitě.
5. Vývoj směřoval od různorodých postupů ke sjednocené metodice.
6. Od regionálních atlasů se výzkum soustředil na atlasy celostátní. Kontinentální měřítko, uplatňované v ALH (*Atlas Lingüístico de Hispanoamérica*), nedošlo zatím naplnění.

Otázkou zůstává, zda se podaří ambiciózní projekt ALH dotáhnout do konce, nebo zda se těžiště a metody výzkumu přesunou do dalších oblastí, jež jsme se pokusili nastínit v poslední kapitole.

Ad II/5

Metodické otázky výzkumu a současné vývojové tendence

Výzkum v oblasti slovní zásoby doznal oproti minulosti velký posun v orientaci zkoumání a použití metod; vyznačuje se zejména přechodem od metodologické nejednotnosti, od dílčích studií k velkým, syntetizujícím projektům, které na základě sjednocených metodických postupů zahrnují celý kontinent.

Podle zaměření a metod projektů jsme výzkum rozdělili do tří základních etap, z nichž první představují dílčí studie regionálních dialektálních variant orientované deskriptivně a kontrastivně na menší území. Ve druhé etapě od šedesátých let minulého století výzkum začíná směřovat ke koordinovaným a systematickým projektům panhispánského charakteru, které zahrnují větší územní celky. K panhispánským projektům jsme zařadili *Proyecto de estudio coordinado de la norma lingüística culta de las principales ciudades de Hispanoamérica* (1964), *Atlas Lingüístico de Hispanoamérica* (ALH 1984), *Nuevo Diccionario de Americanismos* (NDA).

V poslední etapě od devadesátých let se vývoj ubírá ke kontinentálním panhispánským projektům pokrývajícím celý kontinent. Vytvářejí se databáze typu *CORDE* (*Corpus Diacrónico del Español*), *CREA* (*Corpus de Referencia del Español Actual*), *NTLE* (*Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española*) a *CES* (*Corpus del Español del Siglo XXI*). Velkým úskalím takových databází je však vkládání dat. Např. korpus *CREA* byl kritizován kvůli disproporci v zastoupení evropské španělštiny a hispanoamerických variant, takže výsledky byly nutně zkresleny. V r. 2007 sama *RAE* tuto skutečnost přiznala a v nové databázi upravila proporci na 30 % textů ze Španělska a 70 % z Ameriky.

Novou generaci třetí etapy výzkumných projektů, které se vyznačují aplikací moderních metodických postupů, založených na počítačové lingvistice, představují *Diccionario de Americanismos* (DA 2010), *Variación léxica del español en el mundo* (VARILEX 2003) a *Proyecto panhispánico de léxico disponible* (DISPOLEX Panhispánico 2007). Pokračují v panhispánské linii, od předchozích se liší ještě více syntetizujícími tendencemi, důsledným zacílením na celý kontinent, začleněním více mezinárodních týmů, a tím většími nároky na koordinaci a hlavně lepšími technickými možnostmi zpracování, které do budoucna jistě rozhodující měrou ovlivní mnoho aspektů výzkumu.

Můžeme celkově konstatovat, že tradičním objektem zájmu zůstává lexikální variantnost španělštiny, mezi hlavními rysy převládá panhispánská extenze, sjednocování kritérií, moderní metody a především respekt k mnohonárodnímu a multikulturnímu charakteru španělského jazyka a různorodosti jeho pluricentrické normy.

RESUMEN

A pesar de su unidad, el español, como lengua multinacional y multicultural, ofrece una gran cantidad de diferencias en todos los niveles lingüísticos.

El objetivo de la tesis doctoral, intitulada *Aspectos teóricos de la variabilidad del léxico del español de América (Diacronía y sincronía)*, es el análisis de las cuestiones teóricas más importantes en relación con la variación y diferenciación del léxico de la lengua española en Hispanoamérica. La problemática consiste en una amplia escala de temas de los cuales hemos elegido los más discutidos, los que se enfocaban hasta ahora de distintas maneras, sin criterios homogéneos o unificados.

En el análisis aplicamos los enfoques tanto diacrónicos como sincrónicos, nos concentramos en la delimitación diatópica, con la orientación a los factores geolingüísticos que influyeron en las variedades hispanoamericanas, sin omitir el punto de vista diastrático.

A base de las teorías de la variabilidad y de otros aspectos teóricos generales investigamos las fuentes y las causas principales de las diferencias y divergencias del léxico en Hispanoamérica, su origen y características principales en las primeras fases de la conquista del Nuevo Mundo, así como la influencia innovadora de lenguas autóctonas, ante todo, en captar y describir la nueva realidad.

El lugar importante lo ocupan los contactos lingüísticos no sólo en el pasado, sino también en el presente, con el énfasis en el triángulo “el español – lenguas nativas - el inglés”. A continuación, nos concentramos en las especificidades de la adopción de nuevas palabras en las variedades hispanoamericanas y el proceso de su adaptación y asimilación.

Asimismo, la disertación trata sobre las cuestiones teóricas fundamentales desde el punto de vista geolingüístico, entre las cuales figura la definición del concepto de americanismo léxico, incluyéndose el

establecimiento de los criterios decisivos para delimitar las zonas dialectales.

A base de los análisis anteriores ofrecemos también un bosquejo de las tendencias principales de la evolución en la investigación del léxico de las variedades hispanoamericanas en el futuro.

El trabajo está dividido en dos partes, dedicadas a los aspectos teóricos generales y los léxicos.

En la primera parte, dentro del marco teórico general, tratamos sobre los temas de la unidad, fragmentación, diferenciación, divergencia y convergencia. Sigue el capítulo en el que nos ocupamos de la definición y diferentes interpretaciones de los conceptos de “español de América”, “variedad/variante nacional de la lengua” y “dialecto” en el contexto hispanoamericano, así como de la norma, o normas, su codificación, la política lingüística de la Real Academia Española y las Academias de la Lengua. En el último capítulo de esta parte dedicamos atención a las teorías de la variabilidad, ante todo a la andalucista, y a la investigación de Peter Boyd-Bowman.

La segunda parte de la disertación se abre con el análisis de las fuentes y las causas de la variabilidad del léxico hispanoamericano. Además de los factores histórico-políticos y la procedencia de los colonizadores, nos concentramos en la influencia innovadora de los sustratos y adstratos indígenas, en algunos rasgos conservadores de la lengua, así como en el papel del léxico neutro.

El tema principal del segundo capítulo lo representan los contactos lingüísticos. Dentro de su marco, sometemos al análisis los factores sociolingüísticos y socio-culturales, la posición y el papel de una lengua receptora o dominante, así como la actitud de receptividad o resistencia con respecto a otras lenguas. Nos concentramos en la influencia y reflejo de los contactos en el sistema lingüístico, en el proceso de adaptación e hibridación del léxico, tipos de préstamos según su grado de asimilación. Desde el punto de vista tanto diacrónico como sincrónico, se describen

también los aportes e influencias de dialectos peninsulares, lenguas autóctonas y del inglés.

El concepto de americanismo léxico que ofrece una serie de diferentes enfoques, a veces contradictorios, se analiza en el tercer capítulo, junto con los criterios correspondientes y su aplicación en algunas obras de la lexicografía hispánica.

El cuarto capítulo está dedicado al método de la geografía lingüística en el contexto hispanoamericano, a la delimitación de zonas dialectales en el continente, las que representan una de las cuestiones no resueltas hasta ahora, y a los atlas lingüísticos que ayudaron a dilucidar una serie de cuestiones relacionadas con el léxico y otros niveles de la lengua.

En el último capítulo presentamos una panorámica de las nuevas tendencias y métodos en la investigación actual del léxico de las variedades hispanoamericanas.

En cuanto a la premisas teóricas de nuestro análisis, la cuestión primordial es la unidad y la diferenciación de la lengua. En el pasado se produjeron sobre este tema numerosas polémicas y discusiones entre los eminentes lingüistas Cuervo, Bello, Valera, Unamuno, Lenz, Menéndez Pidal, D. Alonso, A. Alonso, Rosenblat, Alvar, Lope Blanch y otros. En la diferenciación influyeron y siguen influyendo numerosos factores, con inclusión de los extralingüísticos, histórico-políticos, étnicos, socio-culturales, geográficos, como son el aislamiento o la accesibilidad de distintas zonas del continente, la cantidad de sustratos y adstratos de lenguas indígenas, etc.

Los cambios, la transformación y las diferencias en el sistema lingüístico no significan el debilitamiento de la unidad, su desintegración o fragmentación. La lengua común contiene y encierra en sí los valores y características peculiares de sus variedades.

Desde la perspectiva de hoy, las opiniones que consideraban la cuestión de la unidad y la de la diferenciación como contradictorias ya están superadas. Según nuestro parecer, como se trata de la

diferenciación dentro del marco de un sistema lingüístico, no es posible hablar sobre “*la unidad o la diferenciación*”, sino sobre “*la unidad y la diferenciación*”. Constatamos que la unidad de la lengua representa hoy una tesis clara y natural, plenamente compatible con las diferencias existentes en las distintas variedades.

Asimismo, en la definición del español de América es necesario distinguir el enfoque continental y el de las diferentes variedades nacionales. Tal como lo dice Moreno de Alba: “El español de América no es ningún bloque idiomático que como tal se opusiera al español peninsular”.

Otro aspecto teórico importante es la cuestión de la lengua nacional en los países hispanoamericanos. Si salimos de la suposición que el idioma es uno de los portadores importantes de la identificación nacional, el rasgo específico del español es que se trata de una lengua con la que se identifican muchas naciones y países. La siguiente especificidad consiste en el hecho de que la lengua nacional de países hispanoamericanos funciona a la vez como la variedad diatópica del español. Por estas razones, consideramos como el término más adecuado en el contexto hispanoamericano la *variedad nacional de la lengua*, de acuerdo con la concepción de Dámaso Alonso y José Joaquín Montes Giraldo.

Una de las conclusiones de nuestro trabajo es que en la investigación no siempre se distinguían debidamente el idioma estándar, variantes regionales, dialectos diatópicos y diastráticos. Con este aspecto está relacionada la cuestión de la norma y su codificación. En el último tiempo se va subrayando el pluricentrismo de la norma o de las normas del español, lo que tiene repercusión también en la política lingüística de la RAE y de las Academias de la Lengua que bajo el lema “la unidad en la diversidad” colaboran más intensamente.

El último aspecto teórico general es la determinación de la base lingüística del español de América que fue de muchas polémicas. Es interesante que entre los andalucistas prevalecían los españoles, mientras que entre los antiandalucistas, los hispanoamericanos. A base de los resultados de la investigación de Boyd-Bowman, incluso los antiandalucistas reconocieron que la hipótesis de andalucismo, ante todo

en el caso del período antillano, no se podía rechazar, lo que se demostró también en el léxico de origen andaluz, así como en el nivel fonético.

En cuanto a las fuentes de la variabilidad del léxico en América, una de las más importantes fue el encuentro con el Nuevo Mundo, con la nueva realidad, con los habitantes autóctonos, sus lenguas y culturas. En ese período se adoptaron los primeros indigenismos y se efectuaron las primeras etapas del proceso de adaptación y asimilación del vocabulario. A la vez, se empezó a formar una nueva conciencia idiomática.

Al analizar las características del léxico de las variedades hispanoamericanas, llegamos a la conclusión de que el proceso de diferenciación se reflejó en dos niveles, aparentemente contradictorios: en los rasgos conservadores e innovadores. Por una parte, debido al aislamiento de algunas zonas, se han conservado voces arcaicas, que se usan hasta hoy día. Por otra parte, de acuerdo con la necesidad de denominar la nueva realidad, se iban incorporando al vocabulario las nuevas voces, renovándose, a la vez, el repertorio de procedimientos de la formación de palabras.

Por esta razón, no podemos compartir la opinión acerca del carácter conservador del léxico hispanoamericano. Aunque el léxico ha mantenido algunos atributos de esta índole, la afirmación mencionada no se puede generalizar. Al mismo tiempo, en la esfera tanto onomasiológica como semasiológica, el léxico contiene una serie de rasgos innovadores, adquiridos durante el proceso de su evolución. En este sentido, recomendamos hablar más bien de una especie de oscilación, o bipolaridad, entre lo arcaico e innovador.

Asimismo, advertimos que el uso del término “arcaísmo” no es siempre adecuado porque la óptica española e hispanoamericana difiere. Por una parte, se toma en consideración el origen y el carácter arcaico del vocablo y su desuso en el contexto sincrónico del español peninsular; y, al contrario, por parte de los hispanoamericanos, la palabra de origen arcaico no se considera ahora como un arcaísmo, ya que forma parte del vocabulario contemporáneo.

En lo que se refiere a las lenguas en contacto, en la línea diacrónica nos concentramos en la influencia de lenguas nativas, en la sincrónica, en

la de inglés. En el pasado eran las lenguas indígenas que representaban una de las fuentes más ricas de la variabilidad léxica, contribuyendo con numerosos indigenismos. Sin embargo, en el presente la situación cambia. En los EE. UU. adquiere cada vez más fuerza el español y la forma híbrida de *espanglish*, a la que prestamos también nuestra atención, así como a su paulatina transición a la expresión escrita. Desde el punto de vista lingüístico, a base de los ejemplos concretos, analizamos la asimilación ortográfica y morfológica de los préstamos.

Una de las áreas que ofrece diferentes puntos de vista es la del concepto de “americanismo léxico” cuya clasificación difiere en una serie de trabajos lexicológicos y lexicográficos. A base del análisis de los diccionarios de Pichardo (1836), Malaret (1931), Morínigo (1966), Steel (1990), Haensch y Werner (1993), y algunos postulados teóricos de Isaza Calderón (1976), Zamora Munné (1982), Guitart (1982) y López Morales (2005), identificamos los criterios más importantes para la definición del concepto mencionado. Entre los más decisivos figura la extensión geográfica del lexema, su uso y acepción en el español peninsular y variedades hispanoamericanas, las diferencias del significado y su origen.

La concepción teórica exacta, desde el punto de vista metodológico la encontramos en el *NDA - Nuevo Diccionario de Americanismos* (Haensch, Werner 1993), aunque no estamos de acuerdo con la eliminación del criterio de origen de la palabra, ya que éste, en el caso de los americanismos, representa uno de los rasgos característicos de la autenticidad de la voz. En el *NDA*, los autores aplicaron el método diferencial contrastivo que incluye las unidades léxicas que no son usadas en el español peninsular, o tienen significado diferente.

No obstante, la mayoría de los diccionarios se apoya en el método integral, es decir, el criterio principal es el uso actual del lexema en América, no importa; su uso o significado en España. Entre ellos destaca el primer diccionario académico de americanismos - *DA* (ASALE, López Morales et al., 2010). En el contexto checo es importante el primer *Diccionario de americanismos español-checo. Španělsko-český slovník amerikanismů* (Černý et al., 2011 – Letra A) que seguramente será de mucha utilidad para los hispanistas de este país.

Al igual que en el campo de la lexicografía, también en el de la geografía lingüística, los criterios y enfoques diferían mucho, especialmente en la delimitación de zonas dialectales.

Entre los intentos más conocidos y, al mismo tiempo, más discutidos figuran los de Henríquez Ureña, Rona y Zamora Munné. El problema consistió en la escasez de estudios preliminares que no posibilitaba establecer las isoglosas correspondientes. El resultado fue que la delimitación dialectal desembocaba frecuentemente en una “maraña” de isoglosas que no ofrecían ningún resultado objetivo y válido. Es una de las razones porque este tipo de investigación se apartó del foco de interés.

En el caso del uso del término “la división dialectal” opinamos que en Hispanoamérica corresponde más bien a los grupos de dialectos que a los dialectos en el sentido europeo. En vista de eso, recomendamos aplicar el término “macrodialecto”, según la concepción tradicional del dialectólogo checo Jaromír Bělič (1972).

Al analizar la aplicación del método de la geografía lingüística en el contexto hispanoamericano, llegamos a la conclusión que la situación es diferente en comparación con las zonas dialectales. Los resultados positivos se presentaron en las ediciones de los atlas lingüísticos, entre los que destacan el *ALESUCH (Atlas Lingüístico-Etnográfico del Sur de Chile, 1973)*, *ALEC (Atlas Lingüístico-Etnográfico de Colombia, 1981-1983)* y *ALM (Atlas Lingüístico de México, 1990-2000)*.

A continuación, podemos constatar que el método geolingüístico se iba perfeccionando: la orientación etnográfico-lingüística de los atlas se cambió en favor del contenido completamente lingüístico; la investigación se concentró en todos los niveles de la lengua, no sólo en el léxico que prevalecía al comienzo; se empezaron a distinguir más exactamente los niveles diastráticos; se amplió el número de informantes procedentes de un lugar; la metodología se unificó; la investigación se desplazó de los atlas regionales a los nacionales.

En la actualidad, la investigación adquiere una dimensión continental en una serie de proyectos panhispánicos. En el área de la geografía lingüística es el *ALH (Atlas Lingüístico de Hispanoamérica)* que representa

esta línea de proyección. Sin embargo, a pesar de que lleva treinta años, todavía no se ha terminado.

En las tendencias actuales notamos que la investigación tiene una dimensión continental, panhispánica. En la realización de los proyectos de hoy ayudan las tecnologías de digitalización, las bases de datos, como p. ej. el *CORDE* (*Corpus Diacrónico del Español*), el *CREA* (*Corpus de Referencia del Español Actual*), el *NTLLE* (*Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española*) y el *CES* (*Corpus del Español del Siglo XXI*). No obstante, el *CREA* y el *NTLLE* fueron criticados por la desproporción de datos en favor del español peninsular.

La nueva generación de los proyectos que se dedican a la investigación del léxico la representan *Variación léxica del español en el mundo* (*VARILEX* 2003) y el *Proyecto panhispánico de léxico disponible* (*DISPOLEX Panhispánico* 2007). Aplican nuevos enfoques y métodos, y debido a su orientación panhispánica se da en ellos más relieve a las diferentes variedades de la lengua española, lo que se refleja también en el respeto al pluricentrismo de su norma.

En resumen, según nuestra opinión, gracias a la concepción unificadora y sintetizante de la nueva metodología, gracias a su aplicación uniforme en los inmensos espacios del continente y a la colección sistemática de materiales y datos, los proyectos de esta índole podrían ayudar a dilucidar una serie de cuestiones, responder numerosas preguntas y dudas - existentes a pesar del afán dedicado a las innumerables investigaciones, valiosos estudios y libros sobre el tema - y, ante todo, ampliar nuestros conocimientos sobre la situación lingüística tan multiforme de la América Hispánica y reflejar de una manera objetiva el perfil real del español en América.

BIBLIOGRAFIE

- Alatorre, Antonio (1991). *Los 1,001 años de la lengua española*. México: Fondo de Cultura Económica, El Colegio de México.
- Aleza Izquierdo, Milagros - Enquita Utrilla, José María (2002). *El español de América: aproximación histórica*. Valencia: Tirant lo Blanch.
- Alonso, Amado (1943, 1. vyd.;1949, 2. vyd.). *Castellano, español, idioma nacional. Historia espiritual de tres nombres*. Buenos Aires: Losada.
- Alonso, Amado (1953). *Estudios lingüísticos: temas hispanoamericanos*. Madrid.
- Alonso, Dámaso (1964). Presente y futuro de la lengua española, II. *Actas de la Asamblea de Filología del I Congreso de Instituciones Hispánicas*, 2 sv., Madrid.
- Alonso, Dámaso. (1963). Para evitar la diversificación de nuestra lengua . *Actas del Congreso de Instituciones Hispánicas*. Madrid.
- Alvar, Manuel (1961). Hacia los conceptos de lengua, dialecto y hablas. *Nueva Revista de Filología Hispánica*, 15, s. 54-59.
- Alvar, Manuel, dir. (1971-73). *Cuestionario para el estudio coordinado de la norma lingüística culta de las principales ciudades de Iberoamérica y de la Península Ibérica*. Madrid. CSIC.
- Alvar, Manuel (1972). *Niveles socioculturales en el habla de las Palmas de Gran Canaria*. Ed. Excmo. Cabildo Insular, Las Palmas.
- Alvar, Manuel (1975). *España y América, cara a cara*. Valencia: Bello.
- Alvar, Manuel (1976). *Cristóbal Colón, Diario del Descubrimiento*. Estudios, ediciones y nota spor M. Alvar, 2 díly, Las Palmas.
- Alvar, Manuel - Quilis, Antonio (1984). *Atlas Lingüístico de Hispanoamérica, Cuestionario*. Madrid: Instituto de Cooperación Iberoamericana.
- Alvar, Manuel (1991). *Estudios geografía lingüística*. Madrid: Paraninfo.
- Alvar, Manuel (1993). *El español de las dos orillas*. Madrid: MAPFRE.
- Alvar, Manuel, et al. (1996). *Manual de dialectología hispana. El español de América*. Barcelona: Ariel.
- Alvar Ezquerro, M. (2002). *La formación de palabras en español*. Madrid: Arco-Libros.
- Appel, R., Muysken, P. (1996). *Bilingüismo y contacto de lenguas*. Barcelona: Ariel.
- Balmori, Hernando (1959). Doña Dominga Galarza y las postrimerías de un pueblo y una lengua, *Revista de la Universidad de La Plata*. No. IX.
- Bartol Hernández, José A. (2007). Una fuente para el conocimiento del léxico actual del español de América. In Hernández Alonso, C., y Castañeda San Cirilo, L. (eds.). *El español de América, Actas del VI*

- Congreso Internacional de "El español de América", 2005. Valladolid: Diputación de Valladolid, s. 305-318.
- Bartoš, Lubomír (1971). *El presente y el porvenir del español en América*, Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, No. 167. Brno: UJEP.
- Bartoš, Lubomír (1996). *Introducción al estudio del español en América*. Brno: Masarykova univerzita.
- Bello, Andrés (1970). *Gramática de la Lengua Castellana*, Prólogo de Niceto Alcalá-Zamora y Torres. Notas de Rufino J. Cuervo, 8. vyd. (1. vyd. 1847), Buenos Aires: Editorial Sopena Argentina S. A.
- Bělič, Jaromír (1972). *Nástin české dialektologie*. Praha: SPN.
- Binková, Simona (1992). El vocabulario tarahumar de Mateo Steffel como reflejo de su experiencia novohispana. *Ibero-Americana Pragensia*, XXVI, s. 263-272.
- Boyd-Bowman, Peter (1964). *Índice geobiográfico de cuarenta mil pobladores españoles de América en el siglo XVI*. Díl I. Bogota: ICC.
- Boyd-Bowman, Peter (1968). *Índice geobiográfico de cuarenta mil pobladores españoles de América en el siglo XVI*. Díl II. México: UNAM.
- Boyd-Bowman, Peter (1985). *Índice geobiográfico de más de cincuenta y seis mil pobladores españoles de la América Hispánica en el siglo XVI*. México: UNAM.
- Boyd-Bowman, Peter (1987). *Léxico hispanoamericano del siglo XVI*. 2. vyd. (1. vyd., 1971, Londýn: Tamesis Books Limited). Madison: The Hispanic Seminary of Medieval Studies,
- Buesa Oliver, Tomás - Enguita Utrilla, José María (1992). *Léxico del español de América - Su elemento patrimonial e indígena*. Madrid: MAPFRE.
- Canfield, Delos Lincoln (1962). *La pronunciación del español en América. Ensayo histórico-descriptivo*. Prólogo de T. Navarro. Bogota: ICC.
- Cahuzac, Philippe (1980). La división del español de América en zonas dialectales. Solución etnolingüística o semántico-dialectal. *Lingüística Española Actual*, II, s. 385-461.
- Carrillo Herrera, Gastón (1964). Tendencias a la unificación idiomática hispanoamericana e hispánica. *Presente y futuro de la lengua española*, II. *Actas de la Asamblea de Filología del I Congreso de Instituciones Hispánicas*, Madrid: Ofines, s. 17-33.
- Casares, Julio (1991). *Nuevo concepto del Diccionario de la lengua y otros problemas de lexicografía y gramática*. Madrid: Espasa Calpe.
- Casares, Julio (1992). *Introducción a la lexicografía moderna*. Madrid: CSIC.

- Congosto Martín, Yolanda - Méndez García de Paredes, Elena, ed. (2011). *Variación lingüística y contacto de lenguas en el mundo hispánico. In memoriam M. Alvar*. Madrid/Frankfurt: Iberoamericana/Vervuert.
- Cuervo, Rufino José (1947). *El castellano en América*. (Estudio sobre R. J. Cuervo por R. M. Ragucci). Buenos Aires: El Ateneo.
- Čermák, František (2001). *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum.
- Černý, Jiří (1996). *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia.
- Černý, Jiří (1998). *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico.
- Demišová, Lada, (2001). *Lenguas en contacto: el español y el p'urhepecha*. Diplomová práce, ved. A. Mištinová. Praga: Universidad Carolina de Praga.
- Diez, Miguel, et al. (1980). *Las lenguas de España*. Madrid: Ministerio de Educación, INCE.
- Dubský, Josef (1989). *Základy španělské lexikologie pro překladatele a tlumočníky*. Praha: SPN.
- Fernández de Castro, Félix (2007). *Estado actual y perspectivas del proyecto ATEFONHA*. In Hernández Alonso, C., y Castañeda San Cirilo, L. (eds.), *El español de América, Actas del VI Congreso Internacional de "El español de América", 2005*, Valladolid: Diputación de Valladolid, s. 291-304.
- Fontanella de Weinberg, M. B. (1992). *El español de América*. Madrid: MAPFRE.
- Frago Gracia, Juan Antonio (1999). *Historia del español de América*. Madrid: Gredos.
- Friede, Juan (1952). Algunas observaciones sobre la realidad de la emigración española a América en la primera mitad del siglo XVI. *Revista de Indias*. XII, 49, julio-septiembre, s. 467-496.
- García Blanco, M. (1967). *La lengua española en la época de Carlos V*. Madrid: Escelicer.
- García Mouton, Pilar (1992). Sobre geografía lingüística del español de América. *Revista de Filología Española*, Tomo LXXII, Fascículos 3, 4, El español de América, Madrid, s. 699-713.
- García Riverón, Raquel M. (1991). En torno al Atlas Lingüístico de Cuba (ALC). *Estudios de geografía lingüística*, Madrid: Paraninfo.
- García Mouton, Pilar (2007). Trabajos geolingüísticos del español de América. In Hernández Alonso, C., y Castañeda San Cirilo, L. (eds.). *El español de América, Actas del VI Congreso Internacional de "El español de América", 2005*. Valladolid: Diputación de Valladolid, s. 285-289.
- Garrido Domínguez, Antonio (1992). *Los orígenes del español de América*. Madrid: MAPFRE, Colección Idioma e Iberoamérica.
- Gimeno Gómez, Ana (1966). La aculturación y el problema del idioma. *Actas del 36 Congreso Internacional de Americanistas*. Sevilla.

- Gimeno Gómez, Ana (1970), El Consejo de Indias y la difusión del castellano. *El Consejo de Indias en el siglo XVI*. Valladolid.
- Granda, Germán de (1991). *El español en tres mundos*. Valladolid: Universidad de Valladolid.
- Henríquez Ureña, Pedro (1921). Observaciones sobre el español de América. *Revista de Filología Española* VIII. Buenos Aires.
- Henríquez Ureña (1925). El supuesto andalucismo de América. *Cuadernos del Instituto de Filología II*, Buenos Aires.
- Henríquez Ureña (1930). Observaciones sobre el español de América. II, *Revista de Filología Española* XVII.
- Isaza Caldefón, Baltasar (1976). *El español en América: enfoques y perspectivas de estudio*. Panamá: Editorial Universitaria.
- Kany, Charles E (1960). *American Spanish Semantics*. Los Angeles: Berkeley.
- Konetzke, Richard (1948). Las fuentes para la historia demográfica de Hispanoamérica durante la época colonial. *Anuario de Estudios Americanos*. Sevilla.
- König, Hans Joachim (2000). Nacionalismo y nación en la historia delberoamérica, *Cuadernos de Historia Latinoamericana. Estado-nación, Comunidad Indígena, Industria*, No. 8.
- Krupa, Viktor, y Genzor, Josef (1983). *Jazyky sveta*. Bratislava: Obzor.
- Labov, William (1991). *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lapesa, Rafael (1980, 1984, 1997). *Historia de la lengua española*. (8. vyd., 9. vyd., 9. vyd. rozšířeně). Madrid: Gredos.
- Lenz, Rodolfo (1928). *El Papiamento. La lengua criolla de Curazao*. Santiago de Chile: Universidad de Chile.
- Lenz, Rodolfo - Bello, Andrés - Oroz, Rodolfo (1946). *El español de Chile*. Buenos Aires: Universidad de Buenos Aires, Biblioteca de Dialectología Hispanoamericana VI.
- Lerner, Isaías (1974). *Arcaísmos léxicos del español de América*. Madrid: Ínsula.
- Ligorred, Francesc (1992): *Lenguas indígenas de México y Centroamérica*. Madrid: MAPFRE, Colección Lenguas y literaturas indígenas.
- Lipski, John M. (1982). Spanish-English Language Switching in Speech and Literature: Theories and Models. *Revista Bilingüe*, vol. IX, Eastern Michigan University.
- Lope Blanch, Juan M. (dir.) (1970). *Cuestionario para la delimitación de las zonas dialectales de México*, México: El Colegio de México.
- Lope Blanch, Juan M. (1977). *Estudios sobre el español hablado en las principales ciudades de América*. México: UNAM.

- Lope Blanch, Juan M., ed. (1980). *Perspectivas de la investigación lingüística en Hispanoamérica*. México: Instituto de investigaciones filológicas.
- Lope Blanch, Juan. M (1986). *El estudio del español hablado culto. Historia de un proyecto*. México: UNAM.
- Lope Blanch, Juan M. (1989). *Estudios de lingüística hispanoamericana*. México: UNAM.
- Lope Blanch, Juan M. (1993). *Ensayos sobre el español de América*. México: UNAM.
- Lope Blanch, Juan M. (1993). *Nuevos estudios de lingüística hispanoamericana*. México: UNAM.
- Lope Blanch, Juan M. (2000). *Español de América y español de México*. México: UNAM.
- López-Morales, Humberto (1992). *El español del Caribe*. Colección Idioma e Iberoamérica. Madrid: MAPFRE.
- López Morales, Humberto (2005). Breve historia de un proyecto, 1951-1996. Diccionario Académico de Americanismos. *Presentación y Planta del Proyecto*. Buenos Aires: Asociación de Academias de la Lengua Española, Academia Argentina de Letras, s.19-46.
- López Morales, Humberto (2007). El Diccionario académico de americanismos: Presentación. In Hernández Alonso, C., y Castañeda San Cirilo, L. (eds.), *El español de América, Actas del VI Congreso Internacional de "El español de América", 2005*. Valladolid: Diputación de Valladolid, s.13-29.
- Lullo di, Orestes (1992). La lengua española. *España y el Nuevo Mundo. Un diálogo de quinientos años*. Textos pertenecientes a miembros de la Institución. Buenos Aires: Academia Argentina de Letras.
- Lüdtke, Jens – Schmitt, Christian, ed. (2004). *Historia del léxico español. Enfoques y aplicaciones*. Madrid/Frankfurt: Iberoamericana/Vervuert.
- Malmberg, Bertil (1948). *L'espagnol dans le nouveau monde*. Lund.
- Malmberg, Bertil (1996). *La América hispanohablante. Unidad y diferenciación del castellano*. Madrid: Istmo.
- Martinell Gifre, Emma (1992). *La comunicación entre españoles e indios*. Madrid: MAPFRE, Colección Idioma e Iberoamérica.
- Medina López, J. (1997). *Lenguas en contacto*. Madrid: Arco/Libros.
- Meliá, Batomeu (1992). *La lengua guaraní del Paraguay*. Madrid: MAPFRE, Colección Idioma e Iberoamérica.
- Mendieta, Eva (1999): *El préstamo en el español de los EE. UU.* New York: Lang.
- Mendieta Jerónimo de (1973). *Historia Eclesiástica Indiana*. Madrid: Biblioteca de Autores Españoles.

- Menéndez Pidal, Ramón (1929). *Orígenes del español*. 2. vyd. Madrid: Hernando.
- Menéndez Pidal, Ramón (1955). La unidad del idioma. *Castilla, la tradición, el idioma*. Madrid: Espasa-Calpe.
- Menéndez Pidal, Ramón (1955). *Mis páginas preferidas. Estudios lingüísticos e históricos*. Madrid: Gredos.
- Menéndez Pidal, Ramón (1957). Sevilla frente a Madrid. Algunas precisiones sobre el español de América. III. *Miscelánea Homenaje a André Marinet*. Diego Catalán (ed.). Universidad de la Laguna, s.99-165.
- Nebrija, Antonio de: *El diccionario latino-español* (1492). Edición facsimilar, de Colón y Amadeu J. Soberanas. Barcelona: Puvill-Editor, 1979.
- Ogilvie, Guillermo F (1987). El proyecto de Atlas Lingüístico-Antropológico de la República Argentina dentro del marco del Plan Nacional de Alfabetización, *Documentos del Predal Argentina*, 2, *Atlas Lingüístico-Antropológico de la República Argentina*. Buenos Aires.
- Mištinová, Anna (1995). Diferentes enfoques del concepto de "americanismo" en algunas obras de la lexicografía hispánica, *Ibero-Americana Pragensia* XXIX, Praha,, s. 209-215.
- Mištinová, Anna (1996). La geografía lingüística y los atlas lingüísticos de Hispanoamérica. *Ibero-Americana Pragensia* XXX, Praha, s. 17-36.
- Mištinová, Anna (2004). El primer siglo del castellano en el Nuevo Mundo y la política lingüística. *Romance Studies Today: In Honor of Beatriz Varela*. Elaine S. Brooks, Eliza Miruna Ghil, S. George Wolf (ed.). University of New Orleans, nakl. Juan de la Cuesta, Newark, s. 65-76.
- Mištinová, Anna (2005). ¿El español o el castellano? *Las lenguas románicas: su unidad y diversidad*. P. Čermák, J. Tláškal (eds.). Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, s. 65-73.
- Mištinová, Anna (2006). El triángulo de globalización lingüística en América Latina: el español, el inglés y lenguas nativas. *Ibero-Americana Pragensia*, XXXIX, Praha , s. 33-41.
- Mištinová, Anna (2007). Variedades diatópicas del español de América y su enseñanza en el contexto centroeuropeo. *Lingua Americana*. Revista de Lingüística, Año X/2006, No.19. Venezuela, Maracaibo: Universidad de Zulia, s.119-127.
- Mištinová, Anna (2007). La norma policéntrica del español y su aplicación en el contexto checo. *Actas del II Congreso Internacional de FIAPE „El español: una lengua, muchas culturas“*, Universidad de Granada, 26. – 29. září 2007. Granada: FIAPE, Ministerio de Educación, Redele.
- Mištinová, Anna (2007). El *espanglish* y su proyección lingüística hacia el futuro. *Actas del Congreso Internacional „Retos del hispanismo en la Europa Central y del Este“*, Krakov, Jagellonská univerzita,

- 14.-15. 10. 2005. Coordinadores: Luis Francisco Cercós García, Carmelo Juan Molina Rivero, Alfonso de Ceballos-Escalera Gila. Madrid: Palafox&Pezuel, s. 287-295.
- Mištinová, Anna (2008). Acerca de algunas cuestiones teóricas de la variabilidad del español. *Sborník z konference „Pasión por el hispanismo”*, ed. M. Valeš. Liberec: Katedra romanistiky Technické univerzity v Liberci.
- Mištinová Anna (2010). La cuestión de la norma de variedades geolingüísticas: sus aspectos teóricos y didácticos. *Actas del Congreso “La enseñanza del español en tiempos de crisis”*. Cádiz: Universidad de Cádiz, s. 316-322.
- Mištinová, Anna (2011). El castellano, variedades hispanoamericanas y la identidad nacional (mirada desde la República Checa). *Contextos. Estudios de Humanidades y Ciencias Sociales*. Año XII, No. 24 Santiago de Chile: Universidad Metropolitana de Ciencias de Educación, s. 77-85.
- Montes Giraldo, José Joaquín (1982, 1987). *Dialectología general e hispanoamericana*. Bogotá: ICC.
- Montes Giraldo, José Joaquín (2000). *Motivación y creación léxica en el español de Colombia*. Bogotá: ICC.
- Moreno de Alba, J. G. (1988). *El español en América*. 1. vyd. (2. vyd. 1991). México: Fondo de Cultura Económica.
- Moreno de Alba, J. G. (1992). *Diferencias léxicas entre España y América*. Madrid: MAPFRE.
- Moreno Fernández, F. (1993). *La división dialectal del español de América*. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá de Henares.
- Morínigo, Marcos A. (1964). La penetración de los indigenismos americanos en el español. *Presente y futuro de la lengua española. Actas de la Asamblea de Filología*. Madrid: Oficina Internacional de Información y Observación de Español.
- Nebrija, Antonio de (1492); ed. Quilis, Antonio (1980). *Gramática de la lengua castellana*. Madrid: Editora Nacional.
- Opatrný, Josef (2006). *Nación y cultura nacional en el Caribe hispano*. 1.vyd. Supplementum Ibero-Americana Pragensia. Praha: Karolinum.
- Oroz, Rodolfo (1966). *La lengua Castellana en Chile*. Santiago: Universidad de Chile.
- Ortiz, Alejandro (1992). *El quechua y el aymara*. Madrid: MAPFRE, Colección Idioma e Iberoamérica.
- Paredes, Julián (1973): *Recopilación de Leyes de los Reynos de las Indias* (1681). Madrid. Předmluva Ramón Menéndez Pidal.
- Pérez Martín, Ana María - Bellón Fernández, Juan José (2007). *La construcción ‘más nada’ en el CREA*. In *El español de América*.

- Actas del VI Congreso Internacional*. Valladolid: Diputación de Valladolid, s. 615-626.
- Quilis, Antonio (1991). *Situación actual del Atlas Lingüístico de Hispanoamérica. Lingüística española actual*. Madrid: Instituto de Cooperación Iberoamericana. XIII/2, s. 269 - 272.
- Quilis, Antonio (1992). *La lengua española en cuatro mundos*. Madrid: MAPFRE.
- RAE (2009). *Nueva gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa Calpe.
- RAE (2010). *Ortografía de la lengua española*. Madrid: Espasa-Calpe.
- Rabanales, Ambrosio (1993). La corrección idiomática en el *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*. *Boletín informativo*, č. 233. Madrid: Fundación Juan March, s.3-22.
- Ramírez, Arnulfo G. (1992). *El español de los Estados Unidos*. Madrid: MAPFRE, Colección Idioma e Iberoamérica.
- Resnick, Melvyn C. (1976). *Algunos aspectos histórico-geográficos de la dialectología hispanoamericana*. *Orbis*, XXV.
- Rico Ocampo, J. (1985). Problemas sociolingüísticos de la sociedad colombiana. Relación español - lenguas indígenas. *Actas del 45 Congreso de Americanistas*. Bogotá.
- Rivarola, José Luis (1990). *La formación lingüística de Hispanoamérica*. Lima: Fondo Editorial de la Pontificia Universidad Católica del Perú.
- Rona, José Pedro (1958). *Aspectos metodológicos de la dialectología hispanoamericana*. Montevideo: Universidad de la República.
- Rona, José Pedro (1964). El problema de la división del español americano en zonas dialectales. *Presente y futuro de la lengua española*. Madrid: Ofines.
- Rona, José Pedro (1965). *El dialecto "fronterizo" del norte del Uruguay*, Montevideo: Librería Anticuaria Americana.
- Rona, José Pedro (1973). Normas locales, regionales, nacionales y universales en la América Española. *Nueva revista de Filología Hispánica* (México) XXII, 2, 310-321.
- Rosenblat, Ángel (1962). *El castellano de España y el castellano de América. Unidad y diferenciación*. Caracas: Universidad Central.
- Rosenblat, Ángel (1967). *El criterio de corrección lingüística. Unidad o pluralidad de normas en el español de España y América*. Bogotá: ICC.
- Rosenblat, Ángel (1969). El debatido andalucismo del español de América, dedicado a Pedro Henríquez Ureña. *Simposio de México. Actas, informes y comunicaciones*. México: UNAM.
- Rosenblat, Ángel (1971). *Nuestra lengua en ambos mundos*. Estella (Navarra): Salvat Editores, Alianza Editorial.

- Sánchez Pérez, Aquilino (1992). *Historia de la Enseñanza del Español como lengua extranjera*. Madrid: SGEL.
- Sala, Marius (1998). *Lenguas en contacto*. Madrid: Gredos.
- Salas, Adalberto (1992). *El mapuche o araucano*. Madrid: MAPFRE, Colección Idioma e Iberoamérica.
- Scavnick, Gary E. (1980). *Dialectología hispanoamericana. Estudios actuales*. Washington: Georgetown University Press.
- Solano, Francisco de (1991). *Documentos sobre política lingüística en Hispanoamérica (1492 - 1800)*. Madrid: CSIC.
- Schuchardt, Hugo (1909). Die Lingua Franca. *Zeitschrift für Romanische Philologie*, XXXIII. Halle, s. 441-461.
- Stavans, Ilán. 2000. *Spanglish para millones*. Madrid: Casa de América.
- Stavans, Ilan (2003). *Spanglish. The Making of a New American Language*. New York: Harper Collins Publishers.
- Stepanov, G. V. (1963). *Ispanskij jazyk v stranach Latinskoj Ameriky*. Moskva: ILIJ.
- Tichý, Oldřich. Objetivos y métodos de la dialectología hispanoamericana. *Ibero-Americana Pragensia*, III. 1969, s. 131-137.
- Tovar, Antonio (1961). *Bosquejo de un mapa tipológico de las lenguas de América del Sur*. Separata de Thesaurus. Buenos Aires: Boletín ICC.
- Tovar, Antonio; Larrueca de Tovar (1984), Consuelo. Catálogo de las lenguas de América del Sur. Madrid: Gredos, s. 603-627.
- H. Triana y Antorveza, H. (1987). *Las lenguas indígenas en la historia social del Nuevo Reino de Granada*. Bogota: ICC.
- Ubieto Arteta, Antonio – Reglá Campistol, Juan - Jover Zamora, José María - Seco Serrano, Carlos (1994). *Dějiny Španělska*. Překlad S. Binková, J. Kasl, E. Mánková, B. Stárková, V. Urban. Praha: Lidové noviny.
- Ueda, Hiroto (2003). Variación léxica del español en el mundo. Proyecto internacional de investigación léxica. In Wotjak, Gerd (ed.) *Pautas y pistas en el análisis del léxico hispano(americano)*. Madrid/Frankfurt: Iberoamericana/Vervuert, s.141-278.
- Ueda, Hiroto (2007). Análisis dialectométrico del léxico variable español. In Hernández Alonso, C., y Castañeda San Cirilo, L. (eds.), *El español de América, Actas del VI Congreso Internacional de "El español de América"*, 2005, Valladolid: Diputación de Valladolid, s.813-824.
- Unamuno, Miguel de (1958). Sobre la lengua española. *Obras completas*. Tomo III, Madrid: Afrodísio Aguado.
- Unamuno, Miguel de. La carta abierta a Adolfo Casabal. *Obras Completas. Tomo VI. La raza y la lengua*. Madrid: Afrodísio Aguado.

- Valdman, A. (1977). *Pidgin and creole linguistics*. Bloomington: Indiana University Press .
- Vaquero de Ramírez, María (1996). *El español de América*. Madrid: Arco/Libros.
- Varela, Beatriz (1992). *El español cubano-americano*. New York: Senda nueva de ediciones.
- Varela, Beatriz (1999). „Discurso de incorporación“. *Boletín de la Academia Norteamericana de la Lengua Española*, No. 9-10, New York 1998-1999, str. 1-40.
- Varela, Beatriz (2001). *Los anglicismos en el español de hoy*. New Orleans: UNO.
- Varela, Beatriz (2001). El “Spanglish”. New Orleans: UNO.
- Vrhel, František (1976). Úvod do studia nativních jazyků Iberoameriky. Praha: SPN.
- Weinreich, U. (1968). *Languages in contact: Finding and problems*. Haag: Mouton.
- Wotjak, Gerd, ed. (2003). *Pautas y pistas en el análisis del léxico hispano(americano)*. Madrid/Frankfurt: Iberoamericana/Vervuert.
- Zajícová, Lenka (2005). *El bilingüismo paraguayo. Usos y actitudes hacia guaraní y el castellano*. Disertační práce. Olomouc: FF UP.
- Zamora Munné (1980). Las zonas dialectales del español americano. *Boletín de la Academia Norteamericana de la Lengua Española*, 4-5, s. 57-67.
- Zamora Munné, Juan C., Guitart, Jorge M. (1982). *Dialectología hispanoamericana*. Salamanca: Almar.
- Zamora Vicente, Alonso (1967). *Dialectología española*. Madrid: Gredos.
- Zavadil, Bohumil (1986). Por una teoría de la codificación de la norma estándar en los países hispanoamericanos. *Revista de Filología Románica*, IV. Madrid: Universidad Complutense, s. 295-300.
- Zavadil, Bohumil (1998). *Vývoj španělského jazyka*, I. Praha: Karolinum.

Slovníky

- Černý, Jiří, et al. (2011): *Španělsko-český slovník amerikanismů. Diccionario de americanismos español-checo. Písmo A. Letra A. Romanica Olomucensia*, Vol. 23 – Supplementum. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Dubský, Josef a kol. (1996). *Velký česko- španělský slovník*. Praha: Academia.
- Dubský, Josef a kol. (1977-78). *Velký španělsko-český slovník*. Praha: Academia.

- Haensch Günter - Werner, Reinhold (2000). *Diccionario del español de Cuba. Español de Cuba/ Español de España*. Madrid: Gredos.
- Haensch Günter - Werner, Reinhold (2000). *Diccionario del español de Argentina. Español de Argentina/ Español de España*. Madrid: Gredos.
- Karlík et al. (2002). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Lidové noviny.
- Klimeš, L. (1981). *Slovník cizích slov*. Praha: SPN.
- Lara, Luis Fernando (1995). *Diccionario del español usual en México*. Colegio de México, 1995.
- Lázaro Carreter, Fernando (1953). *Diccionario de términos filológicos*. Madrid: Gredos.
- Malaret, Augusto (1931). *Diccionario de americanismos*. 1. vyd. (1925). San Juan (Puerto Rico): Mayagüez.
- Moliner, María (1998). *Diccionario de uso del español*. Madrid: Gredos.
- Morínigo, Marcos A. (1966). *Diccionario manual de americanismos*. Buenos Aires: Muchnik Editores.
- NDA Nuevo diccionario de americanismos (1993). Günter Haensch, y Reinhold Werner (dir.). 3 tomos, I - *Nuevo diccionario de colombianismos*, Bogotá: Instituto Caro y Cuervo.
- NDA Nuevo diccionario de americanismos (1993). Claudio Chuchuy y Laura Hlavacka de Bouzo, Laura (coord.). 3 tomos, II - *Nuevo diccionario de argentinismos*. Bogotá: Instituto Caro y Cuervo.
- NDA Nuevo diccionario de americanismos (NDA), (1993). Ursula Kühl de Mones, (dir.). 3 tomos, III - *Nuevo diccionario de uruguayismos*, Bogotá: Instituto Caro y Cuervo.
- Pepřík, Jaroslav (1982). *Slovník amerikanismů*, Praha: SPN.
- Pichardo, Estéban (1985). *Diccionario provincial cuasi-razonado de voces cubanas*. Habana, 6. vyd. (1. vyd.1836).
- RAE (2001). *Diccionario de la lengua española*. 22. vyd. Madrid: Espasa-Calpe.
- RAE, ASALE (2005). *Diccionario panhispánico de dudas*. Madrid: Santillana Ediciones Generales.
- Rodríguez González, Félix (1997). *Nuevo diccionario de anglicismos*. Gredos, Madrid: Gredos.
- Santamaría, Francisco J. (1942). *Diccionario general de americanismos*. México: Pedro Robredo.
- Seco, Manuel (1990). *Diccionario de dudas y dificultades de la lengua española*. Madrid: Espasa Calpe.
- Steel, Brian (1990). *Diccionario de americanismos*. Madrid: SGEL.
- Kol. autorů (1993). *Diccionario esencial de lengua española*. Madrid: Santillana.

Jazykové atlasy

- ADDU (1983). Thun, Harald; Forte, Carlos E.; Elizaincín Adolfo. *El Atlas Diatópico y Diastrático del Uruguay. Presentación de un proyecto*, Ibero-Romania 30, 1983, pp. 26-62.
- ALEA (1961-1973). Manuel Alvar et. al. *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Andalucía*. Granada: CSIC.
- ALEC (1981-83). Flórez, Luis, et al. (1981-83). *Atlas Lingüístico-Etnográfico de Colombia*. Tomos I-VI. Bogota: Instituto Caro y Cuervo.
- ALESUCH (1973). Araya, Guillermo, et al. (1973). *Atlas Lingüístico-Etnográfico del Sur de Chile*. Valdivia: Instituto de Filología de la Universidad Austral de Chile y Editorial Andrés Bello.
- ALH (1984). Alvar, Manuel - Quilis, Antonio. (1984). *Atlas Lingüístico de Hispanoamérica, Cuestionario*. Madrid: Instituto de Cooperación Iberoamericana.
- ALM (1990). Lope Blanch, Juan. M. et al. (1990): *Atlas Lingüístico de México*. México: El Colegio de México, Fondo de Cultura Económica.
- PREDAL, Kovacci, Ofelia (1987). *Documentos del Predal Argentina, 2, Atlas lingüístico-antropológico de la República Argentina (ALARA)*. Buenos Aires.
- Alvar, Manuel (1974). *Atlas Lingüístico de España y Portugal, Cuestionario*, Madrid, CSIC.
- Alvar, Manuel - Quilis, Antonio (dir.) (1984). *Atlas Lingüístico de Hispanoamérica, Cuestionario*. Madrid: Instituto de Cooperación Iberoamericana.
- García Mouton, Pilar - Moreno Fernández, Francisco (1988). *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Castilla - La Mancha, Cuestionario I, II*, Madrid: CSIC.
- Navarro Tomás, Tomás (1962). *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica, I*, Madrid: CSIC.

Dokumenty

Archivo General de Indias

AGI, Catálogo de pasajeros a Indias, Sevilla, 1940-46, díly I, II, III

AGI, Sección: Contratación 5.103.

AGI, Sección: Contratación. Legajo 5.217 - 5.535, série A.G.I. Registro de pasajeros a Indias.

AGI, Sección: Contratación. Legajo 5.536 - 5.540, série A.G.I. Registro de pasajeros a Indias.

AGI, Sección: Contratación. Legajo No. 5538. Registro de pasajeros a Indias.

Patronato 275; Ramo 11.

Internet

www.rae.es

www.dispolex.com

<http://lecture.ecc.u-tokyo.ac.jp/~cueda/varilex/>

www.SPANISHseo.org (University of Denver, USA)

http://www.ailla.utexas.org/site/ma_lg_tbl.html

http://www.ailla.utexas.org/site/sa_lg_tbl.html

<http://www.native-languages.org/>

<http://www.infoplease.com/ce6/society/A0834978.html>

(Columbia University)

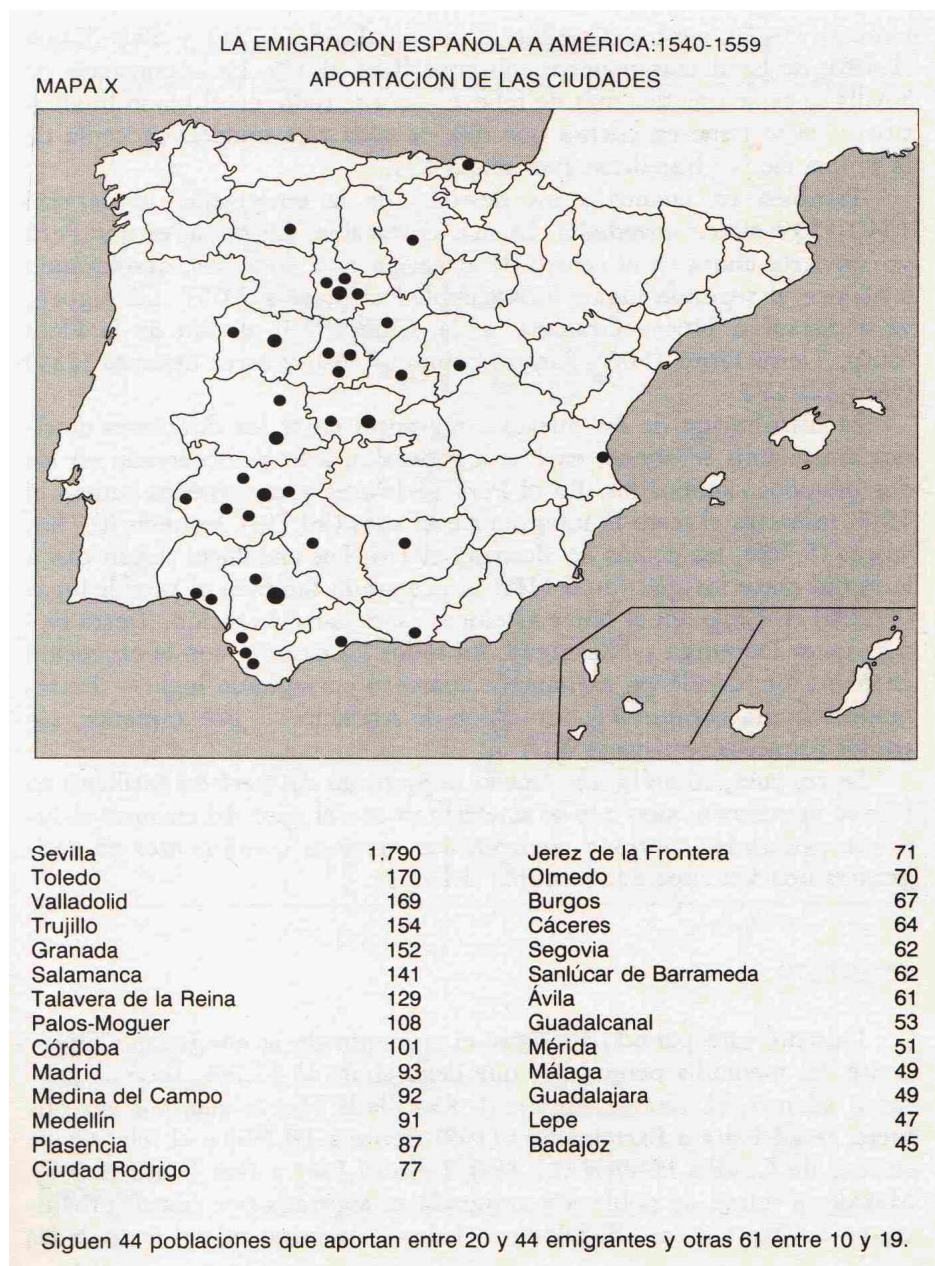
POČET ŠPANĚLSKY MLUVÍCÍCH OBYVATEL PODLE ZEMÍ

Země	Počet obyvatel	%
1. Mexiko	109 955 400	24,30 %
2. Kolumbie	45 013 674	9,95 %
3. USA	44 321 038	9,80 %
4. Argentina	40 677 348	8,99 %
5. Španělsko	40 491 051	8,95 %
6. Peru	29 180 899	6,45 %
7. Venezuela	26 414 815	5,84 %
8. Chile	16 454 143	3,64 %
9. Ekvádor	13 927 650	3,08 %
10. Guatemala	13 002 206	2,87 %
11. Kuba	11 423 952	2,52 %
12. Dominikánská republika	9 507 133	2,10 %
13. Bolívie	9 247 816	2,04 %
14. Honduras	7 639 327	1,69 %
15. El Salvador	7 066 403	1,56 %
16. Paraguay	6 831 306	1,51 %
17. Nikaragua	5 785 846	1,28 %
18. Kostarika	4 195 914	0,93 %
19. Portoriko	3 958 128	0,87 %
20. Uruguay	3 477 778	0,77 %
21. Panama	3 292 693	0,73 %
22. Rovnicková Guinea	616 459	0,14 %
Celkem	452 480 979	100,00 %

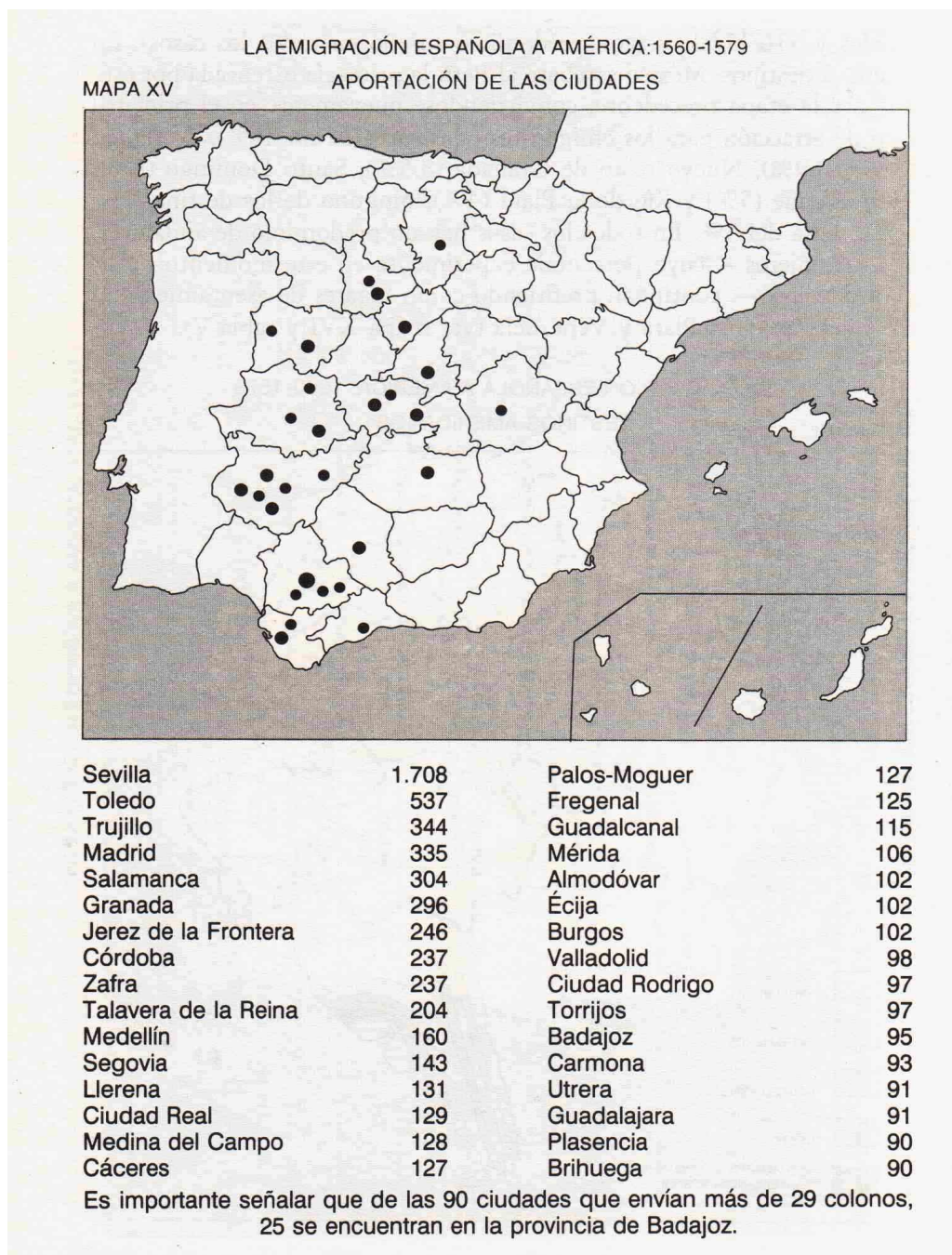
Zdroj: www.SPANISHseo.org (Denver, Colorado, USA)

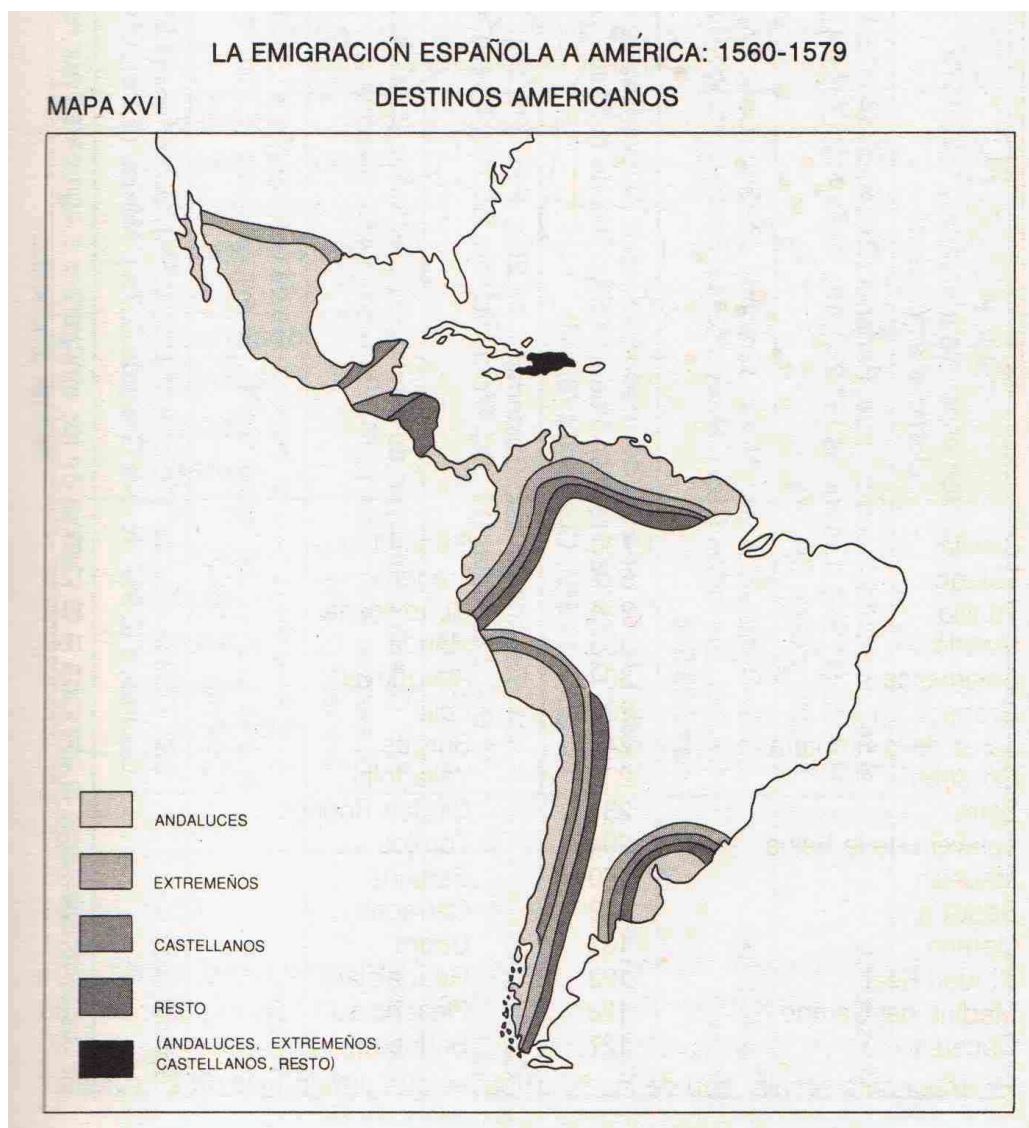
Los orígenes del español de América
 Garrido Domínguez (1992: 126)

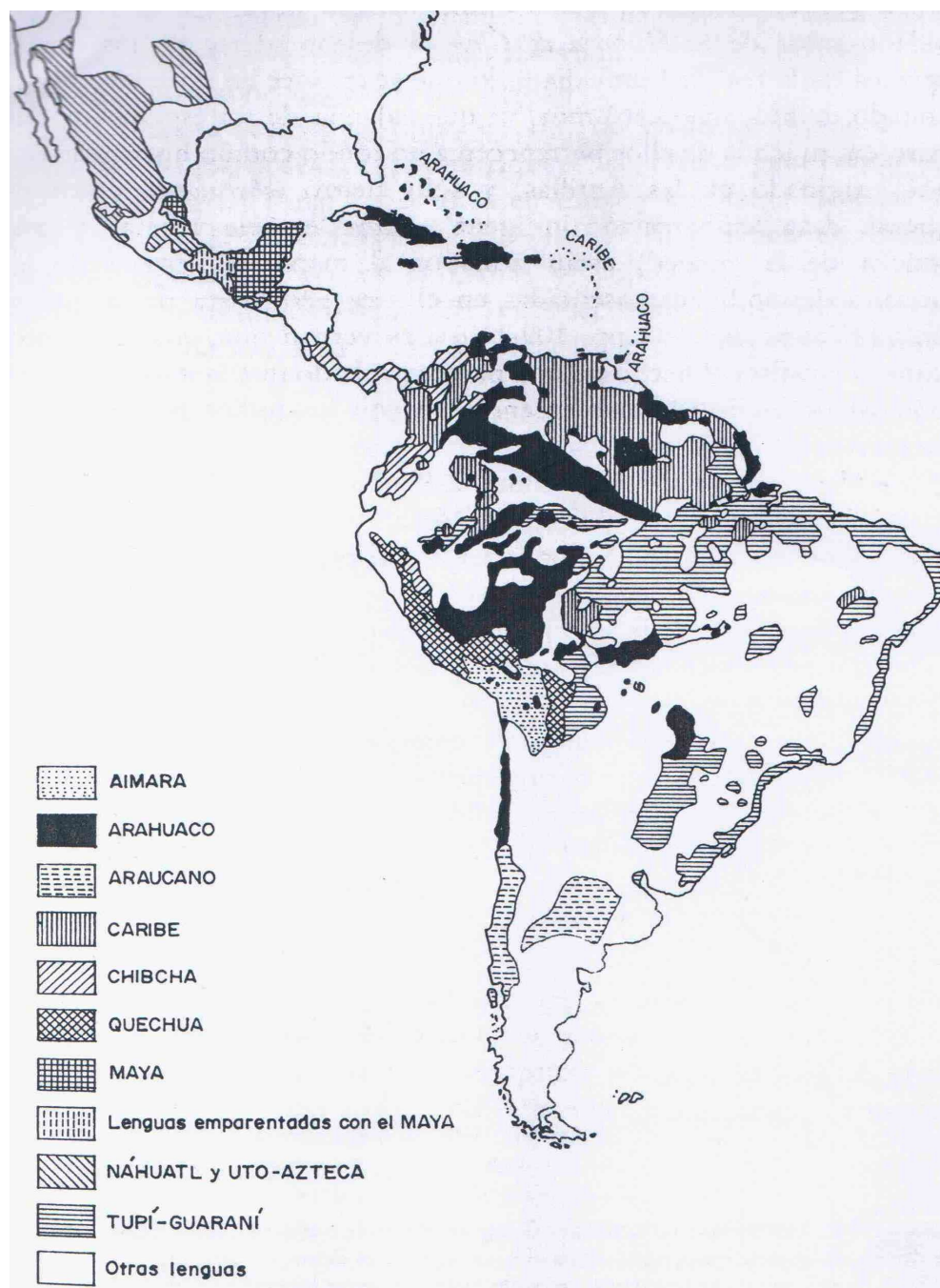
Los orígenes del español de América
 Garrido Domínguez (1992: 127)

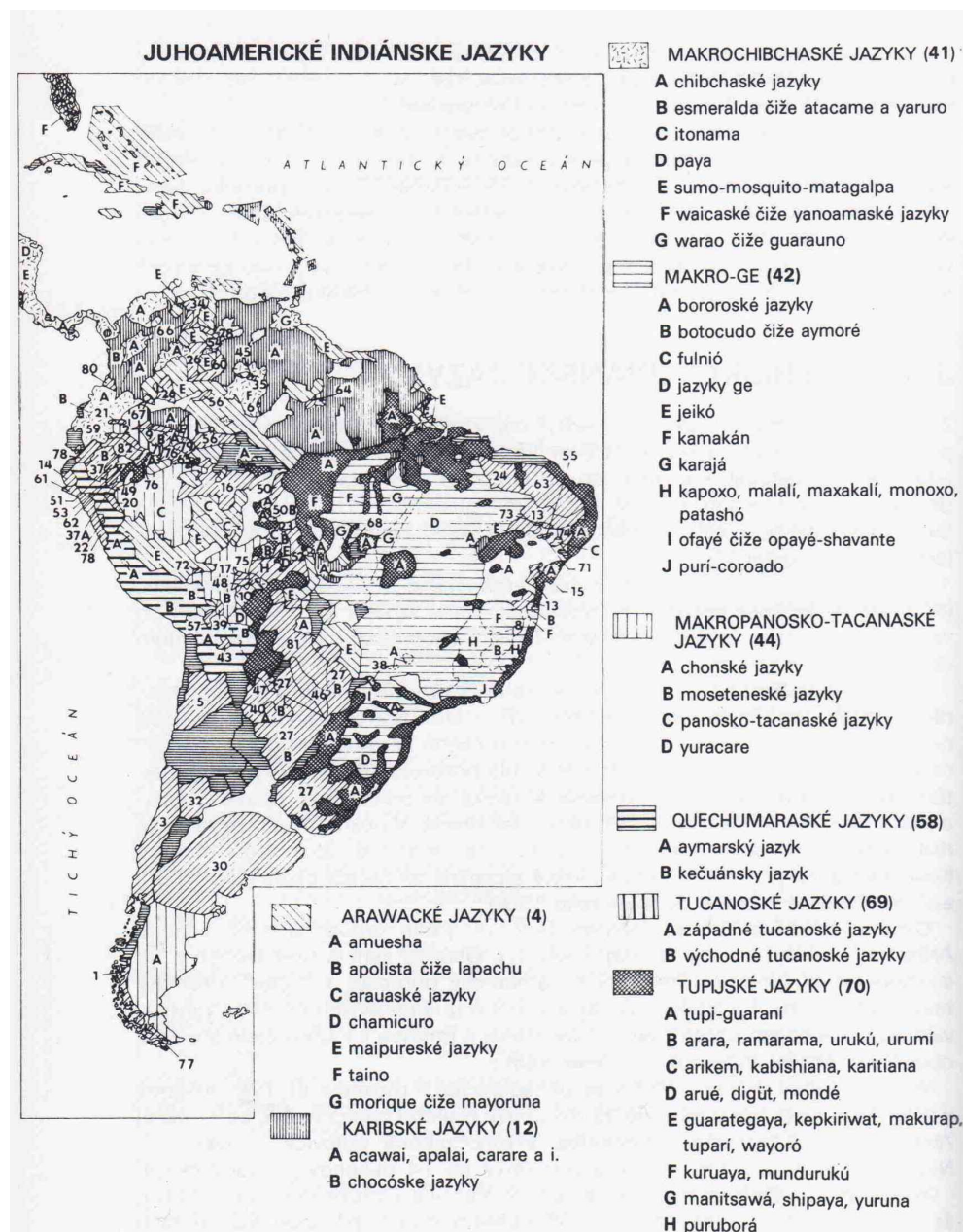
Los orígenes del español de América
Garrido Domínguez (1992: 134)

Los orígenes del español de América
Garrido Domínguez (1992: 135)

Lenguas indígenas de Hispanoamérica
Buesa Oliver- Enguita Utrilla (1992: 37)

Jazyky sveta
Viktor Krupa et al. (1983: 270)

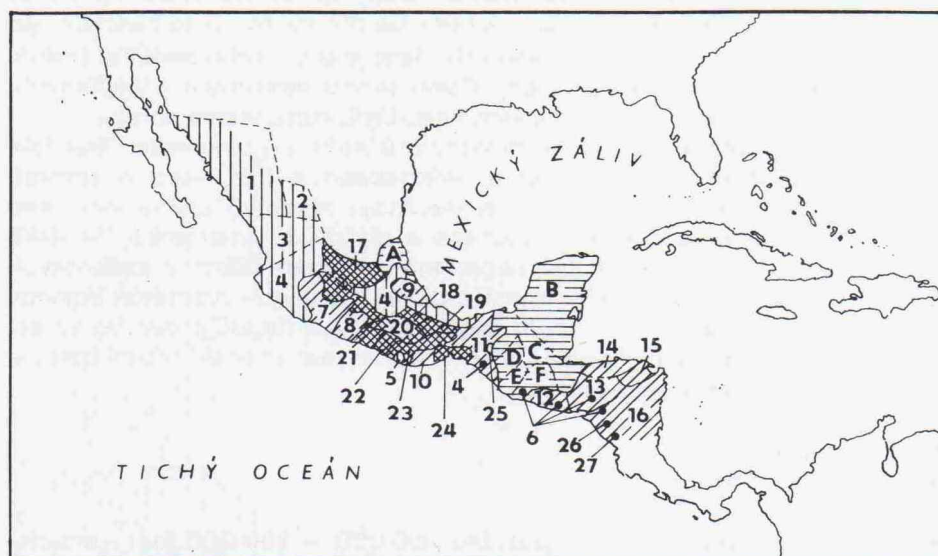
 INÉ JAZYKOVÉ OBLASTI

- 1 alakalufské jazyky
- 2 andoque
- 3 araukánský jazyk čiže mapuche
- 5 atacama čiže cunza alebo lincan antai
- 6 auake čiže arutani
- 7 auishiri
- 8 baenan
- 9 borasko-huitotské jazyky
 - A boraské jazyky
 - B huitotské jazyky
- 10 canichana
- 11 capixana čiže canoe
- 13 cariri čiže kiriri
- 14 catacaoské jazyky
- 15 catembri čiže mirandela
- 16 catuquinaské jazyky
- 17 cayuvava
- 18 chapacuraské jazyky
- 19 chiquito čiže tarapecosi
- 20 cholonaské jazyky
- 21 cofán
- 22 culli čiže ilinga
- 23 erikbaktsa čiže canoeiro
- 24 gamela
- 25 gorgotoqui
- 26 guahiboské jazyky
- 27 guaycurúsko-charruaské jazyky
 - A charruaské jazyky
 - B guaycurúske jazyky
- 28 guamo
- 29 guató
- 30 guennaken čiže gununa-kune alebo puelche
- 31 huariské jazyky
- 32 huarpeské jazyky
- 33 iranxe
- 34 jirajaraské jazyky
- 35 kaliaa čiže sape
- 36 koaia
- 37 jéberosko-jívaroské jazyky
 - A jéberoské čiže cahuapanaské jazyky
 - B jívaroské jazyky
- 38 kukura
- 39 leco
- 40 luleské jazyky

- A lule čiže tonocoté
- B vilela čiže chunupí
- 43 makromayské jazyky: uru-chipaya
- 45 makú
- 46 mascoy čiže lengua
- 47 matabaco-maccá
- 48 movima
- 49 munichi
- 50 mura-matanawí
 - A bohurá, mura, pirahá
 - B matanawí
- 51 murato čiže candoshi alebo shapra
- 52 nambikwara
- 53 omurano čiže mayna
- 54 otomaco, taparita
- 55 pankarurú
- 56 puinave-maku
- 57 puquina
- 59 sabelaské jazyky
- 60 sálivasko-piaroské jazyky
- 61 sec čiže sechura alebo tallán čiže atalán
- 62 simacu čiže itucale alebo arucuaya čiže urariña
- 63 tarariu čiže ochukuyana
- 64 taruma
- 65 tikuna čiže tukuna
- 66 timote
- 67 tiniguaské jazyky
- 68 trumai
- 71 tushá
- 72 tuyoneiri čiže arasairi alebo huachipairi
- 73 uman čiže huamoi
- 74 xukurú čiže ichikile
- 75 yabutíjské jazyky
- 76 yaguaské jazyky
- 77 yámana čiže yaghan
- 78 yuncaské čiže chimúske alebo muchické
čiže chinchaské jazyky
- 79 yurí
- 80 yurimangui
- 81 zamucoské jazyky
- 82 záparoské jazyky

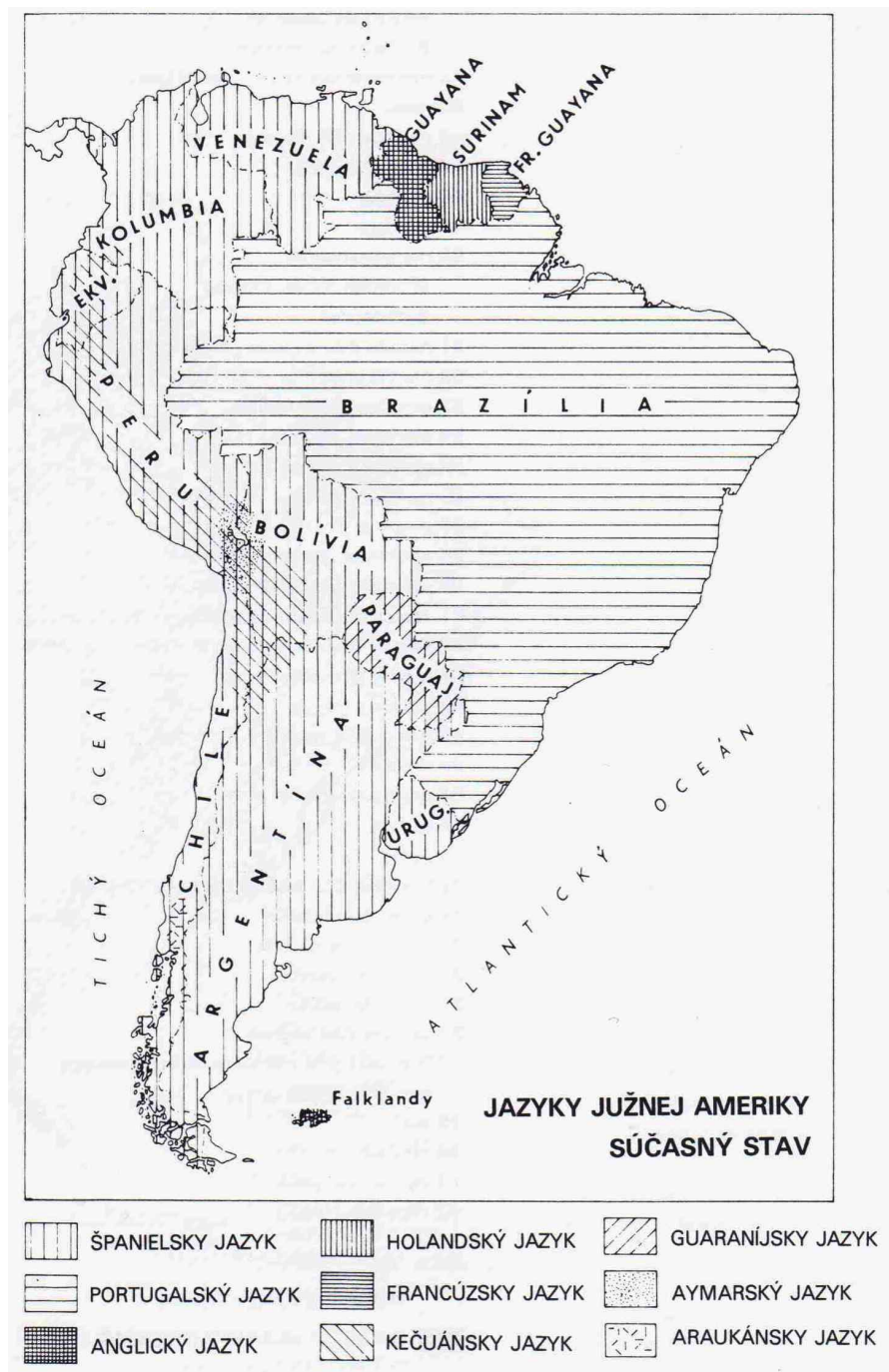
 NEZAZNAMENANÉ JAZYKY NEPRESKÚMANÉ OBLASTI OBLAST S NEJUHOAMERICKÝMI
INDIÁNSKÝMI JAZYKMI

MEZOAMERICKÉ INDIÁNSKE JAZYKY

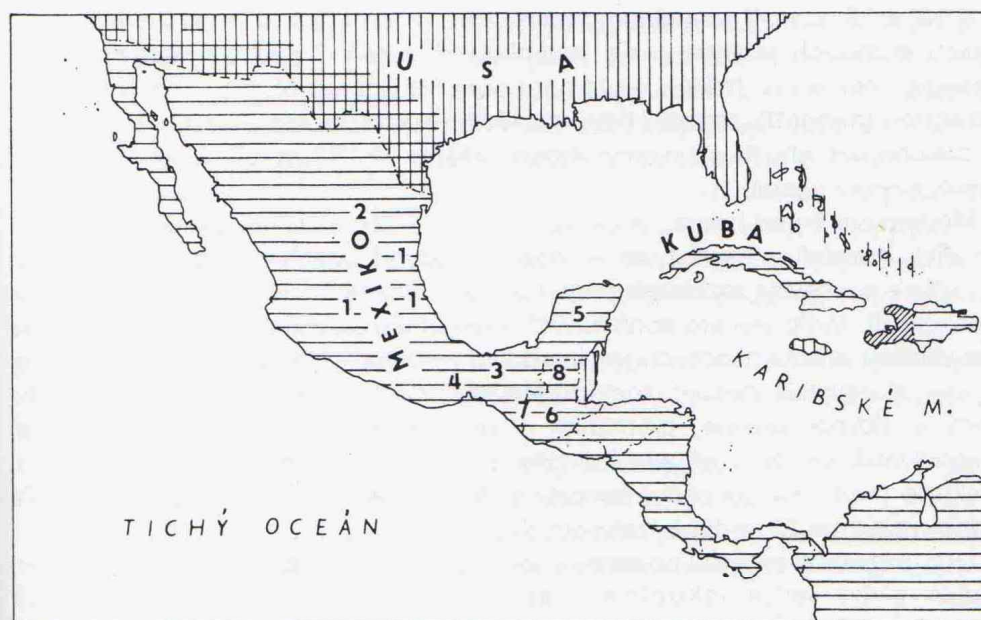
UTO-AZTÉCKE JAZYKY 1 yaquijské jazyky 2 pimaské jazyky 3 coraské jazyky 4 nahuaské jazyky 5 pochutec 6 pipil	INÉ MEZOAMERICKÉ INDIÁNSKE JAZYKY 7 tarasco 8 cuitlatec 9 totonacké jazyky 10 tequistlatecké jazyky 11 mixe-zoquecké jazyky 12 xincaské jazyky 13 lencaské jazyky 14 jicaque 15 payaské jazyky 16 misumalpaské jazyky
MAYSKÉ JAZYKY A huastécke jazyky B yucatécke jazyky C cholaská vetva D kanjobalská vetva E mamská vetva F quichéska vetva	OTO-MANGUESKÉ JAZYKY 17 oto-pameské jazyky 18 popolocké jazyky 19 chinantecké jazyky 20 mixtécke jazyky 21 tlapanecké jazyky 22 amuzgo 23 zapotécke jazyky 24 huave 25 chiapanecké jazyky 26 subtiaba 27 mangue

Jazyky sveta
Viktor Krupa et al. (1983: 262)

Jazyky sveta
 Jižní Amerika – stav ke konci 20. stol.
 Viktor Krupa et al. (1983: 272)

JAZYKY MEZOAMERIKY — SÚČASNÝ STAV

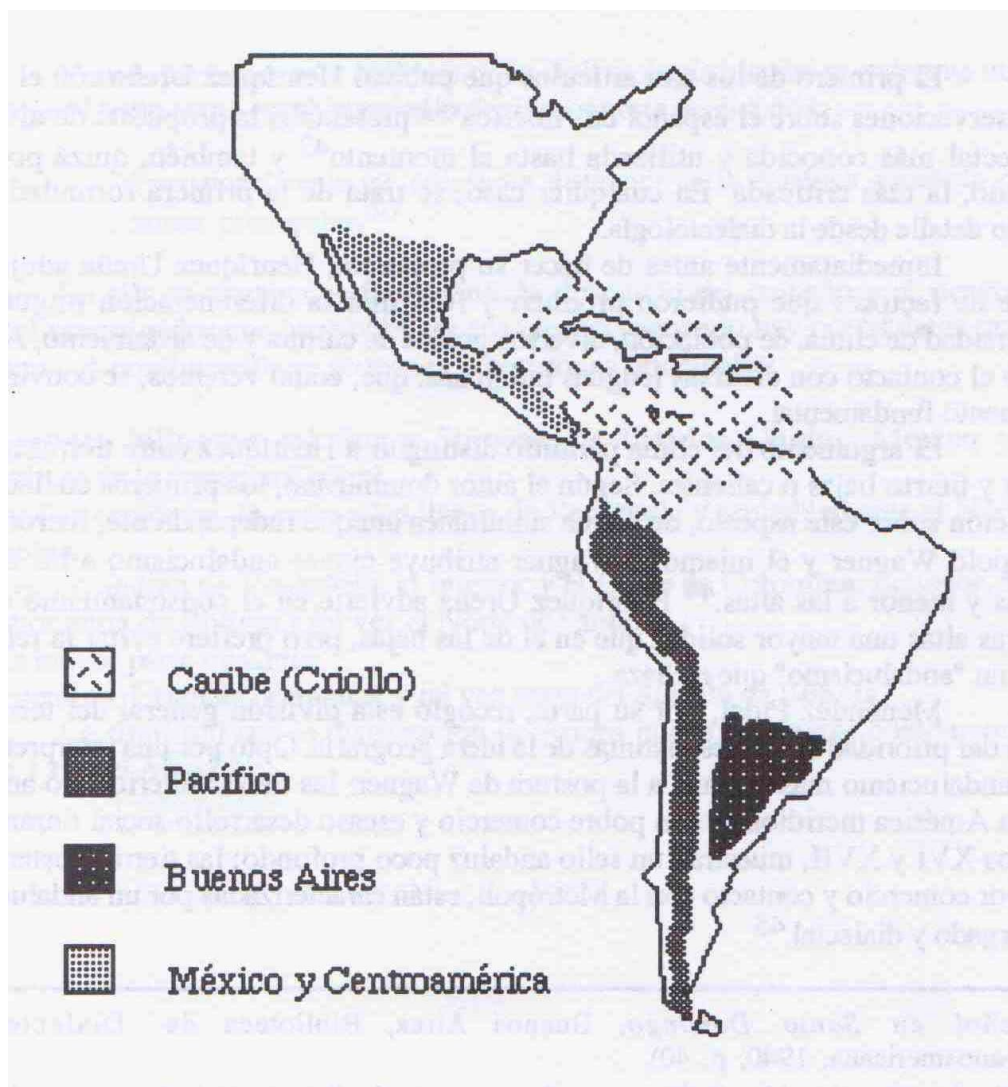

	ŠPANIELSKÝ JAZYK
	ANGLICKÝ JAZYK
	FRANCÚZSKÝ JAZYK

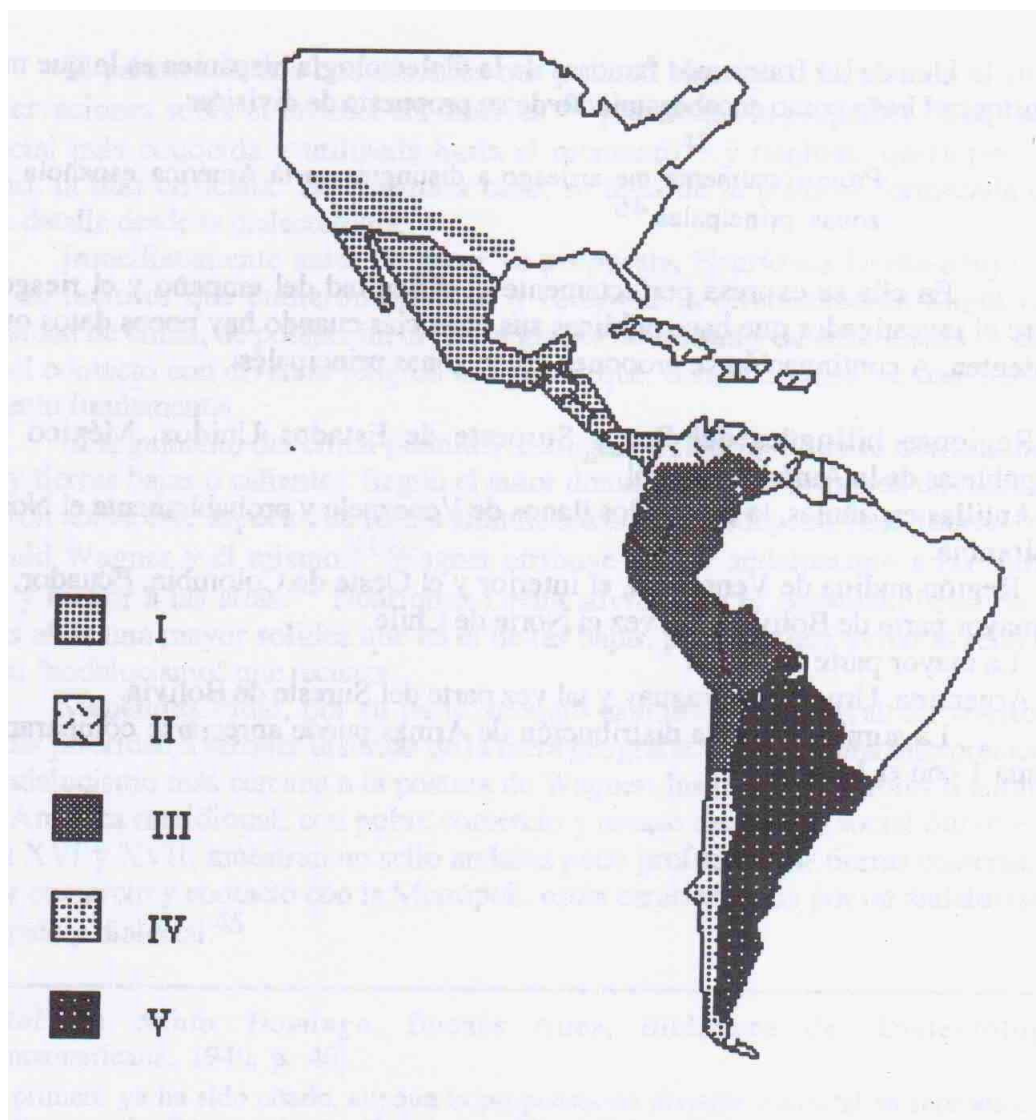
1 nahuatl	5 yucatécký jazyk
2 otomí	6 quiché
3 zapotécký jazyk	7 mam
4 mixtécký jazyk	8 kekchí

Jazyky sveta

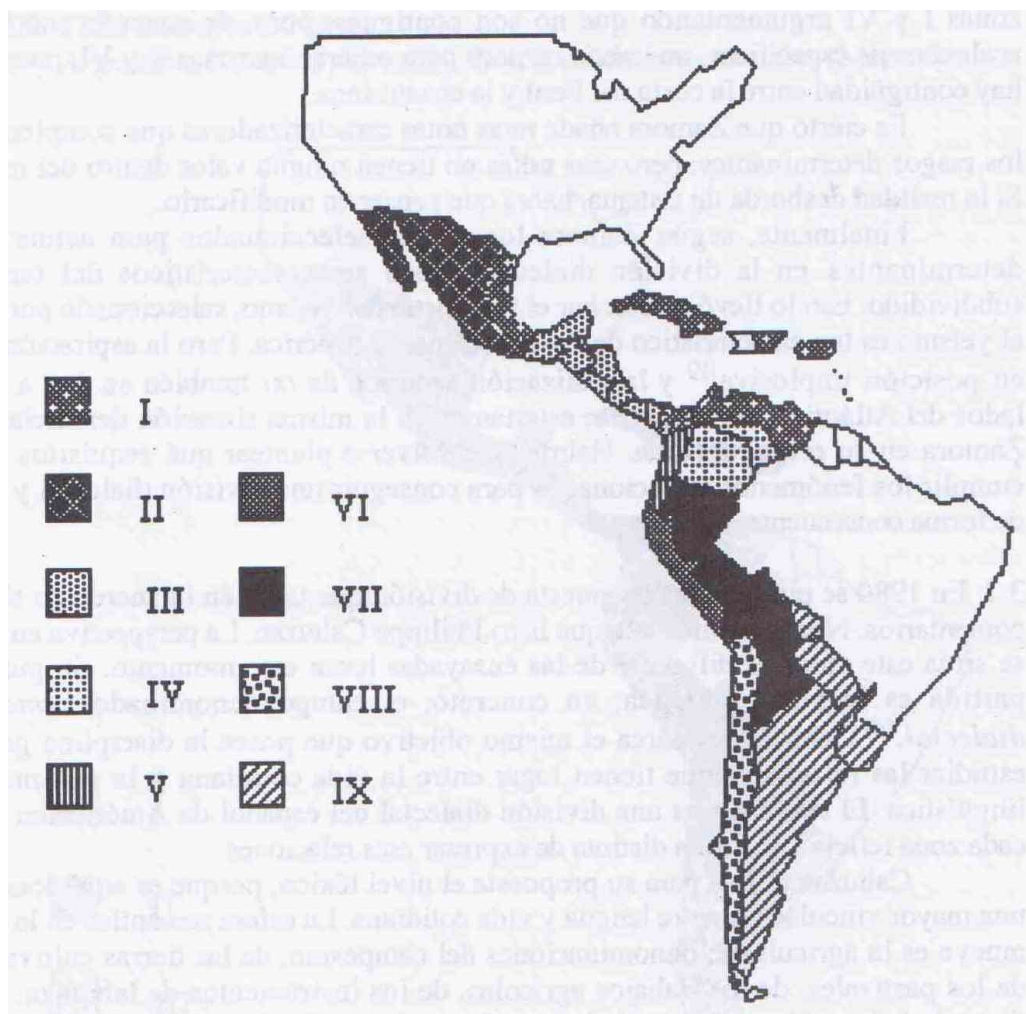
Střední Amerika – stav ke konci 20. stol.
Viktor Krupa et al. (1983: 263)

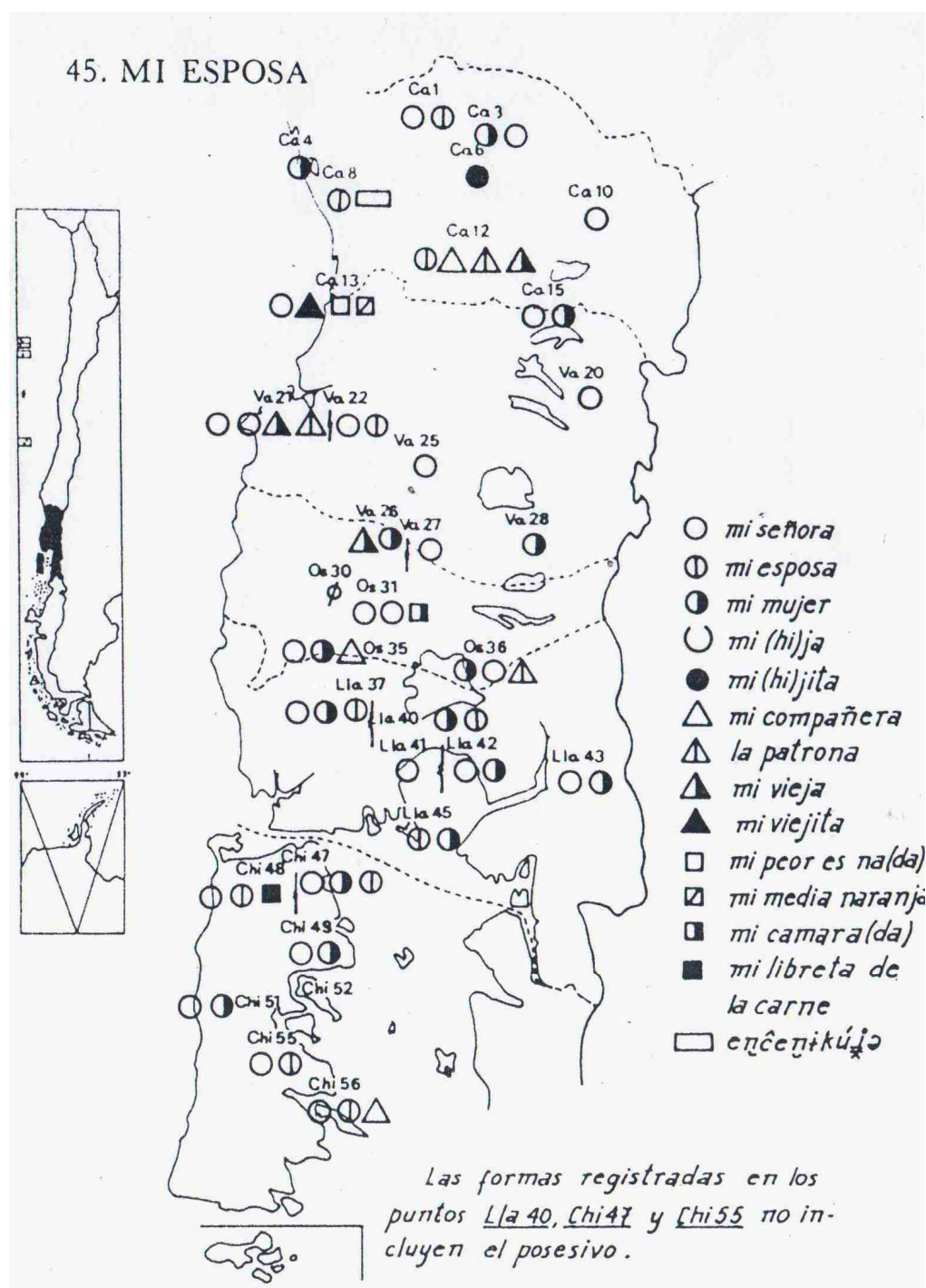
Mapa 1 – Zonas lingüísticas según Armas y Céspedes (1882)
Moreno Fernández (1993: 19)

Mapa 2 – Zonas según Henríquez Ureña (1921)
Moreno Fernández (1993: 22)

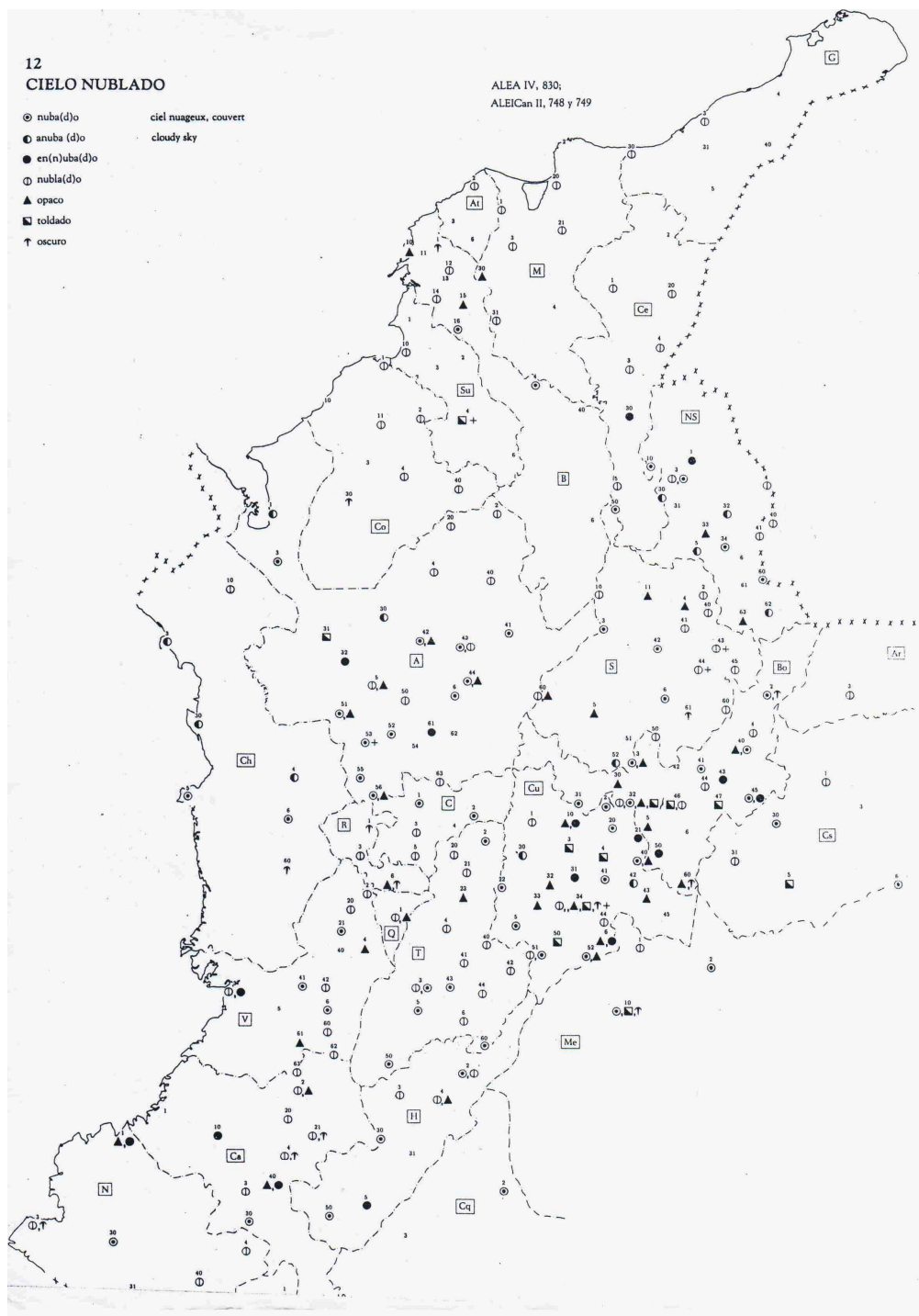

Mapa 3 – Zonas según Zamora (1980)
Moreno Fernández (1993: 33)

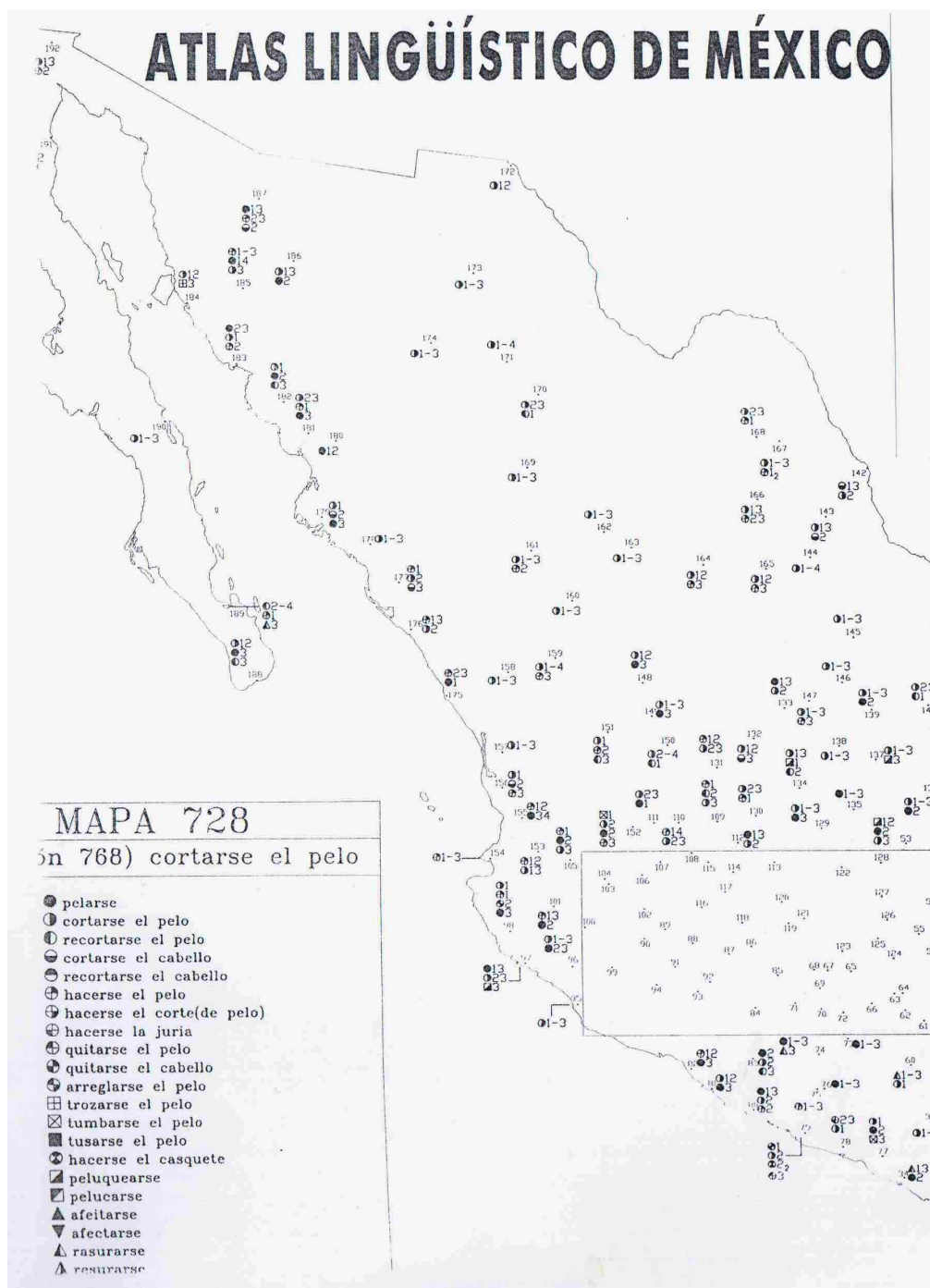

Mapa esquemático - provincias de Cautín, Valdivia, Osorno, Llanquihue y Chiloé

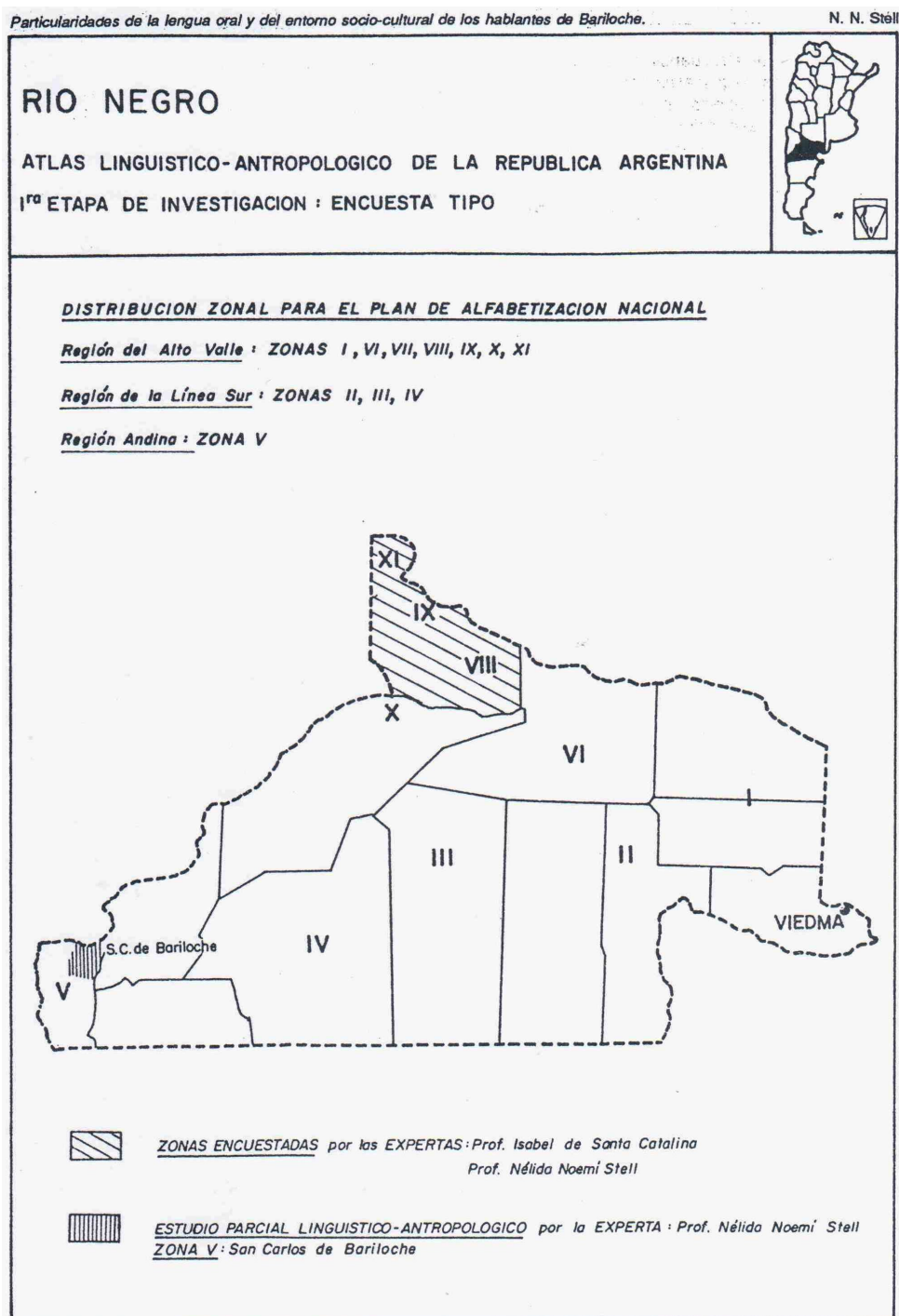
Atlas Lingüístico-Etnográfico del Sur de Chile (ALESUCH, 1973)

Atlas Lingüístico-Etnográfico de Colombia (ALEC, 1981-1983)

Atlas Lingüístico de México (ALM, 1990-2000)

Atlas Lingüístico y Antropológico de la República Argentina (ALARA, 1987)

First Parte, Chapter Uno

In un placete de La Mancha of which nombre no quiero remembrearme, vivía, not so long ago, uno de esos gentlemen who always tienen una lanza in the rack, una buckler antigua, a skinny caballo y un greyhound para el chase. A cazuela with más beef than mutón, carne choppeada para la dinner, un omelet pa' los Sábados, lentil pa' los Viernes, y algún pigeon como delicacy especial pa' los Domingos, consumían tres cuarers de su income. El resto lo employaba en una coat de broadcloth y en soketes de velvetín pa' los holidays, with sus slippers pa' combinar, while los otros días de la semana él cut a figura de los más finos cloths. Livin with él eran una housekeeper en sus forties, una sobrina not yet twenty y un ladino del field y la marketa que le saddleaba el caballo al gentleman y wieldeaba un hookete pa' podear. El gentleman andaba por allí por los fifty. Era de complexión robusta pero un poco fresco en los bones y una cara leaneada y gaunteada. La gente sabía that él era un early riser y que gustaba mucho huntear. La gente say que su apellido was Quijada or Quesada—hay diferencia de opinión entre aquellos que han escrito sobre el sujeto—but acordando with las muchas conjecturas se entiende que era really Quejada. But all this no tiene mucha importancia pa' nuestro cuento, providiendo que al cuentalo no nos separemos pa' nada de las verdá.

Spanglish. The Making of a New American Language.

Stavans (2003: 253)

Ukázka z překladu Dona Quijota do *spanglish*.